

Sfera Politicii

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE EDITATĂ DE FUNDАȚIA „SOCIETATEA CIVILĂ”

Anul I — Nr. 9 Septembrie 1993

32 pagini 200 lei

**Intelligence
și strategie**

Semnează

Dan Pavel
Eugen Preda
Ira Louis Straus
Stelian Tănase
Viorel Ardeleanu
Petru Dumitriu

Interviu cu
fostul director
al C.I.A

Minorăți
George Ross

Economie

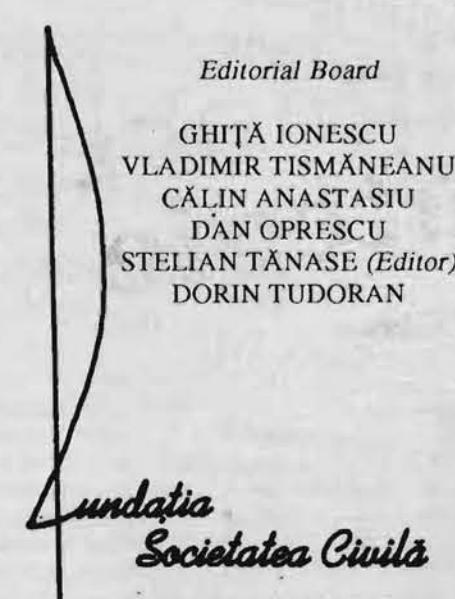
Virgil Ionescu
Daniel Dăianu

**Texte
fundamentale**

Giovanni
Sartori

Cuprins

Președinte: DAN GRIGORE
Redacția: Aurelian CRĂIȚU,
Costea MUNTEANU,
Liviu ANTONESCU,
Dan PAVEL (redactor șef adjunct),
Ion Andrei POPESCU

Assistant Managing Editor:
Niculae Rădulescu-Dobrogea
Graphics:
Tomnița Florescu

Desktop Publishing:
MORETTI & GALL SRL

SFERA POLITICII
încearcă să fie un spațiu al dialogului între diferite puncte de vedere, uneori diametral opuse. În consecință, articolele inserate în paginile noastre implică exclusiv pe autorii lor.

* Reproducerea articolelor apărute în publicația noastră se face numai cu acordul redacției.

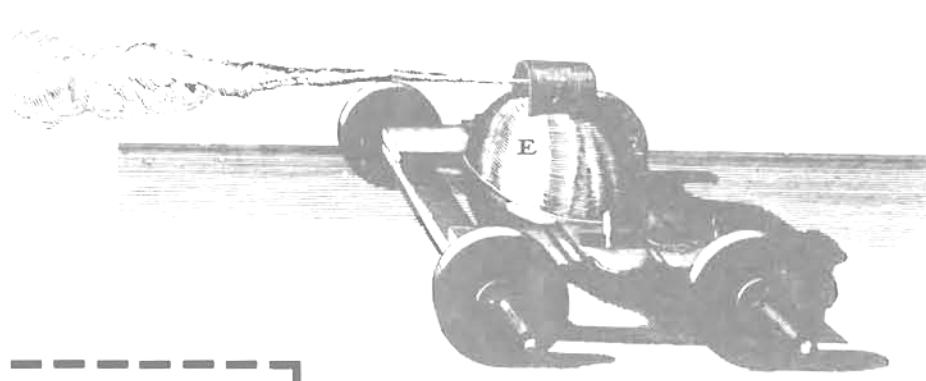
* Ultima zi de primire a materialelor colaboratorilor noștri este data de 10 (zece) a fiecărei luni. Rugăm pe cei interesați să însoțească articolele de un scurt „curriculum vitae” și un rezumat, ambele în limba engleză.

* Pentru cititorii din străinătate costul unui abonament anual este de 50\$ sau echivalentul acestei sume.

* Pentru cititorii din țară costul unui abonament anual este de 3000 lei (inclusiv cheltuielile de expediție poștală).

SFERA POLITICII este înregistrată în Catalogul publicațiilor din România la numărul 4165. Se pot face abonamente la orice oficiu poștal din țară.

3. <i>Intelligence și strategie</i>	Dan Pavel	Intelligence și strategie
4.	Eugen Preda	Noua ordine geopolitică
5.	Ira Louis Straus	„Nu ne vindem țara!”
8.	Stelian Tănase	4 scenarii
11.	Interviu cu Amiralul Stansfield Turner	„Knowledge is Power”
14.	Viorel Ardeleanu Petru Dumitriu	Limitele păcii
16. Monorități	George Ross	Under the Volcano
18. Economie	Virgil I. Ionescu	Ameliorarea bunăstării
20.	Daniel Daianu	Structures in Arrears
22. Aspecte ale tranzitiei	Mihail Radu Solcan	Procese sociale și terapie cognitivă
24.	Bernard Paqeteau	Societatea împotriva ei însăși
26. Doctrine	Lavinia Stan	Explicând post-totalitarismul
27.	Victor Giosan	Confuzii „liberale”
28. Cărți și autori	Vladimir Tismăneanu	„Tovarășul aparat”
29.	Crăștiān-Komulus Pîrvulescu Bogdan Popescu Necșești	Cercul magic
30. Texte fundamentale	Giovanni Sartori	Anatomia manipulării

CUPON DE ABONAMENT

REVISTA "SFERA POLITICII" • Redacția: Calea Plevnei 137-139, 77131 București

Tel: 312.26.85

NUME, PRENUME

ADRESA

ORĂS

COD POȘTAL

CĂSUTA POȘTALĂ

FORMA PLATĂ Numerar CEC Dispozitie plată Carte credit

ABONAMENT 1 AN

INCEPÎND CU

SEMNAȚURA

În cazul în care dorii să faceți un abonament la revista noastră, SFERA POLITICII, vă rugăm să decupați acest cupon de abonament și trimiteți-l pe adresa redacției:

Calea Plevnei 137-139, sector 6, 77131, București
împreună cu dovada plată prin mandat poștal (sau prin intermediul oricărui filială CEC) în conturile fundației SOCIETATEA CIVILĂ, deschise la Bank Coop. str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A.—SMB 402466026422.

Cititorii din străinătate se pot abona depunând costul abonamentului anual în conturile noastre deschise la Bank Coop. str. Ion Ghica nr. 13, sector 3, în contul Bank Coop S.A.—SMB 402466022840, sau trimițând un cec (money order) pe adresa:

Fundația SOCIETATEA CIVILĂ (pentru revista „Sfera Politică”),
Calea Plevnei 137-139, 77131, sector 6, București.

Acest număr este ilustrat cu gravuri din volumul The History of Scientific Discovery editat de Jack Meadows — Phaidon Oxford (1987)

Revista se poate procura din rețeaua librăriilor HUMANITAS în orașele București, Iași, Timișoara, Sibiu, Pitești, Bacău, Slobozia, Piatra-Neamț, Brașov, Craiova, prin rețelele de librării și difuzorii de presă din orașele Focșani, Suceava, Oradea, Râmnicu-Vilcea, Brăila, Constanța, Cluj-Napoca, Arad, Tîrgu-Mureș, Galați, Deva, Satu-Mare, Miercurea-Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Buzău, Alba Iulia, Bistrița.

La sediul redacției puteți procura, din stoc, numerele anterioare (1-8) ale revistei.

Tipărit la PROGRESUL ROMÂNESC S.A.

Intelligence și strategie

DAN PAVEL

The crucial contemporary political problem is to design a common strategy for dealing with the global problems of the planet: arms proliferation, drugs and arms illegal sales, criminality, terrorism, violent nationalism, religious fundamentalism, etc. But politics is helpless today without scientific expertise and competence. There are specialised agencies around the world for collecting and analyzing information — intelligence agencies. Sfera Politicii dedicates this issue to the debate of a taboo-subject during communism: the relation between intelligence and strategy. But in a worldwide transition, the convergence between intelligence and political strategy could be welcome only if they become a basis where the common interests of all the states meet.

In mod ciudat, liderii politici și politologii din lumea întreagă sunt cu toții astăzi de acord. Asupra unui singur punct însă: *cea mai importantă problemă politică a lumii contemporane este definirea unor strategii comune pentru rezolvarea problemelor globale ale planetei*. În rest, oamenii politici și savanții politici sunt în total dezacord cu privire la rolul ce revine fiecărei țări și în primul rând celor prospere economic în definirea strategiilor comune și stabilirea rolului fiecăreia. Ca întotdeauna, niciunul dintre participanții la negocieri nu este mulțumit de locul și rolul său. Se întâmplă însă că apariția unor noi centre de prosperitate economică pune sub semnal întrebării actualul echilibru mondial de forțe; în alte zone ale lumii, sărăcia, catastrofele naturale și ecologice, războiele civile, etnice, religioase adâncese inegalitatea și dezechilibrul economic și social, ceea ce afectează și zonele prospere până la urmă. Cei bogăți sunt nevoiți să se gândească la cei săraci, pentru că altminteri prețul pe care-l vor plăti mai târziu va fi mult mai mare, dacă nu va fi cumva prea târziu.

Una dintre problemele globale este continuarea înărmării: mai mult de 25 de țări și-au construit sau sunt pe cale să construiască arme de distrugere în masă; mai mult de douăzeci efectuează cercetări nucleare; mai mult de zece țări dispun de propriile rachete balistice, pe care le vor putea arunca într-o zi cu mult mai departe de propriile granițe. În clubul țărilor care nu par a se supune regulilor controlului armamentului sunt țări nenumărate de actualul raport mondial de forțe; Coreea de Nord, Iran, Irak, Ucraina, India, Libia, China, Siria, etc. Într-aceste țări sunt unele care au deja arme prea multe și prea puține mijloace financiare, așa că le vând altor țări.

Cu toate că în țările extrem de dezvoltate, consumul ilegal de stupefiante a scăzut, producția, vânzarea și consumul de narcoticile ilgale se răspândesc în fostele țări comuniste, iar odată cu ele criminalitatea, violența, prostituția ce le sunt asociate. Uneori, pe aceleași filiere, altele în regiuni care au puțin de-a face cu drogurile, se răspândește comerțul ilegal cu arme. Sunt tot mai mulți „țări” ai drogorilor, armelor, prostituției, care dețin averi uriașe și au la dispoziție adevărate armate de traficanți, crimiinali, mercenari, cu ajutorul căror controleză deținări întregi.

În plus, fundamentalismul islamic și naționalismul câștigă teren în lume, ceea ce face ca dușmanii actuali și potențiali să se înmulțească. Terorismul internațional s-a întins chiar dincolo de zone considerate altădată „tabu”. Explozia de la World Trade Center a demonstrat-o, ca și recentele evenimente din Egipt. Există temeri că guverne irresponsabile, calificate deja ca „state teroiste” sau teroști individuali vor recurge la armament nuclear.

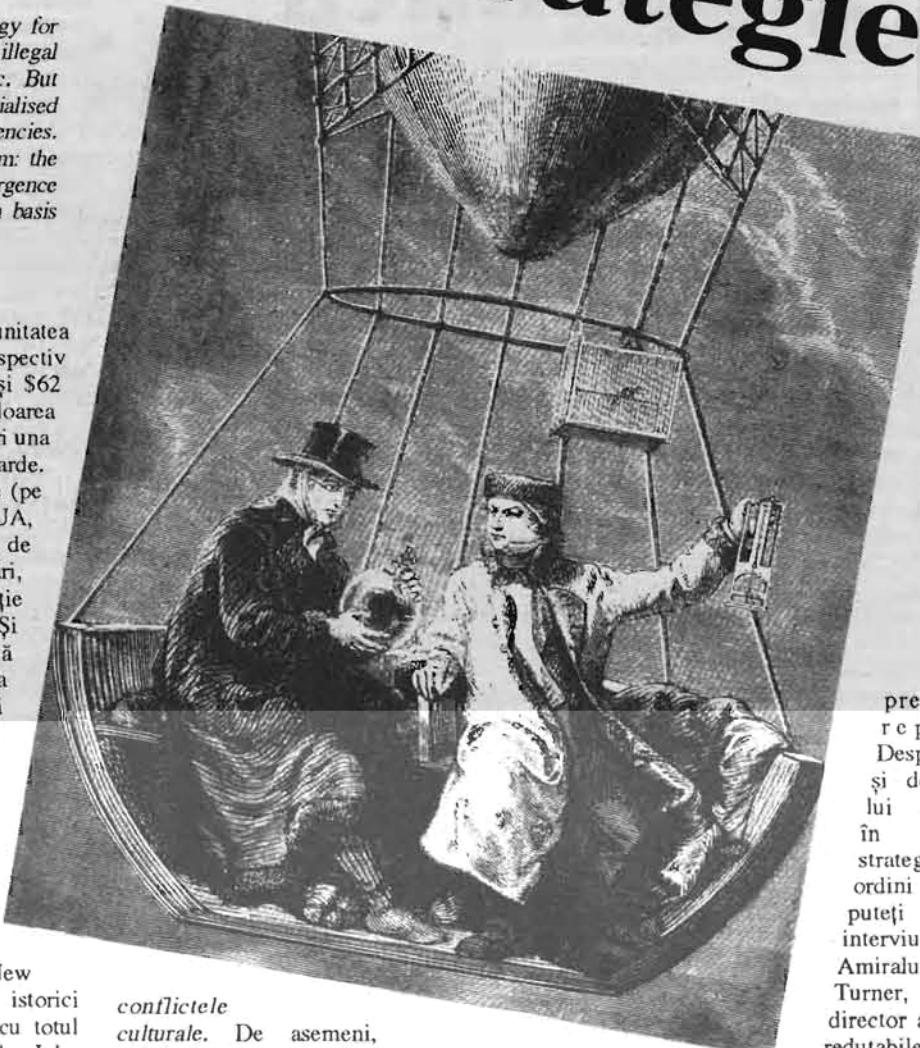
Marile puteri economice (SUA, Japonia, Comunitatea Europeană) asistă, de pildă, la boom-ul economic din Asia de Est. Grupul „tigrilor tineri” și al „micilor dragoni” (China, Hong Kong, Coreea de Sud, Taiwan, Malaezia, Filipine, Singapore, Indonezia, Thailanda) au ajuns ca împreună să depășească marii lor rivali: în 1992, exporturile lor s-au ridicat la \$488 miliarde, față de cele \$441 miliarde de SUA și \$327 miliarde ale Japoniei. Exporturile

„celor nouă” către SUA, Comunitatea Europeană și Japonia au valorat respectiv câte \$106 miliarde, \$74 miliarde și \$62 miliarde, cifre puse în umbră de valoarea totală a exporturilor „celor nouă” țări una către alta, în valoare de \$144 miliarde. Astăzi i-a făcut pe experți să observe (pe fondul scăderii exporturilor către SUA, CE și Japonia) gradul tot mai înalt de autosuficiență în comerț al acestor țări, care face din Asia de Est o excepție față de recesiunea din alte părți. Si dacă integrarea spontană a celor nouă în conurul mondial generează deja forțe politice centripete, notează comentarii, să nu uităm că țări precum Australia și Noua Zeelandă se adaugă tendințelor de mutare a centrelor de putere din Nord și Vest către Sud și Est.

Față de teoria lui Francis Fukuyama privind sfârșitul istoriei și a generalizării modelului liberal (în *The End of History and The Last Man*, New York, Free Press), o serie de istorici contemporani au pus în evidență cu totul altfel de tendințe globale. Astfel, John Lukacs apreciază că acest secol nu a fost dominat de lupta dintre capitalism și comunism, ci dintre naționalism și democrație, ceea ce a și declanșat cele două războaie mondiale, printre care consecințe s-au numărat totalitarismul comunist și cel nazist (în *The End of the Twentieth Century and the End of the Modern Age*, New York, Ticknor&Fields). Prin urmare, crede Lukacs, ceea ce se întâmplă acum în lume nu este decât urmarea afirmării celei mai puternice forțe politice a secolului, naționalismul. La rândul său, Samuel P. Huntington (în *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press), apreciază că, la vremea respectivă, adică în 1990, în lume se desfășura o revoluție democratică. „Cel de-al treilea val”, — adică perioada de 16 ani începută în 1974 și terminată în 1990 — a dus la transformarea a 30 de state cu regimuri autoritare în state democratice, care își aleg conducători politici pe calea alegerilor libere și corecte. Însă fiecare astfel de „progres” este urmat de un „regres”, care ar putea duce la reducerea numărului țărilor cu regimuri democratice (în 1990, conform calculelor istoricului de la Harvard, în lume erau 58 de țări democratice și 71 de state cu sisteme politice nedemocratice).

Luările ulterioare de poziție ale lui Huntington sunt de natură să ne îngrijoreze: el crede că reducerile de armament ale puterilor occidentale și chiar ale Rusiei sunt catastrofale pentru strategia și securitatea lumii democratice, întrucât Asia și mai ales țările islamic ale Orientului Mijlociu își măresc pe zi ce trece potențialul militar. „Există această filieră confucianisto-islamică, între China și Coreea de Nord, pe de o parte, și statele Orientului Mijlociu, precum Iran, Irak, Siria și Libia pe de altă.

Este în mod primordial o filieră militară, în care statele confucianiste asigură armele și tehnologia.” În opinia lui Huntington, sfârșitul Războiului Rece, când SUA și URSS se defineau în termeni ideologici, a dus la sfârșitul conflictelor bazate pe ideologie. Ele vor fi înlocuite de

preponderent repressive. Despre aceasta și despre rolul lui intelligence în definirea strategiei, a noii ordini globale puteți citi în interviul cu Admirul Stansfield Turner, fost director al celei mai redutabile agenții de intelligence din lume (și din istorie), CIA.

Lumea contemporană se află în schimbare, în tranziție. Iar când mulți dintre actorii politici nu înțeleg spre ce se îndreaptă tranziția, conceperea strategiilor politice devine o problemă cu multe necunoscute. Într-un articol serial special pentru Sfera Politicii, analistul american Ira Louis Strauss ne relevă multe din necunoscutele politicii externe americane în fostul bloc comunist, precum și sursele neînteligerilor diplomatici. După ce ani de zile URSS-ul și aliații săi au blocat posibilitatea transformării Organizației Națiunilor Unite într-un instrument efectiv al păcii în lume, astăzi fostele țări comuniste, inclusiv România, trăiesc aventura ieșirii din izolaționism și a participării la acțiunile de păstrare a păcii. Doi experți de la Ministerul român de externe ne vorbesc despre bazele legale ale acțiunilor ONU. Eugen Preda analizează consecințele strategice ale sfârșitului Războiului Rece. Stelian Tănase compară cele patru scenarii strategice posibile (optimist, stagnant, de forță, pessimist) ce se pot desfășura pe viitor în România, pornind de la jocul factorilor interni și externi actuali.

Opinia publică și lumea politică odată cu ea au dreptul și obligația de a ști ce se întâmplă în lume. Iar înțelegerea relației implicate în marile decizii ale lumii contemporane, față de dificultățile elaborării unor temeinice strategii politice, liderii politici ai lumii apelează tot mai mult la soluția expertizei științifice, politologice. Există agenții specializate în colectarea, prelucrarea informațiilor, în efectuarea analizelor și elaborarea prospectiunilor, în care științele politice, sociale și economice joacă un rol hotărător. Sunt agenții de intelligence. Mulți analiști politici susțin chiar că o cauză hotărâtoare a deznodământului Războiului Rece a fost abilitatea net superioară în plan tehnologic și politologic a serviciilor de intelligence în raport cu agenturile comuniste corespondente, ale căror funcții erau

DAN PAVEL, born in 1958, Cluj, is Deputy Editor of *Sfera Politicii* and published recently at Cartea Românească Bibliopolis. Essay on the metamorphosis of books.

Noua ordine geopolitică

EUGEN PREDA

„Istoria se făurește atât de repede încât ea ne ia permanent prin surprindere!“

Arnold J. Toynbee

Trei concepte, trei științe al căror drept la existență a fost negat — cu brutalitate — decenii în sir în sfere de influență sovietică.

Dă un timp relativ lung genetica și cibernetica domină dezvoltarea științelor contemporane, iar de câțiva ani geopolitica a revenit în forță în vocabularul politic al fostelor state cu regimuri comuniste. De fapt, în atitudinea față de geopolitică* se ascunde atât încercarea de a se elimina ideologic un concept concurențial tezelor staliniste asupra istoriei, cât și obiectivele strategice ale rivalității expansioniste sovietice. „Puterea sovietică a continuat, în linii mari, politica imperială a țărilor. Și noua Rusie tinde să se dezvolte ca mare putere, de care vecinii ei vor trebui să țină seamă“. (Süddeutsche Zeitung — 24 august 1993).

Să încercăm să adunăm din tabloul extrem de fărâmătat al lumii contemporane câteva linii logice ale evoluției evenimentelor, situându-le la nivelul strategiilor naționale și globale și al geopoliticii. După Encyclopædia Britannica (ediția 1992), Geopolitica echivalează cu „analiza influențelor geografice asupra relațiilor de putere în politica internațională. Teoreticienii geopolitici au căutat să demonstreze importanța unor asemenea considerante ca dobândirea unor frontiere naturale, accesul la căile maritime importante și controlul zonelor terestre de importanță strategică, pentru determinarea politicii naționale (vol. 5, p. 193)**. La capitolul Strategie tot Encyclopædia Britannica definește drept

schimbă. Comunismul s-a prăbușit. Uniunea Sovietică s-a dezintegrat. SUA au rămas singura superputere. Războiul rece a fost căștigat de Democrație*, nu mai pot avea altă relevanță decât cea a momentului istoric. Ele — deși realități cruciale și determinante — nu pot înlocui evoluția, ele nu pot feri lumea de crize, ele nu pot oferi o vizionă reconfortantă asupra organizării relațiilor internaționale și a raporturilor între puteri și nici nu pot fi soluții pentru noile conflicte.

Într-un recent interviu din ziarul polonez *Rzeczpospolita* (31 iulie — 1 august 1993), Zbigniew Brzezinski, fostul consilier pentru securitatea națională al președintelui Jimmy Carter, avertiza: „Europa de astăzi nu are conducători remarcabili, mă refer la Europa Occidentală. În Europa de Est, situația nu este alta. Dar nici în America nu există astfel de conducători. Ne aflăm în perioada insecurității istorice și a mediocrității politice. Este greu de spus că va dura această situație, dar ea contribuie la adâncirea nu numai a crizelor politice, dar și la criza societății democratice. Și acest lucru este foarte periculos, fiind legat de acea criză moral-filosofică pe care lumea occidentală o trăiește în momentul de față. După victoria asupra comunismului, avem tot mai mult conștiință că Occidentul și simțul său de libertate nu propun un conținut mai profund vieții“. Și tot el afirmă: ...Războiul rece — ceea ce nu este deloc un paradox — a creat un cadru stabil, previzibil al politiciei mondiale. Sfârșitul acestuia marchează — începând cu un perioadă care și ea va dura, probabil, câțiva zeci de ani, — un motiv deosebit de clar trasă în perioada războiului rece, a devenit acum ambiguă și artificială“ (International Herald Tribune, 28—29 august 1993).

Instrumentul principal pentru această nouă strategie occidentală nu poate fi decât NATO. „Acel NATO care poate răspunde noilor provocări strategice ale Europei va semăna extrem de puțin cu Pactul Nord-Atlantic din timpul Războiului rece. El va fi bazat pe un nou contract între Statele Unite și Europa, pe un set diferit de înțelegeri politice și militare și pe o nouă relație cu Estul. Acest contract va trebui să extindă simultan orizonturile geografice, strategice ale alianței și să găsească noi căi pentru a împărtăși responsabilitățile și greutățile“. În sfârșit, cei trei analiști consideră că nu mai este cu putință ca NATO să se concentreze pe domeniul strategic al apărării teritoriale. „Linia despărțitoare dintre «înăuntrul regiunii» și «în afara regiunii», atât de clar trasă în perioada războiului rece, a devenit acum ambiguă și artificială“ (International Herald Tribune, 28—29 august 1993).

Dacă în Est, și în particular în centrele de putere ale fostei URSS, analizele noii situații istorice apărută în 1989-1991 sunt încă necunoscute, în Occident asemenea analize — reușite sau nu — abundă. International Herald Tribune din 24 august reproduce o asemenea analiză: „Una din tragediile războiului rece — un motiv esențial al dezavantajului american — a răscăcerarea americană luptau cu un inamic mult supraestimat, al căruia chip real nu-l cunoșteau. Dacă americanii și aliații lor ar fi fost mai aproape de realitate, comunismul să ar fi prăbușit probabil cu 20 de ani mai devreme. Președintele Kennedy avea propriile sale idei: ideile americane că într-un fel pot fi controlate evenimentele din țările îndepărtate. Fals. Este o prejudecăță americană că noi putem schimba fundamental țările ca: Iran, Irak sau Iugoslavia, populate de naționalități de toate genurile, aflați aici cu secole înainte ca noi să stim despre existența lor și care vor rămâne aici secole după ce noi i-am uitat. Noua ordine internațională, proclamată de George Bush, practic nici nu a existat. Au fost doar vechi idei americane reciclate. America nu are o politică externă autentică deoarece noi, ca americani, nu am reușit să vedem adevarata față a comunismului și refuzăm să vedem lumea așa cum este ea în realitate. Încă refuzăm să ne propunem să schimbă ce poate fi schimbă, să acceptă ce nu putem schimba și să ne rugă ca măcar de data aceasta să facem deosebirea între fizionomie și realitate“.

Oricât de aspiră, o asemenea concluzie este obligatorie prin cumularea a numeroase incoerențe în definirea strategiilor singure suprputeri, ca și în tratarea raportului dintre strategie și geopolitică. Serge Cordellier o spune și el în prefată la *Annuaire économique et géopolitique mondial*, (ediția 1992). „Anul care a trecut va rămâne pentru istorie anul în care Uniunea Sovietică a încheiat să mai existe. Acest eveniment de o însemnatate geopolitică considerabilă a survenit atunci când aveau loc numeroase mutații și rupturi internaționale. Continentalul european a văzut și redeschizându-se un ciclu tragic al răboiajelor teritoriale în fosta Iugoslavia, iar noua ordine mondială anunțată după criza Golfului a întârziat să apară, dacă nu cumva ea ar fi asimilată cu

activismul politicii externe americane către toate punctele cardinale“ (*L'Etat du monde*, Edition 1992, *Annuaire économique et géopolitique mondial*, Edition La Découverte Paris, p. 8).

Grava criză a gândirii strategice, intrată brusc în stare de soc a făcut să nu fie elaborată încă o nouă schemă după dispariția bipolarității și a echilibrului terorii văzută aici ca un „moment binefăcător“ al perioadei războiului rece. Noua schemă strategică nu se poate identifica în nici un caz cu determinările geopolitice. Esențiale, în continuare, în orice construcție strategică a marilor puteri, determinările geopolitice joacă acum un rol nou, în corelație cu revoluțiile comunicării, ale transporturilor și a celor spirituale ale acestui final de secol și de mileniu. Noile conflicte (militare sau politice) grave și numeroase, apărute în ultimii trei ani în Europa și Asia, cer o abordare teoretică, dincolo de tratamentul pragmatic și chirurgical care li se aplică la ora actuală. Noile crize economice și sociale apărute în ultimii trei ani în vestul continentalului european într-un context politic și militar nou cer nu doar funcționarea la parametri maxiimi a vechilor instituții CSCE, CEE, Consiliul Europei ci și noi formule dinamice și integratoare pentru că, din momentul prăbușirii „statelor sociale“ geopolitica regiunilor europene a atins un anumit grad de uniformizare sub raportul semnificației strategice, fără a-și pierde desigur specificul zonal sau național. Factorul geopolitic păstrându-și valoarea se subsumează însă strategiilor anti-criză și consecutiv dezvoltării unui lanț de sisteme de relații internaționale și interstatale.

Nimeni în Europa nu se mai îndoiește că întunerul se află în urmă. Dar ce va urma? Capitolul nou de istorie care a început să solicite din partea comunității euro-atlantice un răspuns imaginativ pe măsura provocării, cum ar spune bătrânelul filosof al istoriei Arnold J. Toynbee.

* „Geopolitica, doctrină social-politică neștiințifică, retrogradă, apărută către sfârșitul sec. XIX, reprezentată prin R. Kjellen, Fr. Ratzel, K. Haushofer, H. Mackinder, A. Mahan și alții, în explicarea fenomenelor sociale și politice, atribuie un rol primordial factorilor geografi și demografici, interpretați în mod denaturat în spiritul teoriei expansioniste a spațiului vital (v.) și al rasismului (v.). Teoriile bazate pe g. au alimentat politica de război și cotropire promovată de puterile fasciste, care au dezvoltat cel de-al doilea război mondial. În epoca actuală, geopolitica este utilizată de cercuri politice și ideologice reacționare, în vederea justificării unor practici și unor pretenții imperialiste, expansioniste, rasiste, discriminatorii, pentru a legitima politica colonialistă și neocolonialistă. Marxism-leninismul opune doctrinei geopolitice concepția determinismului social (v.), care, jinând seama, în măsură cuvenită, de rolul important al factorului geografic și al celui demografic în viața socială, subliniază caracterul determinant al factorilor economico-sociali și politici în evoluția și în dezvoltarea societății“ (Dicționar Politic, București, 1975, p. 266).

** Grande Larousse, ediția 1962, o definește drept „Studiul raporturilor care unesc statele, politicele lor și legile naturale, cele din urmă determinându-le pe celelalte“ (vol. 5, p. 449).

EUGEN PREDA is the General Director of the Romanian Broadcasting System and analyst of international affairs.

ERATĂ

În numărul trecut al revistei noastre, în rezumatul în engleză la articolul „Mai pot supraviețui alianțele bilaterale?“ de Eugen Preda s-a strecurat o inadvertență editorială: În loc de „The author thinks also that there is no more legitimacy for such military blocs as NATO“, corect era „Politica de blocuri militare nu și mai are rostul și nici un temei“. De asemenea, în coloana patră, paragraful penultim, s-a sărit următorul rind din dactilogramă: „... și-au pierdut sensul inițial de existență. Ne referim, de exemplu, la NATO. Din 1948, cind a fost semnat“. Facem cuvenientele rectificări cu scuzele de rigoare.

arta de a utiliza toate resursele militare, economice și de altă natură ale unei națiuni pentru a atinge obiectivele războiului*. (Vol. 11, p. 405).

Momentul de față al istoriei pune pe orice analist în față unor realități care seamănă cu un puzzle. Și nimenei nu pare la ora actuală să știe exact cum se face și se desface el. Deci, nimenei nu are cheia jocului. Banalele fraze: „Lumea s-a

„Nu ne vindem țara!”

IRA LOUIS STRAUS

Politica americană în Europa de Est și Rusia, 1989—1992

The author proves with the knowledge of an insider the regular mistakes of post-Soviet and East-European politicians and media misinterpreting the Western and American aid as an involvement in their internal affairs, and as a conspiracy to ruin them. The paradox is that the lesser is the aid, the bigger are the complaints. The complexities of U.S. Foreign Policy making process came from the clash between traditional moral American values and the cynical principles of realpolitik. The critiques of the American administrations and policy-makers have to take into account that the errors committed were errors of omission, not errors of commission.

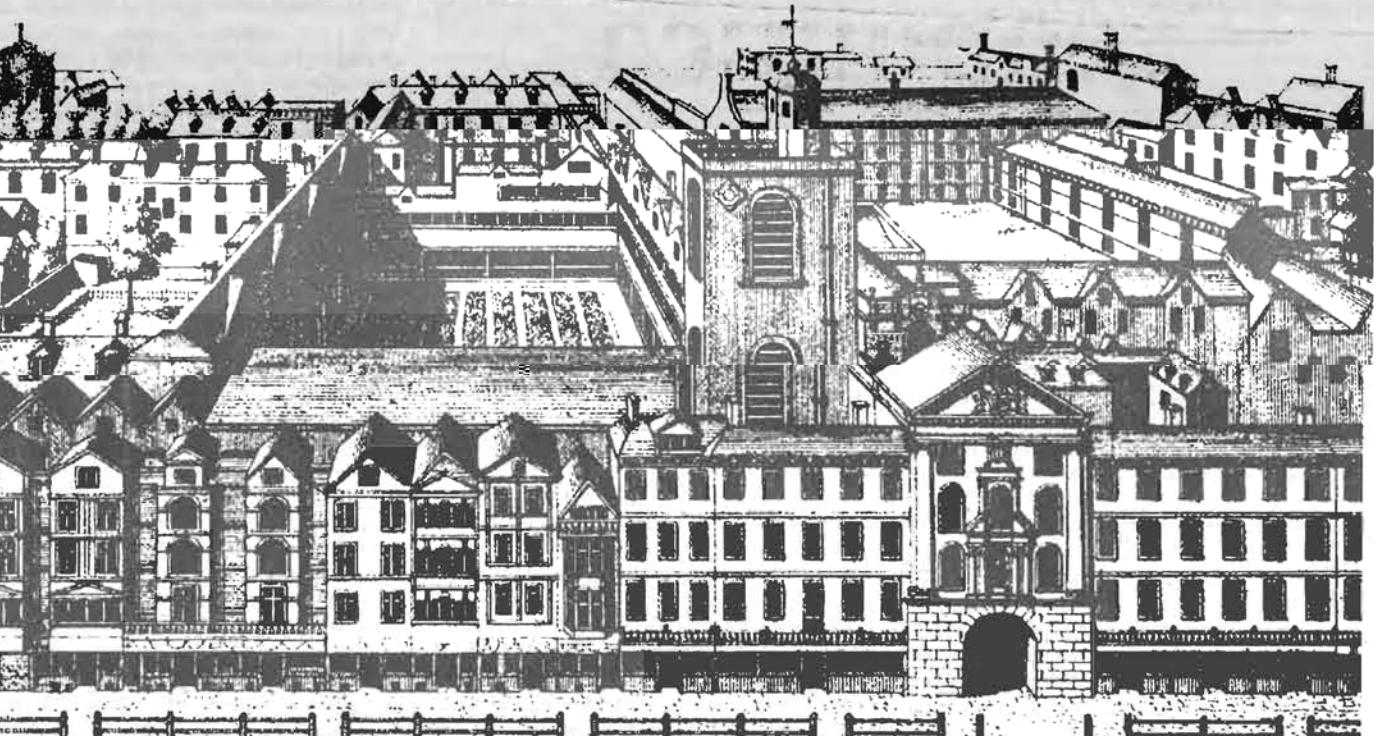
Ira Louis Straus gives a full explanation about the reasons of American policy-making, and also about the lack of trust or understanding when it comes to a full commitment to help Eastern-Europe. But nobody has the right to accuse the slowness of American commitment and their generosity, after the Americans forgave the much more serious crimes of Russians committed this century, and some time not so long ago. Modern Foreign Policy has to be understood on its moral foundations. Otherwise, there will be never a real synchronization between the political strategies of the East and the West.

În Rusia, Serbia și, în mai mică măsură în România sau celelalte țări, există o credință larg răspândită că Vestul conspiră pentru a ruina țările lor, folosind ca instrumente ale complotului ajutoarele și băncile internaționale iar, ca agenți pe evrei, liberali și francmasoni.

Și totuși, ajutorul vestic a fost diminuat. Într-adevăr, cu cât ajutorul și amestecul scad, cu atât plângerile sunt mai mari. Acolo unde ajutorul și ingerințele au fost cele mai mari, plângerile au fost mai mici, ca în cazul Germaniei de Est. Acolo unde ajutorul a fost foarte mic, ca în Rusia și România, plângerile au fost foarte frecvente și zgomotoase.

Mistificarea și plângerile despre insuficientă ajutoarelor

Mulți ruși și est-europeni au fost deziluzionați de lipsa eforturilor pe scară largă ale vesticilor pentru a ajuta țările lor și a influența astfel, constructiv, dezvoltarea acestora. Deși aceste credințe au fost transformate, prin ecuațiile paranoide ale naționalismului, în atacuri împotriva unei imaginare dominiată vestice, în timpul președinției lui George Bush, influența vestică nu s-a exercitat nici pe scară largă și nici într-o manieră suficient de coerentă pentru a satisface așteptările rușilor și est-europenilor. Eșecul Vestului în era Bush a fost raționalizat astfel, în formularea lui Henry Kissinger: „de vreme ce nu putem controla ce se întâmplă în Rusia, nu putem fi responsabili pentru ce se întâmplă și de aceea trebuie să accentuăm că nu ne asumăm nici o responsabilitate”. Concluzia a fost că soluția cea mai bună este ajutorul marginal, întrucât influența vestică poate fi numai marginală și este necesar să apară și astfel.

Kissinger nu a făcut parte din Administrația Bush și nu a avut nici o putere în timpul acesta, însă ideile sale au avut o mare influență, chiar și nuanță prin reputația sa de înțeleg și prin vechii săi prieteni.^x (Scowcroft și Eagleburger, ce au ocupat înalte poziții oficiale).

Kissinger a asigurat explicațiile raționale pentru menținerea politicii inadecvate a lui Bush în fața sugestiilor mai constructive ale lui Nixon. Politica lui Bush s-a exprimat prin cantitatea redusă a ajutoarelor și a unor condiții adesea nerealiste impuse de FMI pentru aceste ajutoare. În cazul Rusiei, politica americană a constat din oferă unor mici compensații pentru retragerea forței sale strategice și din eșecul încercării de a construi un parteneriat strategic activ, plasând astfel Rusia într-o poziție de partener inferior pe scena mondială. Plângerile est-europenilor și ale rușilor sunt întemeiate în privința acestor acțiuni, mai bine zis inacțiuni. A transforma aceste plângerile în convingerea că americanii au dictat și s-a interferat în afacerile interne este o serioasă răspundere a logicii.

Pericolul acestei imperfecțiuni logice este că ea subminează atitudinile raționale ale ambelor părți. În partea estică, ea alimentează paranoia privind Vestul și riscă să impiedice esticii să dobândească avantajele prin atitudinile mai constructive ce se prefigură acum în Vest. În partea vestică, ea riscă să perpetueze vechile politici și să sporească confuzia ce a stat la baza acestora și să facă să se creadă că o asistență mai generoasă ar fi, în Est, mai curând rău venită.

Ajutor pasiv sau parteneriat activ?

Când este vorba de ajutorare, trebuie să distingem între „lucrul potrivit” (orig. engl. „the right thing”) și „un drept” (orig. engl. „a right”). Ajutorul este un lucru potrivit, dar nu este un drept. Nu a fost lucrul potrivit ca FMI să insiste asupra tuturor precondițiilor sale pentru a acorda un ajutor, dar e un drept al FMI sau al oricărei alte agenții să insiste asupra unor condiții când oferă ajutorare. Ajutoarele nu trebuie neapărat să fie oferite, ele pot și chiar refuzate. Condițiile afectează deciziile interne, uneori chiar nechibzuit, însă ele nu sunt dictate imperiale; ele ar fi dictate imperiale dacă ajutoarele ar fi „un drept”.

Mulți reformatori din țările foste comuniste au folosit ajutoarele externe drept „biciușă” ca să determine societățile lor să se reformeze pentru a satisface condițiile ajutoarelor. Practica trebuia recunoscută ca o tactică a reformatorilor locali, nu ca o impunere a străinilor, plângerile conservatorilor autohtoni față de impunerile

străine ar fi astfel mult mai logic îndreptate împotriva acestora ce insistă în propriile țări pentru necesitatea fundamentală programelor economice reformatoare prin referire la condițiile externe, și nu împotriva străinilor. Adesea străinii își merită critice pentru modul în care atâsează condiții nerealiste și atemporale ajutoarelor, dar nu pentru faptul că le impun.

Există, oricum, o problemă cu mult mai fundamentală, când relațiile dintre Est și Vest se constituie în primul rând în jurul ajutoarelor și condițiilor pentru ajutorare, relația devine prea unilaterală: Vestul este întotdeauna într-o poziție activă, conducătoare, în timp ce Estul este întotdeauna pasiv. Estul este îndeajuns de activ, în sensul că este preocupat de viteza adaptării la cerințele solicităte, însă aceasta se întâmplă todeauna sub conducerea Vestului. Are loc o relație psihologică dezechilibrată, nefericită pentru ambele părți.

Ideeua potrivită este parteneriatul — o relație bilaterală de sprijin mutual și beneficii reciproce. Președintele Clinton a făcut din aceasta „refrenul” relației. Rămâne ca realitatea să poată fi construită prin acorduri noi și îmbunătățite, prin care să poată fi susținute activități de sprijin și beneficiu mutual.

Spre cîinstea sa, Kozîrev a căutat mereu un parteneriat activ cu Vestul în cadrul instituțiilor internaționale și a politicii strategice, și nu doar ajutor economic vestic sau ajustări economice și politice la standardele vestice. Administrația Bush l-a lăsat suspendat, împreună cu proiectele sale, ignorând oportunitățile majore de a capta Rusia într-un parteneriat activ. În cadrul unui parteneriat bilateral, Rusia ar fi putut să ia parte activă prin instituții comune. Fără ele, Rusia se poate armoniza doar adaptându-se susținerea unor politici comune, prin pasiv la politicile Occidentale și se poate simți importantă doar diferențiindu-se de Occident.

Kozîrev a încercat să realizeze în practică construcția armoniei de interes prin intrarea Rusiei în G 7 și în NATO. Aceasta ar fi putut face posibilă participarea integrală a Rusiei la procesul de elaborare a politicii globale, alături de democrațiile majore și nu doar imitându-le.

Eforturile lui Kozîrev au fost diminuate după câteva luni prin lipsa de promptitudine a Vestului în a răspunde măini sale întinse. Cum eforturile sale au continuat, fructele politicilor sale încep, puțin câte puțin, să se vadă. G 7 devine, gradual, G 8. Oficialii NATO încep treptat să se obișnuiască cu ideea calității de membru a Rusiei. Astăzi americani îi văd mai curând pe ruși ca prieteni decât ca dușmani, moștenirea neîncrederei și ostilitățea pare că a fost depășită. Nu este adevărat ce susțin criticii

lui Kozîrev, că nu s-a câștigat nimic prin noua politică externă a Rusiei.

Deși perioada guvernării Bush poate să fie considerată, printre alte rațiuni și din cauza enormelor costuri atrase, drept una a desincronizării Vestului cu ritmul schimbărilor din Est, dintr-o perspectivă istorică mai largă, este remarcabilă viteza cu care Estul și Vestul încep să se sincronizeze. Ar fi o tragică eroare dacă fructele pozitive ale politiciei lui Kozîrev, majoritatea lor abia acum începând să apară, ar fi abandonate din lipsă de răbdare.

Politica lui Bush: o greșală sau o conspirație pentru a ruina Estul?

Credința „realiștilor” ruși că se află în față unui complot ce urmează să izoleze Rusia este imaginea în oglindă a credinței „realiștilor” occidentali după care reformele lui Gorbaciov au făcut parte dintr-un complot menit să divizeze și să amângăscă Vestul. Ultima idee s-a dovedit lipsită de suport chiar dacă ea a fost larg răspândită în rândul strategilor vestici și a gănditorilor în termeni politici de forță, chiar până în ultimele luni ale lui 1989. Ea sună „realist” și părea să denote fler, numai că ceea ce îi lipsea era sensibilitatea față de realitățile din Rusia. Aceiași greșală o fac acei ruși care își imaginează un complot american pentru a ruina Rusia prin reforme economice. Ei n-au habar de America, țară unde parteneriatul sau sprijinul reciproc și beneficiul mutual reprezintă concepția de bază a organizării vieții sociale și este îngurgitat de sugari o dată cu laptele mamei. Americanii nu gădesc precum reprezentanții europeni ai acelei *realpolitik* din secolul al 19-lea. În Administrația Bush au existat persoane care au încercat să găndesc în stil european, însă sansa ca sprijinul lui *realpolitik* să prevaleze în cugetul lor asupra concepților morale fundamentale în care ei au fost crescuți este nulă.

Nu am nici o îndoială că există unii americani ce doresc cu adevărat răul Rusiei. Sunt însă convins că ei reprezintă o minoritate de compătimi. Orice american pe care îl cunoște, din interiorul sau din afara Administrației, dorește numai lucruri bune Rusiei și reformelor sale. Doar puțini americani cred cu adevărat că ruinarea Rusiei poate fi în interesul națiunii lor și poate ei se cosolează cu gândul că, de vreme ce doctrina interesului național determină totul, Statele Unite trebuie în mod real să încerce să distrugă Rusia, indiferent dacă ea profesează bune intenții^x.

(continuare în pagina 6)

(urmăre din pagina 5)

Ceea ce lipsește unui astfel de „realism” este realitatea. În replică, ar fi nerealist dacă rușii și-ar imagina că o astfel de concepție marginală poate conduce politica Statelor Unite.

Au dezmembrat Statele Unite URSS-ul?

Au încercat Statele Unite să dezmembreze Uniunea Sovietică, atunci când ea se năruia? Aceasta a fost cea mai stranie dintre bizarile acuzațiilor ce au înundat Moscova. Statele Unite s-au opus și au regretat descompunerea Uniunii Sovietice, după cum au regrețit și divizarea Iugoslaviei, din simplul motiv că aceste divizări creață probleme ce, virtual, sunt imposibil de rezolvat. În 1991, Statele Unite aveau speranță că aceste țări își vor rezolva singure propriile probleme. Administrația Bush nu și-a propus să facă mult pentru a le ajuta să-și rezolve singure problemele, ci a preferat ca ele să fie suficient de puternice pentru a-și rezolva singure problemele. Dezintegările respective au îngreunat teribil diplomația curentă, atât pentru Statele Unite, cât și pentru toate țările occidentale.

Departamentul de Stat nu a dorit, cu siguranță, dezmembrarea Uniunii Sovietice. Departamentul de Stat a fost periculos de slab finanțat timp de mulți ani, datorită lipsei unui grup intern de interes și a relativiei sale incapacități de a obține voturi în Congres. Aceasta a condus la închiderea multor consulați americani, atât de necesare pretutindeni în lume. Ultimul lucru dorit de către Departamentul de Stat a fost deschiderea de ambasade noi în mai mult de o duzină de state independente, rezultate din fosta Uniune Sovietică, ceea ce, la rândul său, a determinat închiderea mai multor alte consulați, din alte locuri.

Însă, vor răspunde adeptii teoriei conspirației, dacă America a vrut cu adevărat să mențină intacte Uniunea Sovietică și Iugoslavia, ea ar fi trebuit să facă mult mai mult în acest scop, sprijinind militarii sovietici și pe cei iugoslavi în impunerea unității țărilor lor, amenințând că nici o naționalitate secesionistă nu va primi ajutor. Cu alte cuvinte, și-ar fi arătat pretutindeni forța lor imperialistă; eșecul în a face acestea dovedește că — în mintea celor ce susțin scenariul conspirației, ce presupune în același timp omnipotență și prezența unei voioxe active americane de a decide în toate privințele și oricând — Statele Unite și-au folosit cu adevărat puterea pentru a distrugă URSS și Iugoslavia.

Un astfel de demers obscur reflectă degenerarea atitudinilor în Rusia. Între 1989 și 1991, nimeni nu a cerut astfel de lucruri Statelor Unite, ci o atitudine mai generoasă: să transforme Conferința pentru Securitate și Cooperare Europeană într-o structură mai eficientă, un NATO astfel extins încât să cuprindă Rusia și vecinii săi, lărgindu-i astfel flancul în regiune astfel încât să poată fi reunite într-un context mai larg și să lanseze un „Plan Marshall”, care să oblige noile națiuni ca, în schimbul ajutoarelor, să lucreze împreună după un program economic cooperativ, de redresare. Aceasta era singura atitudine realistă pentru a susține economic unitatea acestor națiuni și pentru a evita blocajele ce apar ca urmare a schimburilor economice și comerțului mutual. Așa a fost conceput Planul Marshall în anii '40, gresind prin fondurile americane un mecanism cea putut escamota interesele secundare și egotismele naționale și a strâns, pentru prima dată, împreună națiunile Europei, care au pus bazele viitoarei piețe comune. Ceea ce a înfrânt un astfel de plan după 1989 nu a fost sprijinul Statelor Unite pentru diversele secesiuni, ci lipsa de larghețe financiară a Administrației Bush.

Ironic, în cazul Iugoslaviei, Statele Unite au făcut multe din lucrurile periculoase pe care, acum, naționaliștii ruși spun că ar fi trebuit să le facă URSS-ului — cu consecințe dezastroase pentru oricine. Ele au avertizat cu severitate asupra secesiunii. Au propus ajutoare condiționate de unitatea Iugoslaviei. Au vorbit de sprijinirea eforturilor de a menține integritatea teritorială a acestei țări. Au direcționat majoritatea criticilor împotriva Croației și Sloveniei ceea ce, implicit, a denotat o politică pro-sârbă. Această atitudine a fost interpretată de liderii

sârbi drept „lumină verde” pentru acțiuni nebunești și a fost folosită drept autorizație pentru ca armata sârbo-iugoslavă să atace Croația și Slovacia.

Această politică nu a reușit să oprească Slovenia și Croația să se declare independente, nici să-și cucerească independența. Ea a prevenit, numai, dezmembrarea pașnică, după care aceste țări ar fi putut rămâne împreună într-o confederație liberă. Multe luni mai târziu când, în sfârșit, America a început să înțeleagă ce se întâmplă, ea a recunoscut Croația și Slovenia și a încercat un demers mai ferm. Violențele sârbilor însă continuau. Administrația Bush a continuat să ascundă vinovăția principală și multiplele cazuri săvârsite de sârbi, pentru că, în final, când dovezile au fost puse la dispoziția publicului, Statele Unite să recunoască că Serbia a avut vinovăția principală. Cu toate acestea, americanii au evitat să tragă concluziile logice și să treacă la acțiunile necesare.

Greșelile noastre față de Iugoslavia au fost datorate ignoranței și lipsei de atenție. Americanii și-au foarte puține lucruri despre Iugoslavia și au avut tendința să idealizeze această țară ca fiind o veritabilă federatie și o formă non-totalitară de comunism. La vîrf, în echipa de decizie politică, nimeni nu a știut ce să facă, poate cu excepția lui Lawrence Eagleburger, care nu numai că are predispoziție pentru o cincă *realpolitik*, dar și întreține strânse relații personale cu Miloševici. Pentru o lungă perioadă de timp, Eagleburger a formulat scuze pentru Serbia. Într-o anumită măsură, el continuă să o facă prin interviuri publice, criticiile sale ocazionale privind politica sârbilor au fost doar concesii întârziate făcute sensibilităților publice și nu au reprezentat linia adevărată a gândirii sale. Și acest fapt trebuie să rămână în mintile celor de la Belgrad și Moscova. Eagleburger, ca nimeni altul, a contribuit la consolidarea mitului după care esența problemei iugoslave constă în faptul că Germania și alte state vestice au recunoscut oficial prea devreme Croația și Slovenia. De fapt, acele recunoașteri au survenit prea târziu și nu au putut împiedica, decât cu greutate, oprirea războiului din Croația. Aceasta a fost, fără contrafaceri, succesiunea istorică. Și totuși, tocmai perspectiva opusă, mitică asupra recunoașterii timpurii a devenit înțelepicina convențională. De ce? Pentru că a fost propagată de către oficialii de la Washington, Londra și Paris, cărora li s-a părut mai ușor să acuze Germania pentru totul decât să se auto-învinoătească, continuând să încerce să-și raționalizeze vechea greșeală de a se opune, temporizând, recunoașterii Croației și Sloveniei. A acuza Germania este atât de ușor în toate țările noastre; nimeni nu se ridică să apere Germania, chiar când aceasta are dreptate.

În greșela Statelor Unite de a sprijini Serbia a existat și un motiv pro-sovietic. America a avut un ochi îndreptat asupra Uniunii Sovietice atunci când și-a anunțat politica sa privind Iugoslavia. Noi nu doream dezmembrarea Uniunii Sovietice; prin urmare noi nu doream nici ca secesiunea să apară în Iugoslavia; ne temem, nu sără motiv, că exemplul ar putea fi contagios. Dar, această atitudine subestima forța mișcărilor democratice naționale, atât în Iugoslavia, cât și în URSS. Singura șansă de a salva orice fel de federație ar fi fost un accept timpuriu al respectivelor „Centre”, (al respectivelor puterii imperiale, Rusia și Serbia), pentru negocieri cu republicile minoritare în vederea constituției de confederații destinate.

Dacă America ar fi vrut să încurajeze această tendință, și-ar fi concentrat presiunile asupra Serbiei și Rusiei, asupra „Cetrelor” și nu asupra naționaliștilor minoritare. Culpa reală a Statelor Unite ce este uitată acum, în paranoia polemică a naționaliștilor ruși, a constituit-o prea sentimentalul sprijin pentru „Centru” și un realism puțin cam dur în privința limitelor federalismului în situații imperiale. Atunci când sprijinul american pentru „Centrul” iugoslav a eşuat atât de dezonorant, aceasta a fost luată de observatorii occidentali drept o dovadă a invincibilității naționalismului și a inevitabilității secesiunii, precum și a importanței faptului de a fi gata de a lupta cu toate puterile pentru libertate.

Evenimentele din Iugoslavia au fost

interpretate de majoritatea național-democraților ca o dovadă a necesității și înțelepciunii unei dezintegrii pașnice. Iar aceasta a fost o politică înțeleaptă în comparație cu politica belicoasă a Serbiei: cel puțin, politica Rusiei a capacitat unele părți ale fostei Uniuni Sovietice să supraviețuască într-o comunitate oarecum prietenioasă, decât să fie înlocuită de războaie în sâmul fostei Uniuni, și de o ură ce ar putea să dureze generații.

Dacă la sfârșitul lui 1991 ar fi fost posibil altceva mai bun pentru Uniunea Sovietică, această soluție ar mai putea încă să fie dezbatută onest — de exemplu, poate ar fi fost mai bine să se încerce crearea unei uniuni libere între câteva republici dormice și să lase Ucraina să se retragă, în loc să se formeze o confederație care includea și Ucraina pe temeiul tradițiilor de stat ale „Centrului” — însă aceasta este doar o speculație istorică. Probabil că, în acel moment, era deja prea târziu să mai supraviețuască vreo formă de Uniune.

În orice caz, Administrația Bush a continuat să sprijine până la sfârșit efortul lui Gorbaciov de a obține un nou Tratat Unional. Când Statele Unite sunt acum acuzate de naționaliștii ruși de a-l fi susținut prea departe pe Gorbaciov în planurile sale — (acuză însosită de pretenția că Statele Unite să încețeze sprijinul pentru El'țin) — se amintește, deși imprecis, că Bush a sprijinit eforturile lui Gorbaciov de a menține Uniunea Sovietică intactă. Se poate ghici ușor că de acide ar fi fost atacurile acelorași naționaliști față de America, în 1991, dacă președintele Bush nu l-ar fi sprijinit pe Gorbaciov, dar ar fi sprijinit (așa cum încearcă să-și imagineze acum, că Statele Unite ar fi făcut-o) prăbușirea URSS.

Când a fost vorba despre URSS, a fost imposibil ca americanii să fi fost tot atât de neglijenți și ignorați cum au fost în cazul Iugoslaviei. Deși americanii nu doreau prăbușirea URSS, noi știm cu toții că, virtual, aceasta era un imperiu și nu o federatie. Noi știm că națiunile minoritare au fost oprimate cu cruzime. Noi nu ne-am fi alăturat niciodată impunerii acestei opresiuni asupra minorităților. Politica noastră era pro-rusă și în favoarea menținerii integrității URSS, cu excepția republieilor baltice — iar dacă Gorbaciov ne-ar fi ascultat sfatul și ar fi renunțat la vreme, poate că acesta nu ar fi făcut atâtea eforturi de a răspândi în restul imperiului său virusul independenței. Dar, din fericire, noi nu am împins această rusofilia la o astfel de extremă ca în cazul Serbiei. Nu am dat „verde” Rusiei pentru a-și invada și hărțui vecinii. Nu ne-am transformat în colaboratori ai Rusiei în oprimarea națiunilor minoritare — ar fi fost de neconceput ca America să facă asta — deși multe minorități ex-sovietice ne-au acuzat că am făcut-o, în special când păstrăm tăcerea asupra crimerelor din Georgia, legii marțiale din Azerbaidjan, acțiunilor Armatei roșii în Caucas și Asia Centrală. Noi nu am amenințat națiunile minoritare cu încreștarea ajutoarelor dacă ele ar fi părăsit Uniunea Sovietică, deși în practică noi am acționat ca și cum am proferat o astfel de amenințare; am așteptat prea mult timp înainte de a demara mașinaria ajutoarelor către aceste țări, am făcut ca ajutoarele să depindă de condiții mult mai dificil de realizat după obținerea independenței și le-am acordat mult mai puțin ajutor decât cel acordat, proporțional, Rusiei. Ne-am abătut de la linia noastră, solicitându-le să rămână în interiorul Uniunii Sovietice. Președintele Bush chiar a jinut la Kiev un discurs neșerit și lipsit de realism împotriva independenței, care ar fi putut înrăuța serios relațiile Statelor Unite cu Ucraina. Democrații ruși, nu cei occidentali au fost cei care au dorit ca Rusia să renunțe la imperiu. Ei și-au susținut ferm argumentul, în ciuda criticilor aduse de către occidentali. Democrații ruși nu ar trebui să transferă vina pentru aceasta asupra Occidentului, după cum un popor nu ar trebui să dea vina pe un alt popor pentru propriile sale probleme.

Din partea opusă, un diplomat italian argumenta, în 1990, că strategia Statelor Unite a fost să mențină URSS intactă pentru a o putea contrapune puterii crescânde a unei Europe unite. Cel puțin, el recunoaște faptul evident că Statele Unite au încercat să mențină republicile sovietice împreună. Dar paranoia și reducționismul au o asemenea pondere între partizanii strategiei *realpolitik*,

încât acest diplomat a atribuit atitudinii americane apartenența la imorală politică a puterii (*power politics*). Astfel, încă o dată, unei concluzii ridicolă se atribuie un aer de sofisticare superioară și de realism. Indiferent dacă Statele Unite încearcă de fapt să dezmembreze sau să mențină unită Uniunea Sovietică sau, că nici măcar nu încearcă să rezolve problema, lăsând-o pe seamă popoarelor sovietice, unii tot vor fi convinși că America acționează cu adevărat în virtutea rațiunilor nefaste ale politicii puterii se vor auto-denumi realiști când afirmă asta.

Sursele caracteriologice ale slăbiciunilor lui Bush

Principalele păcate ale Americii sub dominiul Bush au fost păcatele omisiunilor și nu ale îndeplinirii unui mandat. Statele Unite au eşuat în a construi o alianță strategică cu Rusia, după cum au eşuat în a-i acorda suficient ajutor. Ajutorul l-a acordat prea târziu și cu prea multe condiții. Acele codiții i-au fost impuse Rusiei cu intenția sinceră de a avea siguranță că ajutorul își va atinge scopurile și nu va fi risipit. Unele din aceste condiții au fost absolut necesare; altele absolut nerealeste. Derularea condițiilor ar fi trebuit să fie mai interactive cu ajutoarele: nu ar fi trebuit ca atitudinea să fie „întâi îndepliniri condițiile, apoi veți primi ceva ajutor” ci „îndepliniți unele condiții necesare și primiți unele ajutoare, iar apoi vom putea trece la un nou ciclu”.

Această greșeală își are originea în atitudinea cu care George Bush a intat în 1989 în Casa Albă. El a candidat în 1988 cu o platformă a expertizei și precauției. Expertiza sa, care a fost „capitalul său politic”, era în pericol de devalorizare prin schimbările din Rusia. Candidatul Bush a apelat la mai multă precauție în a trata cu Gorbaciov, sugerând implicit că Președintele Reagan a fost naiv sprijinindu-l pe acesta. Consilierul pentru Securitate Națională al lui Bush, Brent Scowcroft, a exprimat succint atitudinea în primul său interviu televizat din 1989: reformele lui Gorbaciov erau o schemă de relații publice concepută pentru a diviza și amâna Vestul. Formule *realpolitik* au fost etalate pentru a susține că prin natura sa geopolitică și de pe pozițiile „interesului național”, Rusia trebuie să fie întotdeauna un adversar al Vestului.

Aceste formule au fost folosite de centriștii Administrației Bush, nu de anticomiștii de dreapta din Administrația Reagan. Scopul real a acestor formule a fost cel de protecție a susținătorilor lor față de schimbările rapide ale realității.

D. Reagan voise ca tirania comunistă să ia sfârșit. El a crezut într-o schimbare fundamentală. El a văzut-o în fața ochilor săi prin Gorbaciov, pe care l-a susținut. Relațiile cu Rusia s-au închis rapid; prea mult, conform aripiilor centriste a Partidului Republican, care credea în „interesul național permanent” și nu în ideologie. Dacă Reagan ar mai fi rămas în funcție, America ar fi acordat mult mai mult ajutor Rusiei. Dar la putere au venit Bush și centriștii. El au dat înăpoi relațiile cu Rusia cu cel puțin săse luni.

Problema era, parțial, psihologică. D. Reagan a fost un lider, dl. Bush nu. D. Reagan a fost puternic și a ocupat pe deplin birourile Președinției. Dl. Bush a fost slab și nu a reușit să fie pe măsura funcției. El a părut mai degrabă preocupat de menținerea propriei sale imagini de expert decât de îndeplinirea unor sarcini majore sau de înfruntarea schimbărilor extrem de importante din lume. El nu a vrut să se supună fluxului nouătilor și să renunțe la sentimentul securității-sentimentul de a avea controlul situației — pe care-l extragea din expertiza și experiența sa. Filosofii existentialiști, precum creștinii, au explorat profunzimele acestei experiențe — cum cineva își ipotechează chiar spiritul său dacă se concentreză pe menținerea reputației sale sau caută în aceasta o protecție în fața schimbării. Această falsă atitudine a fost trădată chiar de manierismul lui Scowcroft și al lui Bush: tonul vocii care proclama controlul deplin asupra situației, gătul țepării, precauția afișată ca înțelepciune, aerul de superioritate susținut de repetate pretenții de expertiză, încrederea în reputație mai curând decât în substanța acțiunilor.

Aceasta a fost problema de bază a Administrației Bush. În caracterul său era o fisură adâncă: o lipsă de voință, o lipsă de spirit. Nu era rătate, era slăbiciune.

Există o paralelă cu lipsa resurselor de spirit pe care Trotsky a identificat-o la Tarul Nicolae al II-lea, care, atunci când a auzit că detronarea sa prin revoluție este iminentă, a plecat la vânătoare. Dl. Bush era la pescuit când a căzut zidul Berlinului și a continuat să pescuiască. El nu a vrut să se amestece prea mult, îngrijorat să nu facă greșeli sau să nu-i jeneze pe sovietici. Comentatorii de pretutindeni sărbătoreau evenimentul, dar, în același timp, trăgeau atenția asupra haosului internațional ce urma.

Doi ani mai târziu, când Uniunea Sovietică se prăbușea oamenii erau foarte îngrijorați de consecințele evenimentului asupra proliferării nucleare. Această preocupare a fost exprimată printre o strîngentă nevoie de a răspunde, cu urgență necesară, acestei probleme nou apărute. Răspunsul lui Bush? A dat instrucțiuni CIA să urmărească îndeaproape ceea ce se întâmplă, nu să elaboreze un plan pentru a face ceea concret. Ori, noi am fi dorit ca să se aloce unele resurse pentru a ajuta Rusia să prevină ea însăși proliferarea. Mai târziu, Președitele a obținut credit pentru eforturi diplomatici de culise în rezolvarea problemei — în primul rând, obținerea asigurării noilor state că vor înapoia Rusiei focoasele nucleare. În realitate, lipsa sa de determinare a amortit ansamblul răspunsurilor vestice.

Câteva luni mai târziu, senatorii Nunn și Lugar au declarat că, șocați fiind de căt de puțin a reușit să facă Administrația, au lansat o inițiativă a Congresului pentru a finanța ajutorul către Rusia. Congresul a votat inițiativa, în ciuda faptului că ajutoarele externe sunt întotdeauna propuse de către Președite și se obțin destul de greoi. Conform tradiției politice americane, Președintele reprezintă interesele iluminate și generozitatea Americii în ansamblul ei, în timp ce membrii Congresului sunt mult mai legați de interesele particulare ale electoratului din districtele lor. Pentru ca inițiativa să fie luată de Congres, trebuia ca aceasta să fie prezentată ca o lipsă absurdă dacă nu se întreprinde nimic, fiind în interesul evident și imediat al Americii să se facă ceea. A fost un lucru bun, însă el nu a reflectat ceea ce are mai luminos și mai generos America.

Din nefericire, în absența unei atitudini mai generoase a executivului, inițiativa Congresului a dat Rusiei impresia că Statele Unite sunt interesate numai în dezarmarea Rusiei și în obținerea de avantaje de pe urma slăbiciunii ei. În Ucraina a lăsat împresia opusă: că Statele Unite erau interesate doar să dezarmeze Ucraina și să o subordoneze din nou jugului rusesc. Și, pe deasupra, banii au fost prea puțini, iar Administrația prea lentă în a-i livra.

Problema nu e că Bush nu a făcut nimic, ci că orice a făcut — lăsând la o parte exercițiile sale militare din Grenada, Panama, Irak, Somalia — el a eşuat în a „umple” spațiul său prezidențial. El a reușit să umple doar colțuri ale acestuia.

Golul de „spațiu” era un indicator al mărimii golului spiritual. În ciuda declaratiilor sale de „realism”, dl. Bush a eşuat în a da măsura cerințelor spirituale fundamentale ale realismului: capacitatea de a răspunde la timp unei probleme serioase, aducerea politicilor și resurselor la nivelul corespunzător obiectivului problemei, seriozitatea înțelegătorii.

A fost ca și cum America ar fi fost lipsită de Președinte timp de patru ani. Ca și cum în loc de Președinte ar fi fost instalat un bătător de mână a doua sau ca și cum avionul ar fi zburat cu pilotul automat, pilotul uman fiind adormit.

Problema nu era ideologia, ci personalitatea. Argumentele *realpolitik*, de modă veche, ale centraliștilor războiului rece nu erau cauza, ci scuza pentru golarile sale de personalitate. În timpul campaniei sale electorale din 1988, acuzațiile care au creat cele mai multe necazuri în echipa lui Bush erau cele care au susținut că era un „capricios” („wimp” orig.). Răspunsul său a fost să accentueze experiența și profesionalismul proprii persoane, un răspuns care, în retrospectivă, nu facea decât să adâncească problema sa: lipsa trăsăturilor de caracter și lipsa calităților de conducător

politic, necesare unui Președinte într-o epocă a schimbării. Situația a fost cu totul alta sub Președinție Reagan. Lucrurile stau deja altfel sub Președinție Clinton.

Bush și polemica privind ajutoarele

Încă de la debutul său din 1989, Administrația Bush a lansat un atac pe scară largă împotriva ideii ajutoarelor economice pentru Rusia. La început, această tendință a fost atașată suspiciunii Administrației față de reformele lui Gorbaciov, văzute ca un complot pentru a îngela și diviza Vestul. Argumentele împotriva ajutorului au fost frecvent reiterate și au devenit puternic fortificate în Guvernul Statelor Unite. În spatele lui James Baker, punând în permanență în discuție oportunitatea ajutoarelor către întregul bloc sovietic, a fost Lawrence Eagleburger, care, chiar și recent — într-un interviu acordat CNN la 23 martie 1993 — admitea și fi și de a fi fost întotdeauna sceptic privind ajutorul economic acordat Rusiei.

Problema unor ajutoare masive a apărut pentru prima oară în cazul Poloniei, la jumătatea lui 1989. Alegerile au adus la putere un guvern condus de Solidaritatea. Unii se întrebau dacă evenimentul era real și dacă, nu cumva, Jaruzelski, care rămânea Președinte se folosea de Solidaritatea, pentru a da vina pe ea în cazul unei catastrofe. În egală măsură, anticomunisii, înțelepții centriști și patrioții polonezi au insistat că Guvernul Solidarității trebuie să fie ajutat să reușească prin masive ajutoare vestice. Însă Administrația Bush a preferat să fie precaută și să „aștepte și să vadă”. Astfel, democrația a început în Polonia în condiții catastrofale, fără ceva care să semene, măcar de la depărtare un ajutor adecvat. Experiența formativă a poporului polonez în învățarea democrației și reformei economice a fost, astfel, lăsată să se desfășoare într-un mod cumplit și traumatic.

După căderea zidului Berlinului și a întregului imperiu est-european al URSS, la sfârșitul anului 1990, Administrația Bush a devenit mai prietenosă față de Gorbaciov dar, cu toate acestea, a rămas fundamental pasivă în problema ajutorului. James Baker a spus lucrurile ce trebuiau spuse, dar a părut incapabil, în mod inexplicabil, de a lăsa inițiativa în a-și urma ideile. Brent Scowcroft a ținut-o tot așa și și-a exercitat nestigherit întreaga sa influență.

În timp ce Administrația nu a mai crezut în marele complot al lui Gorbaciov de a îngela Vestul, majoritatea argumentelor — urmând logic din împotrivirea de a acorda ajutor — au supraviețuit inacte. De fapt, polemica împotriva nouului Plan Marshall s-a intensificat pentru că au trebuit inventate raționalizări care au fost impuse țărilor eligibile din Est, pentru a putea refuza fondurile de ajutor acelor țări pe care Stalin le împiedicase încă o dată să fie ajutate, cu patruzeci de ani în urmă.

Atacurile împotriva ideii unui nou Plan Marshall s-au transformat inevitabil (chiar dacă neintenționat) într-un atac împotriva ideilor originale ale acestui Plan, chiar împotriva spiritului american întruchipat de Planul Marshall — spiritul parteneriatului față de prieteni, acceptarea unor sacrificii temporare pentru a menține prietenii și apărătorii „în afaceri”, în virtutea încrederii că ele vor fi, pe termen lung și fără prejudecăți, în propriul nostru interes. Administrația Bush a îmbrățișat curând toate miturile criticilor săi din Partidul Democrat, în căutarea de scuze pentru a-și continua politica și a nu acorda ajutoare: că America era în stare de faliment pentru că a cheltuit prea mult luptând împotriva comunismului și că, fiind prea agresabilă cu aliații comunismului, nu își poate permite rezolvarea altor mari probleme internaționale. Este adevarat, că după decembrie 1989 au fost acordate unele ajutoare, însă pe scară mică, fără o vizuire globală sau un plan. Când a fost vorba de implementarea ajutoarelor, problemele nu au fost abordate într-un cadrul al voinței comune sau a unui program masiv destinat îndeplinirii acestei sarcini, ci mai curând, ele au fost folosite de către guvernul american ca „argumente” pentru a reduce treptat programul ajutoarelor și pentru a discredită programele mai serioase. Prima victimă nu a

fost Rusia, cu poporul îngreunat anti-rus al Poloniei urmat într-o succesiune rapidă de celelalte popoare ale Europei de Est.

Personalitate și întârzieri în construirea unui parteneriat strategic

În relațiile strategice, de asemenei, Administrația Bush a continuat să șchioapete, după decembrie 1989. A continuat să se opună instituționalizării procesului Helsinki (CSCE), până în 1990. Când, în final, a acceptat instituțiile CSCE, a fost într-o formă slabită, diluată. Abia în 1992 și încă foarte neconvincător, va începe să sprijine întărirea CSCE.

Când est-europeanii au început să spună că doresc să se alăture NATO, în 1990, nu a existat nici un răspuns din partea Administrației. Când Şevardnadze a vizitat, în mai 1990, Cartierul general NATO, el a fost citat că a spus „URSS nu a făcut nici o cerere pentru a adera la NATO”. Au existat îndoială dacă acest citat era deformat sau dacă el exprima cu adevărat interesul Rusiei să se alăture în NATO. Care a fost răspunsul lui James Baker, ce îl acompania pe Şevardnadze? „În viitorul apropiat, nu se întrevede o asemenea posibilitate”. Din nou, apare același aer de rezervă și de superioritate, de substituție a inițiativei prin predicții precaute. Acestea au fost ezitările întregii Administrații. Baker nu a spus — ca o persoană normală, aflată într-un angajament activ în lume — „eu sunt pentru” sau „eu sunt contra” sau „aceasta poate să fie o chestiune de negociații și trebuie să ne gândim la ea”.

Deloc surprinzător, Administrația nu s-a pregătit să întrevadă ceva nici mai târziu. La sfârșitul lui 1991, Eltsin, Kozirev și Ruțkoi au forțat deschiderea ușilor NATO, însă Administrația a fost complet nepregătită pentru așa ceva. Occidentul tocmai crease Consiliul Cooperării Nord-Atlantice (CCNA) ca substitut al NATO pentru țările est-europene și pentru fostele republici sovietice. Când Eltsin și-a trimis istoricul său mesaj către prima reuniune a CCNA, spunând că scopul Rusiei este de a deveni membră NATO, tăcerea Vestului a fost asurzitoare.

Numai în decembrie 1992 și ianuarie 1993, când administrația fusese respinsă prin vot și și-a pregătit bagajele pentru plecare, reprezentanții ei au început să-și exprime sprijinul pentru eventuala deschidere a NATO pentru țările din Europa de Est și Rusia. Dacă ar fi vrut să facă cu adevărat, Administrația ar fi trebuit să se răzgândească mult mai devreme și să forțeze chestiunea la NATO. Prin inițiativa și sub conducerea americană, rezistența Franței ar fi putut fi depășită, aşa cum au fost depășite atâtafelte alte probleme ale NATO. Dl. Eagleburger a arătat — în cel două luni că a fost Secretar de Stat — o doză de spirit necesar abordării problemelor NATO, un spirit complet diferit dacă de acela ce și-l-a asociat numelui său atâtă vreme cătă de deținut poziții subordonate și, de asemenea, diferit de acela aflat după părăsirea funcției sale. Însă doar cu două luni la dispoziție, a fost prea puțin și prea târziu.

Numai dacă ne vom ierta pe noi înșine că am nutrit speranțe ce au părut să eșueze; numai dacă țările se vor putea ierta reciproc pentru că nu și-au realizat așteptările între 1989—1992, — numai dacă vom recunoaște că trecutele oportunități pot fi din nou oportunități reale, și ne vom asuma din nou riscul de a ne susține deschis speranțele; pe scurt, numai dacă țările fostului Est vor reuși să-și impună în față noilor Guverne din Vest excelentele lor proiecte și planuri, pe care le-au susținut între 1989—1992, numai atunci ele vor fi capabile să afle că de mult se poate realiza acum. □

Administrație nu va dori să se descotorosească de NATO, ci va voi să îl transforme. Foste țări din Est au idei foarte bune despre cum trebuie să se petreacă acesta: prin extinderea către Est a participării la NATO și transformarea sa treptată într-o substructură a CSCE. Vrea Estul, încă, să parcurgă acești pași? Există o stare răspândită de deziluzie față de Vest. Aceasta este de înțeles, însă nu ajută pe nimic. Dintre toate sentimentele, mândria și resentimentul aduc cele mai mari deservicii cănd este vorba de urmărirea propriilor teluri. Un membru al Comisiei pentru Relații Externe al Sovietului Suprem al Rusiei a spus că „greșeala de neierat a Vestului” a fost execul ajutorării democrației ruse, atunci când ea ar fi avut nevoie. Este o întreprindere dănuitoare ca oamenii dintr-o țară să afirmă că păcatele altor țări sunt „de neierat”. Ce-ar fi dacă americanii ar refuza să ierte rușilor crimele lor, cu mult mai serioase, din acest secol? Greșeala Americii a fost una prin omisiune — aceea de a nu fi reușit să fie atât de generoasă pe cărări și vrut rușii să fie — în parte și pentru că unii din liderii ei nu au iertat destul de repede crimele rusești. Poate că americanii au dreptul că nu ierte pe Bush pentru greșelile sale, însă rușii ar trebui să aibă înțelepciunea să nu acuze America, mai puțin decât întregul Occident, de inadvertențele lui Bush.

Să nu uităm că este natural ca țările să fie desincronizate. Ar fi fost un miracol ca America și Vestul, care sunt stabile, să se fi putut sincroniza imediat cu revoluțiile care au avut loc în Est. A obținut sincronismul între țări presupunând că persistență și răbdare — persistență în a declara inițiativa, ce nu comportă amânare, și răbdare în a ierta și a persista. Cu o astfel de „nerăbdare răbdătoare” Rusia poate determina Vestul să pășească în ritmul în care se „face” istoria în Est.

Numai dacă ne vom ierta pe noi înșine că am nutrit speranțe ce au părut să eșueze; numai dacă țările se vor putea ierta reciproc pentru că nu și-au realizat așteptările între 1989—1992, — numai dacă vom recunoaște că trecutele oportunități pot fi din nou oportunități reale, și ne vom asuma din nou riscul de a ne susține deschis speranțele; pe scurt, numai dacă țările fostului Est vor reuși să-și impună în față noilor Guverne din Vest excelentele lor proiecte și planuri, pe care le-au susținut între 1989—1992, numai atunci ele vor fi capabile să afle că de mult se poate realiza acum. □

15 iunie 1993

Traducere: Ion Andrei Popescu

^{*)} Lucrul cel mai apropiat de o dovadă asupra acestei concepții a fost un zvon după care anumite persoane din Departamentul Apărării au gândit că dezintegarea complexului militar-industrial sovietic ar fi un lucru bun. Au existat speculații în presă după care această atitudine a fost temeiul ezitării Administrației Bush de a ajuta Rusia. După cum se vede, și în America există o倾inție de a găsi explicații „raționale” pentru atitudinile Administrației. Însă ar fi realmente rațional să încercăm volatilitarea și ruinarea Rusiei în speranța distrugerii bazei sale militar-industriale? Greu de crezut; o astfel de politică ar trezi reacții anti-occidentale în Rusia și ar aduce în răilate confruntarea suprputerilor în condiții mult mai instabile și mai periculoase. Astfel de argumente de tip *realpolitik* au fost folosite pentru raționalizarea politicii unei minorități. Nu există nici o dovadă care să ateste că această atitudine a prevalat în gândirea despre Rusia a Administrației Bush.

Noi oportunități pentru a realiza „1990” și „1992” în 1993.

Unde ne găsim acum? Nu numai America, dar și celelalte țări membre ale NATO agreează ideea extinderii organizației și întrării CSCE. Unii din pași ce au fost doriti și susținuți pasional de către Est începând din 1990 și în 1992, pot fi posibili în 1993; Vestul este aproape pregătit dacă Estul încă mai vrea să forțeze parcurgerea acestor pași.

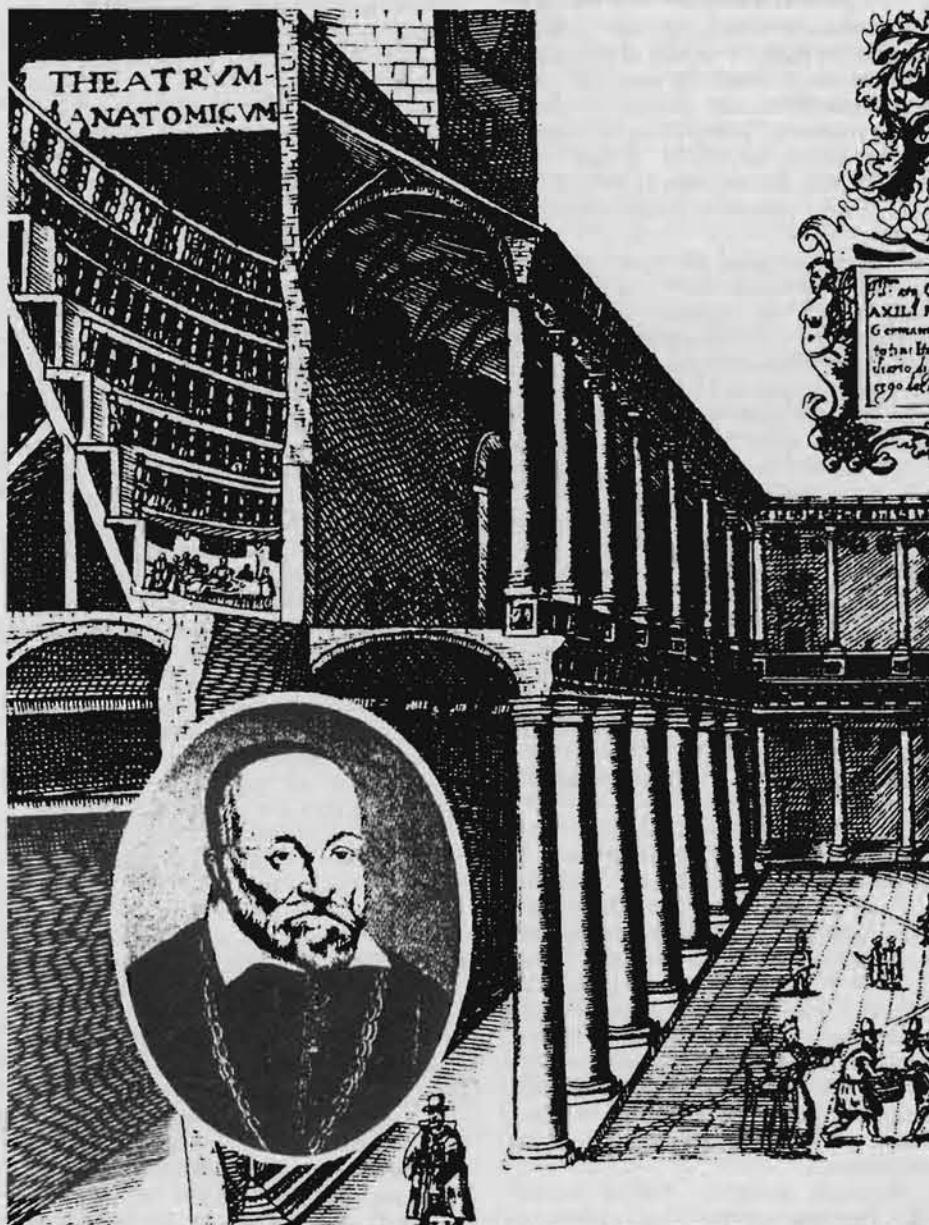
Asistența economică rămâne cu mult mai puțină decât este nevoie. Administrația Clinton și-a preluat funcția vânturând mitul falimentului economic al Statelor Unite, astfel încât va fi refractară în forță un nivel adecvat al ajutoarelor. Dar, neîndoilenic, el poate fi crescut considerabil față de cotele Administrației Bush.

Ideeia unor noi structuri, comune de securitate va fi binevenit. Noua

IRA LOUIS STRAUS founded in 1992 — with the help of Gen. Batavin, adviser to Andrei Kozirev on Arms Control and the Military-the Committee on Eastern Europe and Russia in NATO. In the 1980s dr. Straus was Executive Director of the Association to Unite the Democracies, whose early members had included the main founders of the Marshall Plan (William Clayton and George Marshall himself) and NATO (Theodore Achilles and Jack Hicker-son) in the State Department.

4 scenarii

STELIAN TĂNASE

România are un număr limitat de opțiuni. Factori interni și externi, conjuncția acestora vor determina — prin jocul raporturilor de forță, al dominiei unui dintre factori, prin echilibrele și dezechilibrele apărute, prin rolul central sau periferic al altor factori, prin diminuarea sau creșterea ponderii lor — traectoria pe care se va înscrive România în următoarele decenii. După o selecție a cauzelor și a factorilor care se manifestă în prezent în jocul de forțe pe plan regional, și mai larg, european, putem distinge la o primă evaluare, patru scenarii în care România se poate înscrie. Cu siguranță, nici una din construcțiile logico-ipotetice expuse mai jos nu se va realiza ca atare. Mai curând o combinație de elemente din fiecare scenariu, va duce la o traectorie diferită decât fiecare dintre cele 4 expuse aici. Desigur, prevenim cititorul, să aibă maximă circumspecție în legătură cu „certitudinile” din aproximările ce urmează. Ne aflăm în domeniul ipoteticului. De mare folos ne-au fost lucrările domnilor Samuel P. Huntington, Zbigniew Brzezinski, Vladimir Tismaneanu.

militar, cu un moral bun, va încerca să extindă influența în zonă, să vrea să „facă ordine”, și chiar să cucerească teritori. Așa cum s-a întâmplat cu Vietnam-ul după victoria împotriva corpului expediționar american. Vietnamul a devenit repede cea mai mare forță militară din Asia de sud-est, amestecându-se în toate conflictele din zonă, și impunându-și voia politică. Serbia ar putea prelua același dinamism militar, dacă va ieși învingătoare.

O altă evoluție destabilizatoare poate deveni contencios Rusia-Ucraina. La fel, flancul sud-estic al NATO este fragil, și poate duce la escaladarea politică și chiar militară a conflictului latent greco-turc. Atât în problema Cipru, mai veche, dar și în cea mai nouă a Macedoniei. Si Ungaria poate deveni instabilă, dacă se lasă angrenată în chestiunea minorităților maghiare de pe teritoriul statelor vecine. În ciuda succeselor economice, și a capacitatei de a atrage investiții străine, Ungaria va fi probabil, prima țară din fostul bloc sovietic care va cunoaște o criză economică de proporții.

Pe fundalul acestor evoluții conjugate, poziția strategică a României, țara cea mai mare din regiune, cu resurse mai mari decât vecinii (cu excepția Ucrainei) va deveni preponderentă, și un element de atracție pentru partea și occidentală. Antrenarea României în aceste conflicte, în general probabilă într-un regim, în timp ce neangrenarea, chiar în contextul în care toate celelalte ar fi implicate în conflictele deschise, ar asigura totuși echilibru, lăsând care ar fi afectat și ar întinde. Acestă este Kiev, până în 1991, și de la amâna de succesiune română în 1990, în cuprinsul unei lăuntriri și a românilor, zona strategică și ideologică a ideologiei marxiste, care se va desfășura în următoarele decenii.

1) Scenariul optimist

Pările din jurul nostru sunt instabile. Ex-Yugoslavia reprezintă o amenințare pentru întregul continentul, perechii extindere-conflicturi. Este posibil ca după o eventuală scurgere surba să urneze un scenariu bonapartist. Conform vechii desfășurări „panasiavice”. Si asta de conveniență cu fuziile și cu cei cattiva aliați răniți și fidelizați, și cu viațile și suferințele dacă se va căuta o nouă formă de ideologică marxistă, și cu provocările și cu răbdările referitoare la posibilitatea de a avea un conflict.

A country like Romania has a limited range of choices for a long-term strategy. Actually, the interplay of internal and external factors, their equilibrium or their imbalance will decide the course of history. Selecting causes, factors and forces, the author distinguishes four possible scenarios:

— the optimistic scenario: a political stable country, with bigger resources than the neighboring countries and a strong commitment for democracy and free market, a point of attraction to foreign investors; key strategical point in this part of the world;

— the stagnation scenario: a country unable to speed and enlarge the reform, unsuccessful in the process of European integration, with a status-quo in the relation reformers-conservatives (the latter still in power); the limited democracy and the isolationism will finally bring economical failure and violences; it will be a neo-colonialism (raw-materials and cheap labor), a mixture of military domination, soft dictatorship of bankers, with trade-unionist unrest arrested with populist measures and propaganda;

— the force scenario: the breakdown of democratic institutions, corruption, with a strong domestic capitalist domination of an oligarchy promoting protectionist and inflationist policies, for safeguarding national interest against foreign investors; it follows a military coup d'état (with two different choices: „the Chilean” type, as a reaction against corruption and instability; „the Moscow putsch” engineered by conservatives frightened of losing economic power and political monopoly);

— the pessimistic scenario: when external factors more dynamically than the internal ones: a generalized internal weakness will make Romania a battleground for the regional powers fighting for influence; Romania (like Poland two hundred years ago) could even become divided, if external forces believe that this is the solution for stability in the region.

The author believes that Romania is almost twenty years behind countries like Hungary, Poland, or the former Czechoslovakia, and that any scenario is possible. If Romania will succeed to modernize itself before Russia, Ukraine and Belarus will reassess their regional pretenses, she will survive. Otherwise, Romania will fall under the influence of the new economic power.

crește considerabil gradul de pericolozitate al unui eventual conflict deschis în zonă. În conexiune cu cel din Oriental apropiat, și în situația în care zonele de influență nu au fost delimitate, Balcanii ar putea să fie detonatorul, la fel ca în 1914. Pe acest potențial exploziv al zonei, România devine o țară, foarte interesantă din punct de vedere strategic. Stabilitatea României este un factor de echilibru major în regiune. Normal, diplomația românească ar trebui să joace această carte, și să-și hrănească inițiativele din ea, mizând tocmai pe rolul de element de echilibru. Stabilitatea României, menținerea ei în afara conflictelor din zonă poate fi un obiectiv pentru NATO și UEO. Stabilitatea politică se realizează prin mijloace specifice. Dar unul dintre acestea este participarea altor țări la această stabilitate, cointeresarea lor în zonă. Astă înseamnă în principal atragerea investițiilor, proiecte regionale, cooperarea militară.

Un element cu greutate specifică rămâne evoluția situației politice de la Moscova. Ponderea acestui factor nu mai este decisivă. Statele vecine au un grad de autonomie suficient pentru a avea propria dinamică. Dar rămâne important. Agravarea crizei economice și sociale, pierderea controlului de către reformiști, impunerea conservatorilor la vîrf, dacă s-ar produce, va afecta întreaga regiune. La fel dinamizarea proceselor de reformă. Efectele evidenț sunt contrare. Deocamdată occidentul susține reformiștii, și este evident interesat în stabilizarea situației politice și economice. Din interese strategice și economice evidente. O Rusie bogată constituie o piață uriașă. și o țară stabilită. Dacă Rusia și poate rezolva criza politică și instituțională, cămăduindu-se în 20 de ani, ea va fi „goul tigru de hârtie” al lumii. Deci, putem să apreciem că în general, liniaștea regiunii — pe termen scurt, sublimem — nu aduce în primul rând rolul strategic, stabilizator, al României. Occidentul va continua să sprijine alte state. În principal Rusia, Ucraina, Republicile Balcanice, Ungaria (care a comis de la jumătate la 40% din investițiile străine), și chiar și de est după Polonia, și mai puțin occidentul în zonă este diferențial. Internul și înțelegerea, respectivă, rolul respectivă jării în raport cu restul regiunii, și investițiile străine în România, și în beneficiul favorabil, și în ceea ce privește ceea ce se întâmplă în conflict.

pe rolul de tampon pe care îl poate juca România, pe creșterea importanței strategice a României, în condițiile neangajării ei în nici un conflict în zonă. În această situație să ar putea relua rolul de „placă turmantă” pe care Bucureștiul l-a jucat în ultimele 3 secole.

2) Scenariul stagnării

Plecăm de la ipoteza că România nu va reuși să accelereze și amplifice procesele de reformă. Si nu va reuși deci, în acest context, să se integreze în structurile europene. Acest lucru va avea drept efect declinul economic prelungit. La aceasta se va ajunge nu numai pe cale unei conduceri eronate a economiei, ci și prin statu quo în raportul de forțe pe scena internă, nici una din forțe (reformiști/conservatori) nu ar reuși să se impună. Sau în care conservatorii se vor menține la putere un număr de legislaturi. Tot la acest rezultat se va ajunge și dacă guvernul se va sprijini pe o majoritate slabă. Factor care-l va împiedica să treacă la reforme energice și ample. În această situație, inflația, șomajul vor cunoaște o creștere constantă. Va fi o criză prelungită, cu reculuri limitate. O succesiune de crize și guverne efemere, la care se vor adăuga repetitive mișcări sindicale revendicative. Cam așa ar arăta societatea românească. Un zigzag de legi și măsuri reformiste alternate cu altele conservatoare va împiedica România să ia o direcție precizată. Clivajele, fracturile între diferenții segmenti ale societății se vor multiplica și adânci. Lipsa de structuri intermediare va face imposibilă funcționarea instituțiilor, și comunicării între ele.

Această criză și generația și proleteriatul nu va degenera. Echilibrul, deși fragil, nu se va rupe. Chiar dacă criza va persista și să se întâlnească instituțiile. Acestea, în mod manifestare, duce la un tip de stabilitate „de cercel mai mic numitor comun”. Nu va fi o stabilitate dată de dimensiunile segmentelor ansamblului sau a căror compoziție nu este nicio mai mare decât 10-15%. Într-o strategie de rezistență, va începe să se adapteze la cerere oferită și să crească în integrări și cumpărături.

În sfârșit, în ceea ce priveste situația stagnării, cînd intenția este să facă România să devină o țară de mijloc, să se înțeleagă că nu există o soluție.

stricte ale statului român. În ce privește interesele României în regiune sau Europa, hotărările vor fi luate de organisme și grupuri de state unde România nu va avea acces. Tară privată cu neîncredere, de mâna „două” ea va fi un outsider în programele organismelor internaționale. Va fi o Românie izolată atâtă vreme cât forțele politice nu vor opta clar pentru anumite direcții. Izolarea nu va fi exclusiv un produs al acțiunii externe, cum s-ar crede. Că va reflecta și poziția declarată cel puțin a unei părți a clasei politice. Acea parte nesigură, neinstructată și necompetitivă, lipsită de anvergura necesară acțiunii politice la nivel regional și european. Va fi și reflexul destrucționist și slabiciunii formațiunilor politice, a fragilității piețelor interne, a unui capital autohton încă mic etc.

Această evoluție presupune o societate rămasă într-un stadiu incipient. În care o parte a instituțiilor comuniste a fost distrusă iar altă parte nu. Democrația va fi limitată și perfecționată, astă că să facă sistemul să funcționeze și să recupereze o imagine de regim democrat. Într-un moment de expansiune a ideologiei liberale. Mai există o singură ideologie în progresie: islamismul, dar ea nu reprezintă o alternativă pentru o lărgire europeană. Reformele vor atinge numai periferiile sistemului, în vreme ce miezul lui (proprietatea) va rămâne relativ neatins.

Pericolul major al acestei evoluții este durata nedefinită. Stagnarea într-un simulacru de instituții democratice, nefuncționarea subsistemelor, pot duce pe termen mediu la degenerarea în violență, ca astă mai greu de stopat ca că situația va fi mai complexă. Acest fenomen s-a produs în țările postcoloniale în anii 60-70. Cauză instabilității, violențelor, eșecului economic și găsim în același lucru în incapacitatea instituțiilor de a reprezenta societatea redată. Ca și în incapacitatea de a structura energiile „răboiului de eliberare” în instituții pluraliste eficace. Ciderea comunismului nu echivalăză cu victoria democrației, la fel cum independența țărilor coloniale nu a dus la sisteme democratice și prospere. Instituțiile societății deschise rămasă să fie construite și consolidate (partide, parlament, președinție etc.) Democrația nu se stabilizează decât într-un sistem articulat de instituții care își limitează reciproc acțiunea. Rămasă într-un stadiu hibrid, societatea românească poate evolua spre procese deja consumate în fostele colonii, rămasă la mijloc de drum. Acestea, au fost victime a tot felul de experiențe politice. Toate „egale”, „Peronizarea” (de la Juan Perón) României nu este deloc excludă. Un amestec de prea mare pondere a militarilor, cu disperata dictatură a băncilor, și presiunea sindicală călățită de măsuri populiste și propagandă.

3) Scenariile forței

Crisa din scenariul stagnării nu depășea anumite limite. Nu punea în pericol supraviețuirea statului. Se confundății în chaos, fragilitatea instituțiilor poate însă să ducă, în cele din urmă, la răpirea limitelor, la răză și izolare. Dezordinele să poate amplifica. Corupția și nesiguranța la față. E posibil ca toate acestea să depășească pragul mecanismelor autorității instituțiilor publice și a integrării statului român. Cum perioada postcomunistă a dat la acumularea capitalului autohton, rezultă că apare o burghezie interesată în menținerea cinstișilor și asigurarea avilor dobandite în perioada capitalismului sălbatic, în afaceri cu statul. Se constituie o oligarchie, căruia îl anexă segmentul acestora care surmontează cu rata profitului lor pe acela a inflației, rezijnând astfel să acumuleze resurse. Pe fundalul confidențial cu interesele financiare situate pe piața românească percepțiile tradițional ca „partea de vârfă” al burgheziei naționale. Aceste forțe vor acționa în direcția protejării piețelor interne. Vor sprijini politicii protecționiste și inflaționiste. Naționalismul, sub forma patriotismului și „preservării valorilor autohtoni” va deveni ideologia dominantă în cindul acestei clase îmborsuite

între stat și societatea civilă, în no man's land-ul dintre economia de stat și de piață liberă. De aceea ea va fi interesată să-și asigure proprietățile și afacerile va sprijini politicile liberale, deci reformele. În același timp, îngerjorată de „puterea” economică redusă în comparație cu concurența din afară, vor limita aceste reforme. Deci se vor opune deschiderii spre terțe piete, și integrări. Singura forță capabilă să conducă modernizarea țării, este și singura forță capabilă să se opună. Limita acestui proces vor configura dinamica societății românești. Se va urmări în consecință închiderea piețelor noastre pentru diferiți furnizori și investitori străini. Apoi va urma stoparea „ingerințelor” economice, comerciale și financiare. Acestea vor fi prezente nu ca ceea ce suntem de fapt, ci ca ingerințe politice, încălcări ale suveranității, amestec în afacerile interne. După o perioadă de avânt și deschidere promovată de această clasă, va urma o altă, de resurrecție a conservatorismului, cu ingrediente naționaliste. Pe acest fond, declanșarea unei lovitură de forță, sprijinată de forțe politice, administrație și armată devine posibilă. Pentru că va exista o forță economică politică interesată în ea, și cu suficiente puteri și influență ca să o dea. Restul o chestiune tehnică. Dintre o mulțime succință rezultă două variante de sens contrar:

a) „tip Chile”. Asemănătoare în multe privințe cu aceea din Coreea de Sud, Turcia etc. Lovitura are ca pretext tentativa de a opri degenerarea situației, și căderea țării în haos. Clasic, este o reacție împotriva corupției, crizei, instabilității vieții politice. Partidele vor fi scoase în afara legii. Sindicatul descapitat și oficializat. Presa limitată în libertățile ei. Propaganda va avea ca slogan „ordine și prosperitate”. O campanie împotriva politicii, vinovată de dezastru. Partidele, parlamentul, liderii democrației vor fi considerați responsabili. Lovitura va avea ca scop salvagardarea intereselor noi clase economice de convență cu o parte a clasei politice, incapabili să se susțină în jocul puterii prin mijloace surat democrație. Societatea va fi canalizată spre „economic”, propaganda oficială va încuraja camenii să se imbogățească. Investitorilor străini li se vor asigura garanții suplimentare, și facilități. Forța de muncă ieftină, un regim politic sigur, accesul neîngrijit la resurse vor fi punctele de atracție ale pieței românești în acenșia eventualității. Un astfel de guvern puternic va putea să întreprindă o reformă amplă, o despăgubire accelerată a obstacolelor de etapă ale tranzitiei. Spre deosebire de guvernele precedente, supuse electoratului, slabă, rezultatul unei vieții politice agitate a unor partide insuficiente de putere pentru a se impune. După un număr de ani, această jună (care nu este neapărat susținută de armată; ea poate rămâne în față, ca un arbitru al ordinii, și doar „să privescă cu simpatie” ce face civilii) va trece la o deschidere treptată, odată cu anumite succese economice. Concomitent cu ajunerea sub control a echilibrului politic, se va ajunge la organizarea de alegeri, cu perioadele politice noi.

b) „tip pușcăriul de la Moscova”. O lovitură conservatoare, dată de forțe care reprezintă trecutul, speriat de pierderea puterii economice și a monopolului oclii politice. Aceste forțe retrograde, confiscate, sprijinite de armată și organizații paramilitare, ca și de grupuri ale veacurilor „comuniști” (partid, securitate etc) aliata cu burocracia, amenință în influență exercitată până atunci, vor face o încercare disperată de a opri schimbările. Pretextul va fi „partea în pericol”.

dificultățile obiective ale tranzitiei vor fi prezentate ca dovezi ale „erorii” de a încerca reforme de tip occidental în România. Trecutul recent, cu „siguranța zilei de mâine și a locului de muncă”, va apărea ca lumea ideală, și ca tradiție autohtonă. Occidental, și practicile liberale vor fi înfierate ca cursă a răului. Se va încerca o restaurație a comunismului, chiar dacă numai parțială. Scenul loviturii va fi de fapt încercarea de a întări statul, și de a limita drastic libertățile de expresie și de asociere. Naționalismul va constitui baza ideologică a juntei. Reflexele dobândite de populație în perioada anilor 70-80 vor constitui mediul în care „istoria națională” va servi de propagandă eficace. „Pericolul exterior” și „hacoul interno” vor fi cele două teme care vor da „legitimitate” regimului. Spre deosebire de a) și b) finalizat tot prin forță. La prima eră se va prăbuși popularitatea relativă din primele luni/ani se va risipi, în fața incapacității de a rezolva problemele economice. Țara va fi izolată. Iar va găsi parteneri. Ideologică dacă și alte juri vor avea evoluții aziemălditoare. Cele mai amenințătoare sunt acelea care se mișcă lent spre democrație de tip liberal. Deși cu căt reformele se însărcină mai fierb și incomplet, cu astă pericolul de lovitură reacționară cresță. De observat în acest sens republicile din ex-URSS, mai ales cele din sud. Un factor de risc în plus îl prezintă societățile neomogene din punct de vedere etnic. În acestă perioadă vor evașa mai lucrat. Ele trebuie să rezolve în paralel cu schimbarea naturii instituțiilor, cu complicatele probleme economice și sociale, în plus tensiunile etnice și confesionale. Aceste societăți sunt cele mai puțin stabile și mai puțin sigure.

4) Scenariul pessimist

Ipoteza de la care plecăm este că factorii externi vor opera mai dinamic decât cei interni. Pe fondul unei slabiriuni interne generalizate. Pe plan economic, social, instituțional. Asia ar ducă la o evoluție fatală pentru România. România, ca

în secolul al

XVIII-lea, poate deveni teatru de operații în conflictul pentru delimitarea zonelor de influență între statele din regiune. De observat consecințele pentru redistribuirea rolurilor pe care le-a avut și le va avea disparația a suprausteri a URSS. Problema gurilor Dunării devine — după căderea pactului de la Varsavia — o problemă. Problema Staților. La fel. Continențul Ucraina/Rusia constituie un pericol real pentru vecini. Balcanii și disputele de istorie, de asemenea. Balcanii sunt astăzi zona cea mai vulnerabilă din Europa. Un ghem de contradicții (teritoriale, religioase, etnice, economice, militare) de rezolvat pe termen scurt și mediu. Conflictul din ex-Iugoslavia poate să debuteze dincolo de granite. Ceea ce va produce o internaționalizare a lui, cu atât mai gravă cu cât partenerii implicați vor fi mai numeroși. Religia va juca și ea un rol în desfășurarea conflictului. Va fi un conflict pentru controlarea regiunii. Pentru limitarea acțiunii islamului în Europa, pentru extinderea structurilor europene în Asia Mică și sudul ex-URSS. E posibil ca Grecia sau Turcia să parțească NATO. Ucraina/Rusia pot să devină „parteneri” ai unui conflict de proporții. Arsenalele nucleare, chestiunile teritoriale legate în special de statul Crimei, flota din Marea Neagră, constanța națională resuscitată sunt tot atât de puncte în dispută care pot antrena explozia regiunii.

In acest context, este posibil să fie pusă dia nouă chestiunea Transilvaniei. În paralel se va pune și problema Basarabiei și Bucovinei. Slăbiciunea României pe plan intern poate încura vecinii, mai ales dacă izolarea diplomatică se va menține. România ea însăși poate deveni o miză și nu doar teatru de operații. Poate deveni obiectul înțelegerilor internaționale, poste apărării noastre, dacă astăzi lucru, ar crea convinsarea unor, că va aduce stabilizarea regiunii. Așa cum s-a întâmplat de câteva ori acum două secole cu Polonia.

În loc de concluzii.

Desigur ne aflăm pe teritoriul ipotezelor scenariilor. Încercăm cu factorii observabili astăzi să înțelegem cum poate evoluă p

(urmăre din pagina 9)

termen mediu regiunea și continentul. O analiză ar arăta că probabil scenariul nr. 2 este cel mai aproape de adevăr. La această concluzie m-a dus și punerea în evidență a altui factor neglijat până acum. Și anume timpul.

Tările comuniste au pornit în 1989 din stadii diferite ale declinului lor. Spre integrarea europeană, statul de drept și economia de piață. Polonia și Ungaria veneau după circa două decenii de transformări, în direcția diminuării modelul stalinist. Germania de est era după o strânsă relație economică cu cealaltă Germanie. Cehoslovacia venea pe fundalul rezistenței antisovietice de 20 de ani, care a creat o cultură politică suficientă pentru a provoca o cădere fără violență a vechiului regim, și o trecere rapidă la economia de piață. România se afla în 1989 cu aproape două

20 de ani e posibil să depășească criza actuală și să repară în circuitul mondial. Va trăi probabil „simptomul Germaniei” la sfârșitul secolului al XIX-lea, de „stat venit mai târziu la împărțirea lumii”. Va fi un concurrent redutabil, cu resurse inepuizabile, în plin avânt economic. Nu va mai fi o expansiune militară și ideologică, căreia poți să-i contrapui mijloace asemănătoare. Odată rezolvate problemele interne de așezare a instituțiilor statului modern, Rusia, Ucraina, Belarus etc își vor reafirma pretențiile în regiune. Susținute de data aceasta de un potențial economic superior oricărui dintre vecini. La acea dată România trebuie să-și fi încheiat modernizarea, să aibă o piață bine dezvoltată, să fie integrată în structurile europene. Dacă nu, va cădea în zona de influență a noii puteri economice. □

aprilie 1993

decenii în urma vecinilor săi. Acest decalaj în timp nu a fost recuperat. Din punctivă, crește cu fiecare an, datorită accelerării tranziției și integrării acelor țări în structurile europene. România are la dispoziție probabil o generație pentru a reuși experiența modernizării. Și pentru a sfida pericolul cel mai mare care se manifestă astăzi: de a deveni o țară semicolonială (instituții ineficiente, dependentă). Termenul limită este dat de două procese: 1) Unul care ține de țările occidentale, și va echivala cu încheierea procesului de la Maastricht și a distribuirii rolurilor în Noua Europă; și 2) Celălalt ține de evoluția ex-imperiu sovietic. Cam în

STELIAN TĂNASE (born 1952), writer. He graduated from the Faculty of Philosophy of the Bucharest University. He published two novels. *Underground activities under Ceaușescu's regime*. Founder of 22 weekly magazine in January 1990. Vice-President of the Chamber of Deputies of the Parliamentary Foreign Affairs Committee. Editor of *Sfera Politicii*.

LEXICON Intelligence

Se poate acredita originea latină, în limbi moderne, a cuvântului **inteligentă** (*inteligence*), într-o relativ largă familie de cuvinte: verbul **intelligo** (cu flexiunile: **intellexi**, **intellectum**, **intelligere**), cu sens primordial de „a culege (a alege) în mintea sa”; construcția sa, derivată din **inter** și **lego** (sapt atestat de ortografia latină veche, care prezinta verbul invocat sub forma **intellego**) are în componență verbul **lego** (cu flexiunile: **legi**, **lectum**, **legere**), având sens primar comun cu grecescul **lego**, adică a aduna, a alege, altfel spus, a înțelege, a prinde. Apoi, există substantivele **intellectus**, cu sens de cunoștință, cunoaștere, minte, și **intelligentia**, cu sens de cunoștință, știință, gust (semnificând cunoștință în artă).

Cu timpul, inteligență a devenit concept în psihologie, desemnând, după cum rezultă din carteau lui J. Piaget, *Psihologia inteligenței*, un aspect funcțional al biologicului și, îndeobsebi, al psihicului, corelativ, cu precădere, adaptării sau acomodării, eventual prin asimilare, la situații și lucruri noi. Întrucât, în această acțiune, activitatea mentală intervine puternic, termenul inteligență și-a adăugat sensul de a sesiza, a cunoaște și înțelege prompt și adecvat situațiile și lucrurile noi (căci cele vechi se constituie în apanaj al deprendenții).

Inteligenta a căpătat astfel statut de apătudine, de capacitate cognitivă aprofundată, de abilitate iar, ca atare, și pe acela de reper distinctiv al omului față de animal. Acest statut a fost sesizat de psihologul francez A. Binet, care a elaborat tehnicele (teste, în primul rând) de stabilire a coeficientului de inteligență a

individilor, considerat de grade diferite.

Inteligenta văzută și ca o capacitate de înțelegere a corelațiilor sau conexiunilor să îmbogățește semantic în chip neașteptat. Ea a căpătat și sensul de înțelegere - acord sau antantă, inclusiv de înțelegere-acord sau antantă, inclusiv de înțelegere - acord sau antantă cu caracter secret. În literatura de teorie politică, în strategie și politica de stat, **intelligence** se folosește cu sensul de „cunoaștere despre evenimente, tendințe și personalități ce îl pot afecta pe observator — sau țara, instituția sau serviciul militar pentru care observatorul lucrează — într-o situație imediată sau prevăzută ca imediată. Asemenea informație identifică, descrie și definește situații care cer sau par a cere decizii”. În mod esențial, înseamnă activități de adunare de informație și de analiză a lor sprijinul procesului de formulare a politicii, în scopul fundamentării sau ajustării strategiilor de securitate națională. În mod corelativ, termenul de **counterintelligence** a fost definit ca „esfert național de a preveni serviciile străine de intelligence și mișcările politice controlate de străini (care sunt adesea sprijinite de serviciile de intelligence) să infiltreze instituțiile noastre și să stabilească potențialul de angajare în spionaj, subversiune, terorism și sabotaj. Counterintelligence implică activități de investigații și supraveghere pentru a detecta și neutraliza prezența unor intelligence străine, colacționarea de informație despre serviciile străine de intelligence și inițierea unor operațiuni de penetrare, întrerupere, decepționare și manipulare a acestor servicii în avantajul nostru”. (vezi Amos A. Jordan, Willian I. Taylor, Jr. Lawrence, J. Korb, *American National Security Policy and Process*. Third edition, The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1989). (V.I.I.) □

Strategie

Cuvântul derivă din greaca veche, fiind folosit într-o carte scrisă în jurul anilor 50 i.e.n. Cu numele **strategos** erau desemnați comandanții militari în cetățile grecești antice. În administrația bizantină, acest nume a fost conferit în chip vag generalului, apoi comandanțului unei divizii militare. Originar, strategie înseamnă „arta generalului”. Chiar în secolul nostru, strategia este considerată o „ramură a artei militare”.

Demersul analitic în dicționare și encyclopedii arătă că strategie și tactica sunt concepte diferențiate, deși sunt legată. În general, se fac referiri la strategia militară și, în particular, la strategia navală, precum și la strategia aeronautică.

Scriitorii militari au confundat multă vreme strategia cu tactica. Abia F.W. von Bülow, în 1799, în carteau sa *Geist des neuern Kriegssystems*, a disociat acești termeni.

Strategia militară ca „artă” utilizează un vast set de concepții: teatrul de război, teatrul de operațiuni, bază și front de operațiuni, operațiuni ofensive și defensive, linie de apărare sau de manevră, linie de atac, plan general de campanie, obiective (principal, decisive, intermediare) etc.

Se au în vedere două tipuri de strategie: **strategia defensivă** și **strategia ofensivă**, apreciindu-se că fiecare dintre ele reprezintă unele avantaje. Numeroși autori vorbesc de principii ale strategiei, precum și de principiile războiului. Există opinia că strategia defensivă și conservarea lor, substituirea operațiilor militare prin acțiuni diplomatice sau prin acțiuni economice care răstoarnă echilibrul mijloacelor disponibile ale adversarilor. Pe de altă parte, în seamă strategie ofensivă este pusă o listă de avantaje de care dispune atacatorul, sub raport moral, sub raportul inițiativăi, economisirii forței etc.

Un principiu al oricărei strategii este

considerat cel stabilit de H. baron de Jomini, în *Précis de l'art de la guerre* (1836), potrivit căruia grosul forțelor unei armate trebuie îndreptat spre punctele decisive ale teatrului de operațiuni.

Între principiile războiului care conferă succes strategiei sunt enumerate: 1) surpriza; 2) viteza; 3) energia; completitudinea fără greș (*thoroughness*), cărora, relevă un autor englez, trebuie să le fie asociate: a) flexibilitatea și b) capacitatea de a risca.

De la Karl von Clausewitz (1780-1831) încoace, autorul care a elaborat „războiul total” și a arătat că „războiul este continuarea politicii cu alte mijloace”, conceptul de strategie a fost corelat din ce în ce mai mult cu conceptul de politică. În *Encyclopaedia Britannica*, de exemplu, se relevă că domeniul strategiei este legat de distribuirea și direcționarea mijloacelor militare spre îndeplinirea finalităților politice iar „marea strategie” reprezintă politică în exercitarea efectivă.

În secolul nostru, conceptul de strategie a intrat larg în țesătura științelor social-politice, în cea a științelor economice și, bineînțeles, a doctrinelor sociale, politice și economice dintre cele mai diverse. În general, în „științele acțiunii” și în doctrine corelative, se vehiculează expresii precum „strategia revoluției”, „strategia reformei”, „strategia întreprinderii competitive” și multe altele. Această largă difuziune a conceptului de strategie pare legată în mod firesc de însăși esența acestuia, care implică o direcționare teleologică a forțelor disponibile astfel încât succesul să fie realizat, cum se spune în *Encyclopaedia Italiana*, cu maximum de randament, în timp minim și cu cele mai mici sacrificii. (Vezi și: *Chambers's Encyclopaedia*, New Edition. Volume XIII. London, 1959. p. 212-218; *La Grande Encyclopédie*, Tome trentième, Paris, f.a., p.535-538) (V.I.I.) □

„Knowledge is Power”

— interviu cu Amiralul Stansfield Turner —

Ca student al amiralului Stansfield Turner, la School of Public Affairs, University of Maryland, am fost uimit să constat numeroasele sale referințe culturale și istorice, făcute în cursul său de Strategic Decision-making: subiecte precum războiul peloponeziac, arta războiului la Sun-Tzu și Clausewitz, campaniile napoleoniene și cele ale lui Bismarck, etc., se legau, pentru amiral, de cultura epocilor respective. Și mai era un lucru uimitor: paralele făcute, de pildă, între războiul dintre Sparta și Atena cu Războiul Rece sau dintre războiale lui Bismarck cu războialele cele mai recente din lume. Am înțeles mai apoi că, în concepția sa, politica este un act de cultură și că există anumite evenimente, situații și decizii în politică pe care, dacă nu ești în stare să le privești din perspectivă istorică nu mai înțelegi nimic din ele.

Născut în 1923, la Chicago, Stansfield Turner a studiat la Amherst College, la Academia Navală a SUA, precum și la Oxford. În cariera sa militară a servit pe distrugătoare, pe fregate cu torpiloare teleghidate, a luptat în Vietnam, iar pe măsură ce a urcat în grad, a ocupat funcții de tot mai mare responsabilitate: comandant al serviciului de transport al flotei a 6-a americană; director al sistemelor de analiză ale marinei militare (1971 — 1972); președinte al Academiei Navale de Război din Newport, Rhode Island (1972 — 1974); comandant al Flotei a 2-a SUA (1974 — 1975); comandant-șef al Forțelor Aliate ale NATO (1975 — 1977); director al C.I.A. (1977 — 1981). Ulterior, s-a dedicat activității de predare și cercetare. În prezent, este profesor de strategie și relații internaționale la School of Public Affairs, University of Maryland.

— Domnule amiral, ca fost Director al lui Central Intelligence of America și pentru că de-acum Războiul Rece este deja istorie, cum ați caracteriza diferențele dintre serviciile secrete sovietice, est-europene și cele occidentale, în particular dintre KGB și CIA?

— Aș vrea să fac înainte de toate, o precizare, iar apoi să vă pun o întrebare.

— Ce întrebare?

— În timpul președinției lui Jimmy Carter, care m-a și nominalizat în funcție, am fost Director al CIA, dar aceasta era numai una dintre atribuțiile mele, ceea principală, desigur. Poziția mea era de Director of Central Intelligence; adică, eram principalul consilier al președintelui în probleme de intelligence și dețineam cea mai înaltă poziție ca ofițer de intelligence în cadrul sistemului de guvernământ al SUA. În această calitate, eram confruntat cu o problemă managerială complexă, pentru că dețineam poziții concurente: de șef al întregii comunități intelligence americane, care cuprindea toate departamentele, agențiile noastre de intelligence, precum și de șef administrativ al CIA. Or, atributul de „central” din CIA se referă, și asta a fost intenția prin legislație, la faptul că această agenție este nondepartamentală. Spun că erau poziții concurente, întrucât între toate aceste agenții există o acerbă competiție profesională. Întrebarea mea este: vrei să mă refer doar la CIA sau și la celelalte componente ale sistemului?

— Ar fi interesant dacă v-ai referi, pe scurt, la ansamblul activității de intelligence.

— În afară de CIA, la care mă voi referi ulterior, în calitatea mea trebuie să pun în armonie, în sensul de a evita excesive eforturi suprapuse și de a lăsa fiecare entitate să-și îndeplinească munca specifică, alte trei componente majore ale comunității intelligence. În primul rând, entitățile de intelligence care depindeau de Department of Defense: Defense Intelligence Agency (DIA), al cărei director are cartierul general la Pentagon, fiind numărul doi în Joint Chief of Staff, agenție care produce în primul rând „military intelligence” pentru Defense Department, furnizând de asemenei componente militare ale „produselor naționale de intelligence” și supervizând activitatea tuturor atașașilor militari din străinătate; National Reconnaissance Entities, care deși își au bazele sub administrația Defense Department, servesc unor funcții cerute de întregul sistem național de securitate, ele incluzând programe strategice de recunoaștere (așa-zisele mijloace tehnice naționale de colectare), cum ar fi cele capabile să verifice felul în care sovieticii în trecut, iar azi cei care și-au împărțit arsenalul nuclear, respectă înțelegerile care rezultă din negocierile privind armele strategice; și ar mai fi serviciile de intelligence ale forțelor armate adică ale USAArmy, USANavy, USAir Force și Marine Corps, fiecare din ele având

elemente și capacitați separate de intelligence și counterintelligence, atât la nivelurile strategice și tactice, folosind informațiile adunate pentru nevoie comandanților militari. O a doua componentă majoră este National Security Agency (NSA), care, deși face parte din Defense Department, trebuie discutată separat, din pricina că este cea mai mare agenție de intelligence americană și are în primul rând responsabilităță în domeniul lui „signal intelligence”. NSA are o imensă expertiză analitică, asistată de sistemul de computere cel mai perfectionat din lume, precum și o bază uriașă de date, cu care asistă efortul național de intelligence. De la cartierul său general de la Fort Meade, în statul Maryland, ea controlează numeroase „posturi de ascultare” amplasate strategic în lumea întreagă. Cea de-a treia mare componentă este the Bureau of Intelligence and Research of the Department of State, care generează produse de intelligence pertinente pentru politica externă a Statelor Unite. Cei care aparțin de State Department și lucrează în ambasadele americane din străinătate întocmesc rapoarte în ceea ce privește evoluțiile relevante pentru politica externă americană, inclusiv informații despre tendințe și evenimente politice, sociale, economice și științifice din străinătate.

În afară de aceste patru componente majore, mai există servicii minore de intelligence: în cadrul lui Department of Treasury, care colectează în mod deschis și produce intelligence în legătură cu politica economică externă a SUA, și este responsabilă de Serviciul Secret; în cadrul lui Department of Energy, care participă împreună cu State Department în colectarea deschisă de informație cu privire la probleme de energie din străinătate; Drug Enforcement Administration (DEA), sub autoritatea procurorului general care colectează și produce intelligence în probleme interne și externe, legate de traficul de droguri.

Și ultima, dar nu cea din urmă, Federal Bureau of Investigation (FBI), care este în primul rând o agenție internă de investigații și de impunere a legii, cu responsabilități largi în counterintelligence-ul și securitatea internă. În plus, la cererea lui Director of Central Intelligence, FBI-ul poate participa la activități de counterintelligence în afara Statelor Unite. FBI-ul are atașașii legali în ambasadele străine, care sunt atât în legătură cu agențiile străine de impunere a legilor, și care ajută efortul de counterintelligence al USA.

Și acum, după acest lung excurs, am să vă răspund precis la întrebare. Mareea diferență între agenții secrete occidentale și cele comuniste, în particular între CIA și KGB, este cea dintre intelligence și poliția politică, între analiza informațiilor în vederea protejării statului democratic și a cetățenilor, pe de o parte, și represiune, activitatea de supraveghere, pedepsire și

reprimare a cetățenilor. CIA nu se ocupă deloc de funcțiile interne de poliție și supraveghere, fiind o agenție de intelligence. Să vă povestesc ceva ce ține de domeniul anecdotului, dar din care eu am înțeles, la vremea respectivă, diferența dintre intelligence și poliția politică. Am făcut, bineînțeles multe vizite în străinătate. Mă întâlneam cu tot felul de oficiali, inclusiv cu șefii de state de pe diferite continente. Când acești șefi de state, miniștri sau alți oficiali se albeau la față și tremurau ca varga înțelegeam că mă credeau șeful unui serviciu de poliție secretă, iară nu șeful unei agenții de intelligence. Această confuzie și-a găsit calca în imaginația mass-media, în filme sau cărți. În timpul acesta, în America erau criticați pentru că am pus un enorm accent pe revoluționarea tehnologică a activității de intelligence.

— Care este diferența dintre FBI și CIA?

— În SUA, diferența dintre funcțiile și responsabilitățile interne și cele externe, între FBI și CIA este foarte accentuată. Foarte general vorbind FBI-ul se ocupă de supravegherea și de securitatea internă, fără a lucra în afara SUA, în timp ce CIA nu operează în interiorul SUA. CIA colectează informații peste hotare, având responsabilitatea unei „agenții executive” pentru colectarea de surse umane, inclusiv a celor din counterintelligence-urile externe. Ea produce intelligence prin pregătirea unor proiecte speciale de cercetare și publicarea unor produse curente ale muncii de intelligence. CIA este singura agenție autorizată să poarte activități speciale, deși președintele SUA poate ordona și amestecul altor agenții în aceste activități. Deși operațiile sale sunt purtate în principal în afara Statelor Unite, CIA se poate implica în activități de counterintelligence pe plan intern, ajutând FBI-ul.

— Cum este posibilă exceptia de la regulă?

— De pildă, dacă un spion, pe care CIA și SUA îl urmăresc în străinătate, intră în țara noastră, atunci CIA trebuie să-l urmărească în continuare aici, dar n-o va face decât sub supravegherea FBI. Asta este o diferență majoră, și nu sunt prea sigur de ceea ce se întâmplă în țara dumneavoastră și în celelalte țări est-europene în această privință. Știu că în Rusia ei cred că au separat aceste funcții.

Societatea deschisă și revoluția tehnologică

— De ce este important?

— Este chiar extrem de important din punct de vedere democratic, întrucât oamenii care au vreun drept să efectueze supravegherea internă trebuie să fie sub controlul strict al legii. Iar această supraveghere nu se poate face decât în cazuri excepționale, de încărcare flagrantă a legii, având dovezi sau motive temeinice

pentru a bănuii ceva. Aceasta este esența democrației — libertatea individului de a spune orice vrea el, fără a se teme că va fi supravegheat sau suprimat.

În al doilea rând, mai există o diferență majoră între serviciul nostru de intelligence și rivalii noștri comuniști. Noi eram și suntem cu mult mai avansați tehnologic.

— Dar nu este asta doar o diferență între mijloace, nu între esența celor două tipuri de agenții?

— Da, aşa pare, doar o diferență tehnică, însă ea provine din diferența majoră dintre o societate deschisă și o societate închisă: în societățile comuniste închise, nu există libertatea informației și a circulației ideilor. Asta a blocat revoluția tehnologică, inovația științifică. La noi, în America, libertatea informațiilor și ideilor a condus la un uriaș avans tehnologic, care a făcut ca agenții noastre de intelligence să fie tot timpul mai eficiente. De fapt, eu cred că tocmai din pricina acestui handicap dublu (societate închisă, înapoiere tehnologică) s-a prăbușit sistemul comunist.

— Îmi puteți da un exemplu concret, de pildă a unei deosebiri majore, care să nu fie însă de ordinul clasa informațiilor „strict secrete”?

— Să mă gândesc. Da. De pildă, deja în 1977, noi eram capabili să efectuăm real-time satellite photography: era ca și când am fi pus o cameră fotografică la o distanță de 300 de mile în spațiu, iar noi stăteam aici, la sol, văzând în același timp cu camera ceea ce se fotografiava. Fotografiile le aveam la sol instantaneu, în momentul când camera le făcea. Pe vremea aceea, sovieticii procedau precum fotografii tradiționali cu camere personale: ei făceau fotografii, trebuiau apoi să arunce filmul și să-l dezvolpeze. De asemenea, suntem în continuare mai avansați în ceea ce privește resolution (cât de multe detaliu poți vedea cu camera), în spionajul electronic, în interceptarea mesajelor și a semnalelor.

Spioni comuniști și șocul băcăniei

— V-am auzit vorbind la curs despre factorul uman în deosebirea dintre cele două tipuri de servicii secrete. Despre ce e vorba?

— Deosebirea are un aspect comic. Spre deosebire de noi, care făceam progrese tehnologice uimitoare, în ultimii ani, serviciile de spionaj sovietice și est-europene se concentraseră pe spioni umani. Sovieticii și aliații lor est-germani, români, bulgari, au trimis în America atâția spioni umani, încât noi ne tot întrebam oare ce or fi găsind atât de interesant de spionat, când totul la noi era pe față. Erau atât de mulți încât se încurcau unii pe alții, se suprapuneau cu misiunile lor. Analistii noștri au înțeles atunci un lucru esențial despre Uniunea Sovietică și aliații ei, despre KGB și celelalte servicii copiate la indigo.

(continuare în pagina 12)

(urmare din pagina 11)

Au înțeles căt de mari erau slăbiciunile acestui sistem politic muribund și ale aparatului însărcinat să-l păstreze artificial în viață, aparat în care politicienii nu mai puteau să aibă încredere; aici este vorba despre forța de soc a realității. Toți acești spioni umani trebuiau să vină să locuiescă în țări străine, și nu le trebuia prea mult să constate, prin comparație, că Uniunea Sovietică și celelalte țări aveau cele mai sărare standarde de viață. Când veneau în Statele Unite, în Franță sau în Marea Britanie, în celelalte țări

dezvoltate, ei intrau în magazinele alimentare obișnuite și erau șocați de mulțimea de produse pe care orice cetățean obișnuit le putea cumpăra la prețuri de nimic, în comparație cu magazinele sovietice, de unde ei nu puteau cumpăra aproape nimic. Și, după șocul băcăniei, veneau celelalte șocuri. Și atunci am fost pur și simplu inundată de un val de defecitori din serviciile comuniste de spionaj. Ei realizau că povestile care li se spuseseră acasă despre sistemul capitalist erau false și că abia aici se aflau în lumea adevărată. Așa ni s-au dezvăluit multe din slăbiciunile sistemului totalitar sovietic, ale dictaturilor impuse în Europa răsăriteană.

— Aș vrea să vă referiți acum la limitele impuse într-o țară democratică precum America agenților de intelligence de către puterea juridică, precum și de către puterea legislativă, de către Congres. Să explicați că de greu este pentru o astfel de agenție să încalce nepedepsită legea. Vă cer acest lucru cu gândul la sistemul total de control și de supraveghere impus de către politiile politice comuniste asupra corpului social.

— Democrația este un sistem politic flexibil. Orice încercare a celor de la putere de a folosi pârghiile ce le stau la dispoziție altfel decât pentru a apăra interesele cetățenilor provoacă îngrijorarea și încercarea opiniei publice sau a celorlalți factori de putere de a preveni aceste acțiuni. După afacerea Watergate și demisia președintelui Nixon, a venit hotărârea președintelui Ford de a stabili o comisie, prezidată de vicepreședintele Rockfeller, pentru a evalua anumite practici din trecut ale CIA. Era vorba de acuzații extrem de grave, de pretinsul amestec al CIA în conspirații internaționale, care s-ar fi soldat cu doborârea unor regimuri politice și uciderea unor președinți de state.

— Este vorba de căderea lui Allende în Chile, despre care propaganda comunistă a făcut atâtă caz?

— Da, și despre asta. Oricum, scandalul a fost atât de mare încât s-au ținut șase comisiuni pentru cercetarea tuturor *covert actions* și amestecul decizional al președinților americanii: cele mai importante au fost în Senat (*the Church Committee*), și în Camera Reprezentanților (*the Pike Committee*). Nu s-a dovedit de fapt nimic concret, numai faptul că, deși nu au existat ordine prezidențiale pentru *covert actions*, executivul dăduse aprobarea într-o manieră deliberat ambiguă. Congresul SUA a răspuns la această situație cu Amendamentul Hughes-Ryan privitor la procesul de aprobare al operațiunilor *covert actions*: ca să nu mai existe loc de ambiguități și ca să fie responsabilitatea precisă, amendamentul prevedea că președinții să dea aprobare pentru toate *covert actions* considerate importante pentru securitatea națională. Si pentru ca operațiunile de *covert actions* să fie sub un strict control al puterii legislative, pentru orice *covert action* președinții trebuie să notifice ambele camere ale Congresului. Există acum un număr de opt astfel de comitete.

Secretul democrației

— Bine, dar nu înțeleg un lucru: poti avea activități de intelligence fără a avea secrete? Cum se împăcă însă secretul acestor activități cu dezideratul democratic al controlării acestor operațiuni?

— Păi tocmai acesta este secretul democrației: să ai control până și asupra operațiunilor secrete.

— Dar dacă există control, atunci nu mai există secret.

— Problema trebuie privită invers: de îndată ce guvernul gândește în secrete pe care poporul nu le cunoaște, poporul a pierdut controlul. Ce am făcut noi, după 1976, a fost să spunem: „All right, trebuie să avem secrete, dar vom lăsa Congresul, parlamentul, să știe despre aceste secrete, iar ei vor verifica dacă lucrurile se fac într-un fel pe care publicul l-ar dori sau nu, dacă publicul a r

administrația Reagan a eludat procedura de verificare din Congres: ei nu au spus lucrurile pe care în mod normal trebuiau să le spună. Până la urmă, mai mulți oameni din administrația Reagan au fost declarați vinovați și condamnați de către sistemul de justiție american pentru că au mințit Congresul în legătură cu această afacere. Trebuie să fiu însă corect și precis aici, și să vă spun că, pe termen lung, acele sentințe nu au fost puse în practică, iar acei oameni au fost eliberați.

— Prin urmare, condamnarea lor a avut doar o semnificație simbolică, morală.

— Da, a avut o semnificație morală. Dar ei au fost eliberați din pricina unor probleme tehnice ale legii. Este o poveste mai complicată, mi-ar trebui mai mult timp ca să vă explic amănuntele imperfecțiunilor juridice din acea vreme, corectatea mai apoi, dar trebuie să știți că nimeni nu a susținut că ei nu au făcut ceea ce făcuseră și că nu merită să fie pedepsiti. Din pricina acestor imperfecțiuni juridice, ei au avut norocul să fie eliberați, dar convingerea mea este că, în acea împrejurare, sistemul politic s-a defectat. Acum trebuie să sperăm că au învățat mai bine ce au de făcut

membrii Congresului și că nu vor mai permite defectarea

și despre ele". Pe scurt,

și în această privință Congresul a devenit un surrogat al publicului american, pentru că CIA neputând spune pe față publicului despre activitățile de intelligence, le spune celor care îi reprezentă. Multă lume a considerat că aceasta a inhibat activitățile de intelligence, că noi nu mai putem avea o bună activitate de intelligence în aceste circumstanțe. Și, desigur, în orice activitate secretă, cu cât sunt mai mulți oameni cărora le spui, cu atât vei avea mai multe probleme, cu atât vor fi mai multe surgeri de informație.

— Înseamnă că în SUA încrederea în Congres este mare?

— Fără îndoială. Pentru că nu s-a întâmplat ca surgerile de informații să vină din partea Congresului. De fapt, raporturile către Congres nu au împiedicat calitatea activităților de intelligence: când eram în funcție — și la fel au făcut și ceilalți care mi-au urmat — nu m-aș fi putut gândi niciodată să divulg Congresului numele vreunui agent sau timpul și locul unde va îndeplini o operațiune risicantă. Iar Congresul a dovedit că a înțeles destul ca să nu întrebe despre acel fapt în detaliu.

— Și atunci, ce le spuneați celor din Congres?

— Le spuneam de ce efectuăm acel tip de operație, ce tip de produs de intelligence putem obține din ea, că există de pildă riscul de a fi prinși, ceea ce ar fi putut fi stârjenitor. Ei ar fi dezbatut pe marginea a ceea ce le spuneam, și mi-ar fi spus dacă ei cred că era sau nu un lucru de făcut. Ei n-ar fi putut să-mi ordone să nu fac acel lucru, dar ar fi putut să mă opreasă să îndu-mi din buget tocmai pentru acea operație.

— Totul sună extrem de rezonabil, dar să-mă întăriți că atunci și căzură ied-evitare a procedurii legale, de confruntare cu Congresul. Aș vrea să explicați, în câteva cuvinte, afacerea Iran-Contra, mai ales că o astfel de încălcare nu a trecut nesancionată.

— În perioada 1983 — 1986, administrația Reagan a încercat să elibereze ostateci americanii deținuți în Liban. Și a reușit să facă, dar într-un mod foarte complicat: pentru că să-i influențeze pe cei din Liban, legați spiritual și nu numai astfel de Teheran, s-a încercat încheierea unui târg cu Iranul; negocierile erau secrete, întrucât, oficial, SUA declarase Iranul „stat terorist”, încetând orice relații cu acesta; mai mult, negocierile au implicat vinderea de arme către Iran; profiturile obținute din vânzarea ilegală de arme au fost folosite pentru a susține înălțarea guvernului comunist din Nicaragua (încă din 1981, președintele Reagan autorizase anumite *covert actions* în America Centrală, pentru a contracara prezența Cubanezilor acolo, susținuți puternic de sovietici).

În cursul acestui complicat complot,

părerile politice în legătură cu ce trebuie SUA să facă într-un anumit moment?

— Cum să nu. Însă erau precaut să nu mi le exprim la întâlnirile politice cu președintele, pentru că nimeni să nu bănuiască existența vreunei părținiri sau prejudecăți privind expertiza. Ca să vă răspund însă la partea a două a întrebării, am să vă dau un exemplu. O problemă extrem de complexă apare atunci când liderul politic apelează la agenții intelligence nu numai pentru a colecta informații, ci și pentru a face anumite lucruri, pentru a determina lucruri să se întâmplă *under cover*. De pildă, să furnizezi bani unui partid politic din străinătate pentru că, din perspectiva noastră, acel partid este mai democratic decât cel care guvernează țara. Exemplul este cunoscut, vreau doar să amintesc: noi am făcut asta imediat după cel de-al doilea război mondial, în Franță și Italia, cu un considerabil succes, ajutând acele partide democratice să înfrângă în alegeri partidele comuniste, care erau susținute de Moscova. Când faci așa ceva, ești amestecat în politică, nu în intelligence. Astfel, este un conflict aici, când oamenii din intelligence vin și spun: „putem face cutare lucru pentru voi, putem încerca să înclinăm astfel balanța electorală în Italia”. Bineînțeles, atunci oamenii se îngrijorează în legătură cu tine, pentru că prezinti expertiza intelligence despre Italia (în acest caz) dintr-un punct de vedere particular, ca să-ți spiri jini propriile *covert actions*, activitățile determină acele lucruri să se întâmplă într-o țară.

A m

sistemului. În acea împrejurare, motivul defectării sistemului a fost că membrii Congresului i-au crezut pe membrii Administrației Reagan, care de fapt îi mințeau. Ei ar fi trebuit să fie mai vigilienți.

citit că

nu prea ati fost de acord cu astfel de activități. Mai mult, ați fost extrem de criticați pentru că ați tăiat dramatic personalul pentru *covert actions*. De ce ați făcut-o?

— În primul rând, acele relatari sunt foarte exagerate. Într-adevăr, am redus departamentele de *human intelligence*, de spioni, și odată cu ele ale celor din *covert actions*, erau unul și același lucru —, dar nu am redus decât din personalul imens aflat la cartierele noastre generale, în Washington, nu oameni de pe teren ce făceau *covert actions* și de spionaj. Aveam prea mulți birocați care le spuneau celor de pe teren cum să facă ceea ce se presupunea că trebuie să facă. Reducerile au fost deci făcute în scopul îmbunătățirii spionajului și *covert actions*. În al doilea rând, am fost mereu criticat din pricina luptei de putere de la CIA: eram amiral și fusesem numit de către președinte, nu fusesem ofițer de carieră în intelligence, mă considerau un *outsider*. Numai că, în calitate de director al intelligence, eram responsabil de felul cum erau conduse aceste operații. Nu le-am spus niciodată subordonaților mei cum să instalez un instrument în biroul cuiva, dar aprobam sau nu, bazându-mă pe o comparație între valoarea unei acțiuni și riscurile implicate de aceasta. În plus, în America, fiecare departament al guvernului este condus de cineva care nu este un profesionist al domeniului, de un om care nu urmărește împlinirea unei cariere, ci de o personalitate numită de președinte. State Department, de pildă, nu este condus acum de un diplomat de carieră, ci de un avocat; Defense Department nu este condus de un militar, ci de un fost membru al Congresului. Și am mai redus numărul de *covert actions* pentru că, în momentul când am fost numit, CIA se afla tocmai sub investigația Congresului și era criticată extrem de dur în presă. Iar cei de la CIA nu mai aveau determinarea să se mai angajeze în *covert actions*, pentru că mass-media și Congresul erau cu adevărat puternice, iar critica lor îi făcea pe cei de la CIA să-și pună ei însăși întrebări cu privire la natura propriei activități.

— Ne-ai spus la curs că „etica lui intelligence este să fie independentă de politică”. Care este relația politică-intelligence și care sunt sursele unor tensiuni sau conflicte?

— Un ofițer de intelligence trebuie să-l informeze pe șeful statului și pe șefii de poziții de cheie ce se întâmplă în țările străine, care sunt faptele, astfel încât acei oameni să poată lua decizii. Dacă acel ofițer, în plus față de prezentarea faptelelor, sugerează și decizia politică în privința acelei țări străine și faptele care se întâmplă acolo, atunci se dovedește că expertiza intelligence este părtinitoare față de politică pe care o sprijină, și atunci nu mai este o expertiză. Prin urmare, etica lui intelligence este ca nici măcar să nu faci declarații cu privire la politică.

— Bine, dar dumneavoastră nu aveați

Începutul sfârșitului: Afganistan și Polonia

— Deși erați pentru limitarea drastică a covert actions, iar președintele Carter era campionul drepturilor omului și al coexistenței pașnice, împreună ați luat o decizie pe care mulți istorici și analiști o consideră ca hotărâtoare în contribuția ei la soarta Războiului Rece și prăbușirea ulterioară a URSS: după ce sovieticii au invadat Afganistanul, CIA a sprijinuit mișcarea de guerilă a mujahedinilor. Ce a determinat această bruscă schimbare de atitudine a americanilor?

— Invazia din Afganistan ne-a ajutat, într-un fel, să reglementăm relațiile dintre CIA și Congres și să redăm demnitatea activității de intelligence: se puteau face covert actions când securitatea și interesele fundamentale ale Americii și democrației erau direct amenințate și, în același timp, puteam spune Congresului despre asta. Sovieticii se obișnueră să ne desconsidere, ca prea molatice și principiali, capabili să închidem ochii la toate abuzurile și sărădelelelor lor. Or, noi, americanii ezitam să ne angajăm pentru că eram conștienți de forța noastră și pentru că, aşa cum se putea întâmpla acum în Bosnia, ne pasă de fiecare american care ar putea să moară în luptă. Am declarat covert actions de ajutorare a mujahedinilor, continuând de administrația Reagan, iar succesul acestei armate neregulate și slab finanțate la început — ulterior ajutată și de Arabia Saudită, Egipt, Pakistan, de întreaga lume musulmană, inclusiv de Iran, precum și de China, Marea Britanie, etc. — în lupta de guerillă cu puternicele armate sovietice a condus la două consecințe: pentru sovietici, războiul și apoi înfrângerea au fost precum războiul din Vietnam pentru noi, determinând un sindrom cu consecințe mult mai grave pentru soarta sistemului, o puternică

Kuklinski, consilierul generalului Jaruzelski detectat la CIA, indică o contribuție hotărâtoare a președintelui Carter în oprirea invaziei sovietice în Polonia. Ne puteți spune ceva despre acest episod?

— CIA deținea planurile amănunțite ale invadării Poloniei, pe care le-a dezvăluit președintelui Carter. Președintele a folosit the hot line avertizându-l pe Brejnev că orice acțiune militară ar avea consecințe pe termen lung în relațiile Est-Vest. Apoi, Zbigniew Brzezinski, care era National Security Adviser, a dat și o declarație publică în acest sens. În plus, Department of Defense a fost instruit să pregătească o listă de arme care ar fi putut fi transferate de SUA către China în cazul unei invaziuni sovietice a Poloniei. După cum știm, invazia nu a mai avut niciodată loc.

— Într-un număr recent al revistei politice pe care mulți o consideră the best, în Foreign Affairs, ați scris un articol extrem de incitant privind noile misiuni și responsabilități ale agențiilor de intelligence într-o lume aflată în schimbare. Puteți explica, pe scurt, câteva din ideile de acolo?

— Legătura dintre intelligence și strategie politică devine ceva mai vizibilă în momentele de schimbare, când se încheie un ciclu și începe un altul. După prăbușirea comunismului, cei mai mulți dintre noi înclina să creadă că, pentru SUA, problemele militare sunt mai puțin importante și că pe prim-plan treac acum probleme economice. Fosta Uniune Sovietică, în afară că mai deține arme nucleare, nu mai este, pentru noi și Europa Occidentală, o amenințare militară serioasă. În SUA nu mai este la fel de prosperă precum în trecutul apropiat: pierdem piețe, atât în America, cât și pe plan mondial, în fața japonezilor, germanilor, ba chiar a țărilor din sud-estul Asiei, care fabrică produse mai ieftine decât ale noastre și uneori chiar mai bune. De aceea, cred că viitorul bunăstării și securității țării noastre

sau din Argentina sau de nu mai știu eu unde. Iar cei din intelligence îi pot ajuta pe cei din guvern sau din afaceri să înțeleagă ce se întâmplă în acele țări.

— Să înțeleg că se va pune mai mult accentul pe spionaj economic?

— Mare parte a activității moderne de intelligence nu mai înseamnă spionaj. Este vorba despre o cantitate imensă de informație publică, deschisă care trebuie însă privată global, analizată, comparată, prelucrată. O singură companie americană din Maryland sau din orice alt stat, ba chiar o companie mamut, nu au la dispoziție savanți politici, economisti, sociologi și alți experți care să efectueze o astfel de analiză complexă. Noi le avem. Comunitatea intelligence va trebui să facă mult mai mult de acum încolo ca să informeze comunitatea americană de afaceri despre piața mondială în care SUA este implicată mai mult decât toate celelalte țări.

— America se gândește la viitorul economiei mondiale, în timp ce alte probleme, din afară și din interior par să o coplejească: masiva imigrație ilegală, terorismul (atentatul de la World Trade Center din New York arată că mâna lungă a anti-americanismului s-a întins la americani acasă), traficul de droguri, valul de violență și crime. Care este rolul agențiilor de intelligence aici?

— Rolul este imens, dar activitatea de intelligence, ca și aceea de poliție, sunt doar una, două din cele zece mijloace prin care astfel de probleme trebuie rezolvate. Poți contribui la depistarea, prevenirea sau limitarea acestor activități, dar nu le poți stăpâni deplin cu mijloacele lui intelligence sau de poliție, pentru că te-ai transforma în statul maximal, care controlează totul, într-un stat totalitar, chiar dacă ideologia este alta. Fiecare din aceste probleme se leagă de tipul de legislație existentă în țara noastră, precum și cu procedurile sistemului juridic. Este foarte greu în America să pui în închisoare pe cineva. Îți trebuie dovezi extrem de puternice, altminteri oricine este protejat de lege. Cu greu poți umbla la aceste legi, făcute special pentru protejarea individului. Și apoi, mai există și aspectele de legislație, de drept internațional, de relații între state, de politică externă, iar abia apoi de intelligence.

organizație similară FBI-ului. Asta înseamnă o structură legală extrem de precisă, amănunțită, care poate fi ușor pusă sub control. În al doilea rând, dacă ne gândim la funcțiile unei agenții de intelligence, spionajul nu mai joacă un rol prea mare, pentru că a crescut rolul expertizei analitice. Nu vreau însă să mă înțelegeți greșit: pentru o țară precum România, este esențial să cunoașteți ce se întâmplă în Moldova, în Ucraina și Rusia, ultimelor două țări cu o putere militară pe care nu o aveți; trebuie să facă ceva spionaj, ca să știți tot timpul dacă nu cumva ei pregătesc ceva ce vă poate fi dăunător. Dar cred că majoritatea organizațiilor de intelligence din Europa de Est trebuie să-și ajute țările și să iasă din înapoiere, din mentalitățile izolaționiste, xenofobe și să încearcă să le facă să înțelege ce se întâmplă azi în lume. În toți acești ani, sub comunism, informația nu putea intra în țara voastră în mod adecvat, iar oamenii au încă percepții greșite cu privire la felul în care este restul lumii. Efectele propagandei comuniste au fost deformative, și nu se pot înălătura de la sine. Și cred că agenții voastre de intelligence, fără prea multe undercover actions, ar putea să tipărească materiale scoase de sub regimul „strict secret”, să le publice, să le supună dezbatării publice, materiale despre ce se întâmplă în alte țări și în lume. Am făcut și eu același lucru la CIA, pentru că nici America nu era extrem de informată despre ce se întâmplă în restul lumii. Pe de altă parte, dacă veți avea nevoie pe viitor de informații secrete despre alte țări, trebuie să fiți mai bine pregătiți cum să lucrați cu ea.

— Considerați, deci, munca de intelligence ca un instrument de cunoaștere (Bacon spunea: cunoașterea este putere) și de informație.

— Și chiar așa este. Ați fost obișnuiți să vă raportați la aceste servicii ca la contrariul a ceea ce trebuie ele să fie, ca la servicii de ascundere a informației. Am instituit un obicei la CIA de a publica materiale analitice, pentru ca americanii să înțeleagă ce se întâmplă în lume. Bineîntele, o făceam fără a-mi compromite resursele și pentru a-mi optimiza expertiza. Există însă două motive pentru păstrarea unor secrete: unul este ca țara voastră să aibă un avantaj în cunoașterea unor secrete pe care alte țări nu le știu, ceea ce dați-mi voie să mă să mă îndoiesc că se întâmplă cu serviciile din acea parte a lumii; în al doilea rând, când publici informație trebuie să fiu atent să nu îl dezvăluie sursele, pentru că apoi nu vei mai putea obține informații din aceleași surse. În concluzie, organizațiile de intelligence ar trebui să vă ajute în ridicarea standardului național într-naționale lumii și în creșterea unor generații de specialiști în toate activitățile bazate pe schimbul de informații. Gândiți-vă că ați irosit câteva generații de specialiști în toate activitățile care ar fi putut să vă ajute în găsirea locului vostru în lume. Sunt convins însă că poporul român are

Serviciile secrete est-europene în tranziție

— Ce ar trebui să facă în țările foste comuniste pentru schimbarea fostelor servicii de poliție politică, de represiune și de păstrare a sistemului totalitar în agenții de intelligence dedicate apărării țării, protejării cetățenilor, nu reprimării lor? Ce ar trebui să facă pentru limitarea puterii

neîncredere în idealurile promovate de liderii comuniști și o mare descurajare în rândurile populației; noi, cei din intelligence, ne-am dat seama că de slabă era armata sovietică ca dotare, putere de luptă, moral, deși pentru ei nu conta că pierderi au pe câmpul de luptă, precum și alte concluzii de ordin strategic.

— Dezvăluirile colonelului Ryszard

depinde acum mai mult de economia noastră decât de capacitatea militară. De aceea, cred că agenții de intelligence ar trebui să ajute mult mai mult țara noastră să înțeleagă noua ordine economică. Înainte, să zicem, cineva de aici din Maryland intră în competiție cu o firmă din partea cealaltă a zonei Washington, din Virginia. Acum, noi suntem în competiție cu cineva din Taiwan

nemărginită a acestor servicii și controlarea lor?

— Asta este o întrebare foarte bună, care ar trebui să-i preocupe pe toți în țara dumneavoastră și în toate celelalte țări foste comuniste. În primul rând, aşa cum am discutat mai devreme, trebuie separate funcțiile interne de cele externe ale serviciilor de intelligence și creată o

rezurse pentru a recupera decalajul. Am fost în vizită la București, am cunoscut români veniți la studii în America și nu am observat nici un handicap. Vă urez succes.

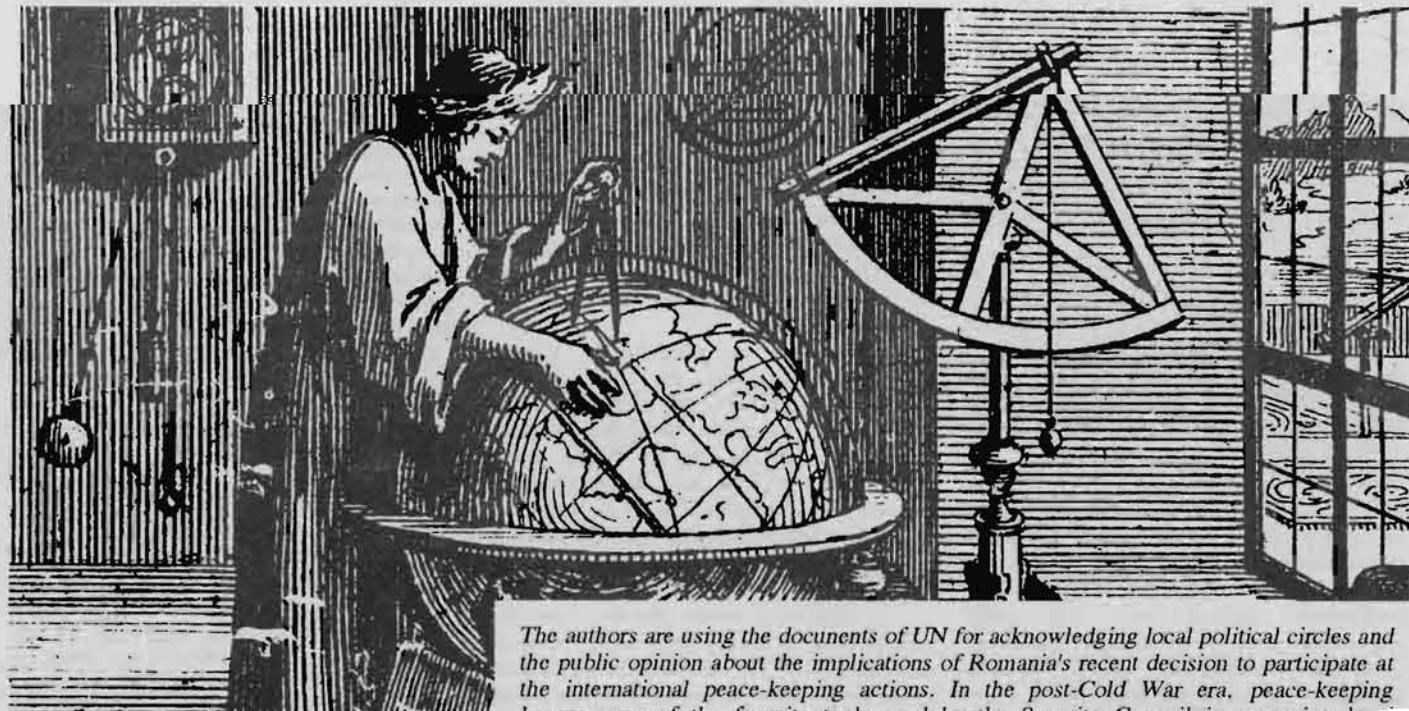
— Vă mulțumesc.
University of Maryland, College Park,
Mai 1993

Prezentare, interviu și traducere de
DAN PAVEL

Limitele păcii

VIOREL ARDELEANU

PETRU DUMITRIU

The authors are using the documents of UN for acknowledging local political circles and the public opinion about the implications of Romania's recent decision to participate at the international peace-keeping actions. In the post-Cold War era, peace-keeping became one of the favorite tools used by the Security Council in managing local conflicts.

În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

Pacea este un concept complex care poate fi definită ca lipsa de conflict sau drept o stare de stabilitate și ordine. În contextul actual, se poate spune că pacea este o situație în care există un acord între diverse parti care să nu se lupte împotriva unei altări. Această definiție poate fi extinsă la nivel național, regional sau internațional. În ceea ce privește menținerea păcii, ONU joacă un rol important, fiind organizația care coordonează eforturile internaționale pentru a rezolva conflictele și a promova stabilitatea.

În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

Pacea este un concept complex care poate fi definită ca lipsa de conflict sau drept o stare de stabilitate și ordine. În contextul actual, se poate spune că pacea este o situație în care există un acord între diverse parti care să nu se lupte împotriva unei altări. Această definiție poate fi extinsă la nivel național, regional sau internațional. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

Pacea este un concept complex care poate fi definită ca lipsa de conflict sau drept o stare de stabilitate și ordine. În contextul actual, se poate spune că pacea este o situație în care există un acord între diverse parti care să nu se lupte împotriva unei altări. Această definiție poate fi extinsă la nivel național, regional sau internațional. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

Pacea este un concept complex care poate fi definită ca lipsa de conflict sau drept o stare de stabilitate și ordine. În contextul actual, se poate spune că pacea este o situație în care există un acord între diverse parti care să nu se lupte împotriva unei altări. Această definiție poate fi extinsă la nivel național, regional sau internațional. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

Națiunile Unite pe baze ad-hoc, în scopul de a aciona ca forțe de intervenție ca urmare a încetării focului, dar prealabile oricărui acord care să rezolve problemele majore aflate în dispută⁵.

3. Utilizarea personalului militar multinnațional, armat și neînarmaț, sub comandă internațională și cu consumămantul părților, cu scopul de a contribui la controlarea și rezolvarea conflictelor dintre state ostile sau dintre comunități ostile în interiorul unui stat⁶.

4. Menținerea păcii constă în desfășurarea unei prezențe a ONU în zona afectată de conflict, cu consumămantul tuturor părților implicate; aceasta presupune desfășurarea de efective militare și/sau de poliție ale Națiunilor Unite și, în multe cazuri, de personal civil. Operațiunea de menținere a păcii reprezintă o tehnică care extinde atât posibilitățile de prevenire a conflictelor cât și cele de restabilire a păcii⁷.

5. Menținerea păcii constă în desfășurarea unei prezențe a ONU în zona afectată de conflict, cu consumămantul tuturor părților implicate; aceasta presupune desfășurarea de efective militare și/sau de poliție ale Națiunilor Unite și, în multe cazuri, de personal civil. Operațiunea de menținere a păcii reprezintă o tehnică care extinde atât posibilitățile de prevenire a conflictelor cât și cele de restabilire a păcii⁸.

6. O serie de activități bazate pe desfășurarea în teren a unei prezențe internaționale militare, polițienești și civile, cu scopul de a menține și întări pacea, cu consumămantul principalelor părți beligerante sau de preveni extinderea conflictului în țări adiacente, dacă aceste țări o cer. Aceste activități sunt concepute în sprijinul unei reglementări negociate a

conflictelor și sunt realizate de către ONU sau de către altă organizație internațională, în cadrul unei misiuni de pace.

7. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

8. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

9. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

10. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

11. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

12. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

13. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

14. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

15. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

16. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

17. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

18. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

19. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

20. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

21. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

22. În cadrul unei analize teoretice, se va începe cu o descriere a conceptului de pace și a modurilor în care aceasta poate fi menținută sau distrusă. În continuare, se va evidenția rolul Organizației Națiunilor Unite (ONU) în menținerea și promovarea păcii, precum și provocările și limitările acestui proces.

mijloace de forță, de a împiedica forțele de menținere a păcii de a-și îndeplini mandatul).

6. Voința țărilor care contribuie cu contingente de a furniza personalul militar necesar și de a accepta gradul de risc, prevăzut prin mandat și situația respectivă;

7. Voînta statelor membre și, în special, a membrilor permanenți ai Consiliului de Securitate, de a pune la dispoziție mijloacele financiare și logistice necesare.

Primele trei principii au fost pentru prima oară definite în Rezoluția nr. 341 a Consiliului de Securitate din 26.10.1973 și constituie condițiile necesare care trebuie să fie îndeplinite pentru trimiterea forțelor de menținere a păcii într-o anumită zonă a

Mandatul acestor forțe se negociază cu

3. NATO și Consiliul de Cooperare Nord Atlantică (CCNA)

În ultimele documente oficiale ale NATO, de exemplu Comunicatul Final al Consiliului Nord Atlantic, 17 decembrie 1992, Bruxelles, se arată că NATO este gata de a sprijini Consiliul de Securitate al ONU în organizarea de operațiuni de menținere a păcii și, totodată, sprijină întărirea rolului CSCE în organizarea unor astfel de operațiuni, fiind gata de a coopera în acest scop cu celelalte țări membre ale CSCE, cu alte organisme internaționale.

Modalitățile în care NATO vede implicarea sa în organizarea și desfășurarea de operațiuni de menținere a păcii, sub egida ONU sau CSCE, sunt foarte flexibile. Astfel NATO poate pune la dispoziția ONU sau CSCE forțe materiale și umane, poate

o definire mai clară a diferitelor tipuri de operațiuni și au rezerve față de desfășurarea de operațiuni de tip nou care se depărtează de conceptul tradițional. Țările europene, SUA și Canada preferă menținerea unor descrieri aproximative care să permită flexibilitatea în luarea deciziilor, de la caz la caz.

2. Referitor la trimiterea de forțe de menținere a păcii în scop preventiv, pentru evitarea extinderii sau izbucnirii unor conflicte, pentru a îndeplini astfel de obiective nu trebuie neapărat să se obțină consimțământul tuturor părților aflate în conflict sau în conflict potential.

Prima operațiune de acest fel s-a realizat prin trimiterea unor asemenea forțe în Macedonia. De altfel, Manfred Worner, secretarul general al NATO, a arătat recent,

operațiunilor (Rezoluția 47/217 a Adunării Generale a ONU);

— alocarea a 0,5% din bugetele militare ale țărilor ONU pentru operațiuni de menținere a păcii.

* * *

Este limpede, în opinia noastră, că România poate și trebuie să fie membru al clubului protagoniștilor acestor activități a căror evoluție nu numai că a depășit cadrul teoretic și juridic existent, dar face obiectul unei atenții intense și active a comunității internaționale. Proliferarea operațiunilor ONU, implicarea programatică a CSCE și NATO în materie, implicațiile politice ale lărgirii posibilităților de realizare într-un segment preventiv — imprevizibil pe plan

Under the Volcano: The National and Ethnic Question

GEORGE ROSS

On 4th December 1992, at the United Nations General Assembly, a vote was taken on that organisation's first attempt to codify "the rights of persons belonging to national or ethnic, religious and linguistic minorities". First proposed by Yugoslavia (an ill omen) in 1978, it has taken The United Nations no less than fourteen years to adopt a declaration on the rights of minorities. The document (including the Annex) contains a scanty 6 pages. That more than two years were needed to compose each page of the Declaration may be an indication of the efficiency of that august body: it is also a testimony of the thorny character of this problem.

The *'Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities'* is a timid and imperfect attempt to achieve non-discrimination and protection of minorities.

This area is, metaphorically as well as, alas, literally, a minefield. But the problems involved are not only horrendously difficult, they are also overwhelmingly important and desperately urgent. The situation is staggering: worldwide, out of 94 wars recorded between the end of the Second World War in 1945 and 1988 (the last year for which such data have been published so far), 69 were intrastate conflicts, in other words regional or civil wars. There were 208 successful coups or revolutions within states and in 1987 there remained some 80 border and territorial disputes between states. In the late 1970s, 18 states had significant internal linguistic conflicts and 19 had significant internal religious conflicts. More generally, in 1983, 76 states had active opposition groups organised around minority grievances, while a further 38 had evidence of minority grievances, but no organised opposition groups. In as many as 41 states, minority opposition groups used violent methods to press their claims. Since 1989, the situation has become even more critical: in most of the 28 countries that were components of the Soviet Union and of its satrapies, ugly conflicts with ethnic or religious character have become manifest and are smouldering and quite a few of them have, tragically, erupted with a ferocity that nobody thought would be seen again.

Nations are strange, capricious historical formations. Out of myriads of tribes and peoples mentioned in chronicles, only a very few have survived into the modern world. Before one can discuss intelligently the "national and ethnic question", we must follow Voltaire's advice: *"If you want to discuss with me, you must first define your terms."*

The problem of nationality is a problem of identity. It was Friedrich Meinecke who, in 1908, distinguished the *Staatsnation* from the *Kulturnation*. The first suggests that what we mean by "national" identity involves some sense of political community; this implies at least some common institutions and a single code of rights and duties for all the members of the community, as well as a definite social space. This understanding of "nation" is due to the *philosophes* of the Enlightenment, who — in their universalist endeavours — defined a nation as a legal — political community of people obeying the same laws and institutions within a given territory. This is a peculiarly Western conception of the nation, representing a "civic" model and assuming a rational society, moulded in the spirit of the *lumières*.

But things are more complex than that. Indeed, the most important differences between us are not genetic, but cultural. In a way unique to our species, cultural evolution has assumed many of the characteristics of biological evolution. In his book *The Selfish Gene*, published in 1976, Richard

Dawkins invented a word for it: *memes*. Just as genes propagate themselves in the pool of inheritance by descending from body to body through sperm and eggs, so he suggested, memes propagate themselves in the pool of ideas by leaping from brain to brain through our senses. Examples of memes are tunes, ideas, catch-phrases, fashions in clothes, ways of making pottery or of building arches.

The *Kulturnation* reflects this cultural "perspectivism" and is, basically, a discovery of the counter-enlightenment and in particular the object of study of Herder. This is the "ethnic" conception of the nation, with its emphasis on a collective proper name, a community of common ancestry and common descent, on myths and historic memories and with differentiating elements of common culture. The first model — the *Staatsnation* — corresponds to the liberal way of thinking, whereas the second — the *Kulturation* — is associated with a conservative outlook. This is an over-simplification: nationalists invoke the abstract principle of nationalism against the much older conservative stress on traditional local institutions, customs and social order.

Within the framework of the Western concept, an individual has to belong to some nation, but could choose to which he or she belongs. The non-Western, or ethnic, concept allows no such latitude. For example, my passport states clearly that my nationality is British. A similar classification was suggested by Ernest Gellner, who called the two models "voluntaristic" and "cultural" respectively. Each is important. Neither — by itself — is wholly adequate.

Max Weber's celebrated definition of state, as that agency within society which possesses the monopoly of legitimate violence, is well-known. The state refers exclusively to public institutions, distinct — and independent — from other social institutions and exercising a monopoly of coercion and extraction within a given territory.

Nations, like states, are a contingency, and not a universal necessity. Neither nations nor states exist at all times and in all circumstances. Moreover, nations and states are not the same contingency. Nationalism, as a doctrine, affirms that they were destined for each other, that either without the other is incomplete. The state has certainly emerged without the help of the nation. Some nations have emerged without the blessing of their own state.

A so-called "nation-state" reflects a congruence between "nation" and "state", in the sense that the state's boundaries coincide with nation's and that the total population of the state share a single ethnic culture. Lack of such congruence is an indication of a "plural state". A study undertaken by Walker Connor in the early 1970s, showed that only about 10% of states could claim to be true "nation-states". By this token, Article 1 of the Romanian Constitution is either ambiguous and unclear, or fallacious. Indeed, it is worth mentioning that the number of languages on earth is estimated at around 8000. This figure can be increased counting dialects separately.

The origin of the modern world are to be found in Reformation. Protestantism imprinted its indelible mark upon society and contained within the seed of nationalism. The insistence of Protestant churches on Bible reading offered the first step on the road to nationhood, since it provided scriptures in each language. The emphasis on literacy and scripturalism and the abolition of the monopoly of the sacred, the emergence of individualism which makes each man his own priest and conscience, independent of the ritual services of others, contributed to the creation of an individualistic, fairly unstructured mass society, characterised by a relatively equal access to a shared culture.

with its canons publicly accessible in writing, rather than in the keeping of a privileged specialist.

Equal access to the written canons of the Scripture prepared the way to equal access to a shared high culture. The equal access of believers to God eventually becomes equal access of unbelievers to education and culture. Nationalism is a product of a homogeneous high culture, a literate culture sustained by training, a culture that replaced former diversified, locality-tied, illiterate culture and traditions. It consists of the establishment of an anonymous, impersonal society, with interchangeable atomised individuals, held together by such a high culture, in place of a previous complex structure of local groups, each sustained by a folk culture which it produced and transmitted.

Nationalism has been defined as the endeavour to make culture and polity congruent, to endow a culture with its political roof — and no more than one political roof: nationalism is, essentially, the general imposition of a high culture on society, where previously low cultures had taken up the lives of the majority (if not of the totality) of the population. Often, however, nationalism is not what it seems: the cultures it claims to defend and revive are often its own inventions. This happened, on a large scale, during the totalitarian period in Eastern Europe.

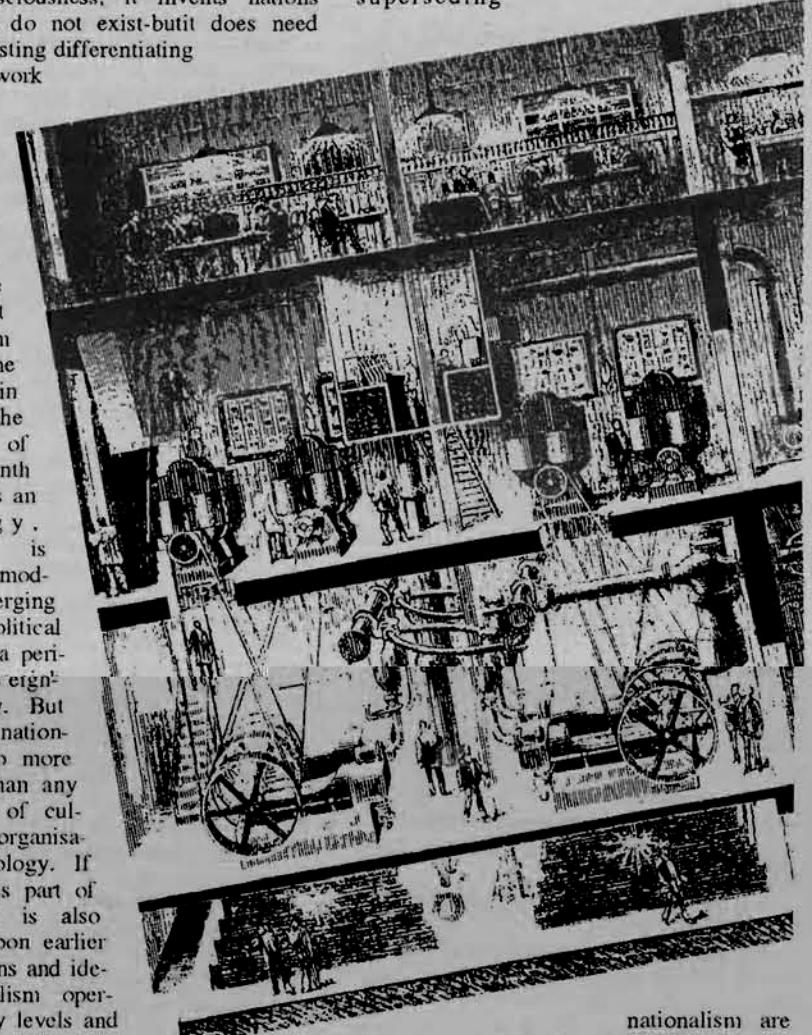
It has been said that it is nationalism that created national identity. As Gellner put it, "nationalism is not the awakening of nations to self-consciousness; it invents nations where they do not exist—but it does need some preexisting differentiating marks to work on, even if they are purely negative...". In the same vein, Kedourie argues that "nationalism is a doctrine invented in Europe at the beginning of the nineteenth century." As an ideology, nationalism is relatively modern, emerging into the political arena over a period in the late eighteenth century. But nations and nationalism are no more "invented" than any other kinds of culture, social organisation or ideology. If nationalism is part of *Zeitgeist*, it is also dependent upon earlier motifs, visions and ideals. Nationalism operates on many levels and may be regarded as an expression of culture as much as an aspect of political ideology.

The birth, or, at any rate, the crystallisation and affirmation, of national consciousness in the 18th century, following the highly influential teachings of Herder, led, during the following hundred years or so, to the creation of modern, separate, independent sovereign states, each of them organised around a particular nation, with its own language and culture, maintaining a

government that was legitimised as expressing the national will, or national traditions, or interests. Obviously, somehow, boundaries and borders had to be established: like any human creation, this process was less than perfect. Indeed, given the geographical reality, such process could not conceivably be ideal. A compromise, attempting to achieve the least iniquitous solution had to be reached. Small (or even important) minorities were cut off and isolated from their main cultural source and spiritual fount: like through a process of historic osmosis, national communities are often bunched in interspersed groups, with no well-defined demarcation lines between them.

During the nightmarish post-bellum period which lasted half a century, all national groups in Central and Eastern Europe were equally threatened with the annihilation of their identity (even with the annihilation of their very existence) and with their melting into the homogenising universalist cauldron of Stalinism: in each country, the respective odious *nomenklatura* attempted, in its own specific way, to create a frightening spiritual wasteland, devoid of values, denuded of identity, ripe for brainwashing.

The collapse of what Ronald Reagan called the "evil empire" led to a resurrection and renewal of nationalism: only too naturally, each national community needed to go back to its roots and to find itself. Although nations and nationalism are contingent and not universal and timeless, the chances of transcending the nation and superseding

nationalism are at present slim. This is especially true — and obvious to all — for the vacuum left by the abandonment of the universalist Marxist ideology, when the search for an identity — at all levels — is so intense.

Yet, this process, so elementary and fundamental, is pregnant with danger: eager to assert its identity, each group may overlook and disregard the distinctiveness of others. Churchill's dictum, whose devastating accuracy has so tragically been confirmed by events, namely that "Yugoslavia

Minorități

is history postponed", could be applied to the entire region: we all are the unfortunate inheritors of our people's past. This generates what to uncomprehending Western minds appears as the mad Balkan maelstrom and their ignorance of this part of the world's history and especially cultural history manifests itself as their ineffectual and catastrophic lack of any vision and hence of any constructive policy for the countries of Eastern Europe, most of which are now free of communist shackles and eager to forge a link between past and future, to establish a spiritual continuity in their development.

Thus, the "Declaration on the Right of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities" was adopted not a moment too soon.

It was inspired by — and represents a detailed elaboration of — the provisions of Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights, adopted by the United Nations General Assembly on 16th December 1966. It is consistent with the provisions of the "Concluding Document" of the Meeting held at Vienna from 4 November 1986 to 19th January 1989 to follow up the Conference on Security and Co-operation in Europe. However, since it deals with many other important topics, the CSCE Concluding Document does not go in detail on the question of national minorities.

One can feel, in the United Nations Declaration (like in the CSCE Concluding Document), the cool and collected effort of circumspect lawyers, cautious and wary of any possible *faux pas* in this horrendously difficult territory.

I must, perhaps, stress here that neither the Universal Declaration of Human Rights, adopted by the United Nations General Assembly on 10th December 1948, nor — as far as I am

ties. The main reason for this is the enormous (legal) difficulty and inherent dangers in attempting to define the concept "ethnic minority".

Ethnic identity can be voluntary or imposed. In the latter situation, we are faced with a situation reminiscent of Hitler's Nuremberg laws, which defined a person as a "Jew", if only one grandparent could be labelled as such. Imposed ethnic identity could lead to socio-cultural apartheid. This may well be the intention of the leaders of some "minorities", whose plans may consist of discouraging the natural osmosis, mixing, absorption, social and cultural mobility and assimilation in society and of preserving a particular "minority" apart. History is brimming with such examples. There are quite a few instances of such imposed "ethnic" (or other) identity in the world today.

This is why any attempt to protect the rights of "ethnic minorities", however necessary, is fraught with difficulties. One of the potential conflicts in any country that may be described as a "liberal democracy" is between the individual and the group, between the basic right of every human being and between the collective rights of a group, such as an ethnic minority. This is why a fundamental principle of this difficult topic ought to be that ethnic (or, indeed, any kind of) identity is entirely voluntary and must never be imposed.

But even on a voluntary level, the situation is far from being simple. Indeed, the whole concept of "ethnic minority" is based on a certain view of society, crystallised some hundred years ago. It regards society as consisting of large, homogeneous blocks,

society is no longer dominated by vertical structures; it has gone lateral and horizontal. Each individual may "belong" to more than one group, to more than one minority. People have acquired a multiplicity of loyalty and allegiances. Although at present it would be premature to assume the transcendence of national spirit and supersession of ethnic identity, such sentiments may be, in many cases, diluted or conflicting with other sentiments, other identities or with other cultural affinities, determined by the sense of belonging to other specific minorities.

Any attempt to consider right of minorities *qua minorities* is also hampered by socio-geographical and demographic realities. Minorities may be concentrated on a relatively compact territory or dispersed; the size of such minorities is also a factor of fundamental importance.

This is why in the "Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities", the emphasis on *persons* is vital. At no other time has there been such a high degree of consensus on the primacy of individual rights. The question is whether minority rights are best protected by the full observance of the rights of the individuals who form the minority, or whether there are certain kinds of collective rights, such as the right to use a minority language.

The United Nations General Assembly decided, in its "Declaration" adopted on 4th December 1992, that the difficulties involved in codifying collective rights for

minorities and in establishing general, universal and timeless principles for groups are insurmountable. The entire document deals only with rights of persons. Of course, amongst those rights is the right of association (Article 2, §4). Persons belonging to minorities "have the right to enjoy their own culture, to profess and practice their own religion, and to use their own language, in private and in public, freely and without interference or any form of discrimination (Article 2, §1). These are only negative freedoms. Minorities as such are mentioned in only the most general and vague way, without any prescription concerning collective rights, in Article 1:

§1: "States shall protect the existence and the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities within their respective territories, and shall encourage conditions for the promotion of that identity."

§2: "States shall adopt appropriate legislative and other measures to achieve those ends."

However, the impossibility of formulating general normative precepts concerning collective rights does not imply that such rights should not be available. But the manner in which such rights are granted and implemented must be decided for each individual case, on its specific merits and depending on its particular circumstances. Most democracies have in place some formal recognition of national, ethnic, linguistic, cultural and religious diversity and their constitutions include some protection for groups reflecting this spectrum. These are distinct from, and additional to, the more basic human rights guaranteed to each individual. Such recognition, for example, lies behind the provision of Welsh-language education in Wales or the frustrated attempt in Northern Ireland to institute power-sharing, guaranteeing political power to a religious minority.

After the Treaty of Versailles, 27% of

the population of Romania consisted of ethnic minorities, comprising no fewer than 19 nationalities, each with its own traditions, language, religion and culture. The map of Romania is somewhat different today, because certain communities were allowed to emigrate by the communist regime, or more accurately, were sold for hard currency. But the problem remains and it is a problem Romania shares with all countries with a population consisting of an ethnic, or at least cultural mix.

At the two extremes of the spectrum there are two possible approaches and attitudes. One is the "melting pot", the attempt to homogenise the population. The other is what Mayor David Dinkins of New York charmingly calls the "gorgeous mosaic", the coexistence, side by side, of collections of minorities that do not interact, each preserving and defending a "valid" culture of its own. At different times and different places, one or the other approach becomes predominant. Both approaches lead to conflict and disruption. One, by violent assimilation, by forcing the population into a Procrustean bed of uniformity, the other by assuming that any society can function in a void, without a sense of unity and purpose.

It is important to understand and realise that the stranger is one of the earliest and most important figures of human history. Heterogeneity means creative entropy. It could mean antagonism and conflict. By the same token, it means that men and women come into their own as such, as humans. Variety, heterogeneity, difference, but also interaction and exchange, are the stuff from which human progress is made.

Karl Popper was right to pay so much attention to the enemies of the open society. They are of two kinds. They are those who seek to impose their dogma by monopoly power, and they are those who dream of the tribe, of Arcadia. The peril of forcible homogenisation is, at present, dormant, at least in Europe. The eternal dream of the tribe remains a challenge. At this historical moment, it is more important than ever to be aware of *otherness*.

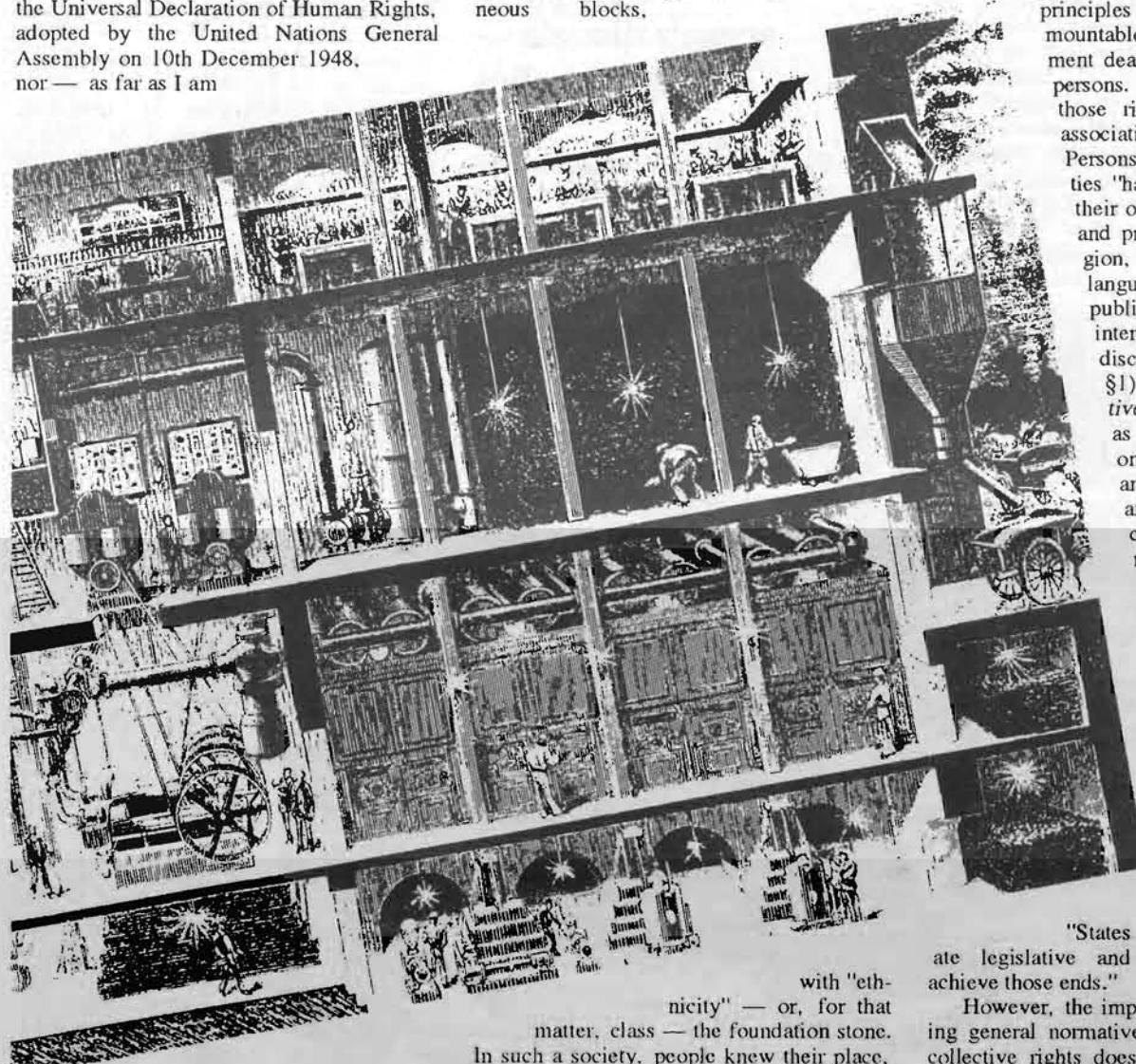
In his book, entitled *L'autre Cap* and published in 1991 (the English translation, with the title *The Other Heading*, was published in 1992) Jacques Derrida highlights the predicament of those searching for cultural or spiritual identity, the mortal dangers lurking behind this endeavour, the urgency with which this challenge must be addressed and the peremptory need to find a permanent solution to this problem:

"Hope, fear, and trembling are commensurate with the signs that are coming to us from everywhere in Europe, where, precisely in the name of identity, by it cultural or not, the worst acts of violence, those that we recognise all too well without yet having thought them through, the crimes of xenophobia, racism, anti-Semitism, religious or nationalist fanaticism, are being unleashed, mixed up, mixed up with each other, but also, and there is nothing fortuitous in this, mixed in with the breath, with the respiration, with the very 'spirit' of the promise."

In a closed society there is only one conception and everything is supposed to operate according to that conception. In an open society every participant is not only allowed, but required, to have his own conception. We must strive to establish all over Europe, and in particular in its Eastern regions, a type of society that truly respects and encourages unity in diversity, and which creates and guarantees the conditions and entitlements that foster the development of what all human beings have in common, in order to set people free to be different. □

Paper given at the international conference "The Making of Liberal Societies", held at Ilieși, Romania, July 25-29, 1993.

GEORGE ROSS The author is a lecturer at King's College London (University of London) and Vice-President of the British-Romanian Association.
The views expressed here are his own.

aware — other Resolutions concerning human rights, deal specifically with the question of national minorities. This topic was only peripheral and largely implicit in the proceedings of the largely chaotic, disappointing and inconclusive United Nations World Conference on Human Rights, held only some six weeks ago in Vienna.

The adoption, by the United Nations General Assembly of the Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities was held up for years by France and Turkey, for fear that it would encourage fissiparous tendencies in society. Indeed, not all democracies accept the notion of special right for minorities *qua minorities*, although almost all nations of the world have minori-

Ameliorarea bunăstării

VIRGIL I. IONESCU

Împrejurările generatoare

În decursul celei de-a doua jumătăți a secolului nostru, democrația economică, denumită, restrictiv, și democrație industrială, a devenit în țările Europei occidentale și Americii de Nord obiectivul unor largi și multiple preocupări teoretice și practice. Împrejurările care au condus la acest gen de preocupări sunt greu de surprins în totalitatea lor, dar măcar unele dintre ele pot fi invocate fără temere de a fi recuzate.

Astfel, în țările menționate, s-a ivit, în poftida marilor comodități obținute de pe urma răspândirii și intensificării consumului de mase, un anumit neajuns în expansiunea personalității salariatului. Deoarece acesta a fost nevoie, prin așa-numita organizare rațională a muncii sau taylorism, să desfășoare o activitate repetitivă, monotonă și, pe alocuri, chiar inertă, în unele întreprinderi s-a produs o oarecare lâncezire a creațivității și inovației, ca și un oarecare dezimpact față de obiectivele manageriale; concomitent, a devenit sesizabilă o oarecare ruptură a raporturilor umane în comunitatea de conducere-execuție.

Exigențele de mobilitate puse în seama forței de muncă pentru ca ea să facă față mutațiilor rapide survenite în diviziunea muncii și în structura și morfologia unităților, economice și de alt gen, corroborate cu restrângerea absolută sau relativă a numărului de locuri de muncă și cu creșterea coeficientului de capital fix, au generat o anumită stare de insecuritate socială.

Accentuarea controlului asupra desfășurării activității la locurile de muncă, mijlocită de utilizarea a paraturi și informații sofisticate, s-a cuplat, în unele cazuri, cu lezarea demnității persoanei și cu intruziunea patronală nedatorită în viață intimă a salariaților, ceea ce a alimentat o anumită reacție de apărare.

Intensificarea stress-ului muncii și tentativa de evadare a salariaților în „petrecere”, altfel spus, în „loisir”, ca antidot curativ, a incitat abordarea în termeni noi a dimensiunii și gestiunii „instituțiilor sociale” constituite pe lângă întreprinderi (cantine, creșe, grădinițe, cluburi, baze sportive, fond locativ etc.).

Însușirea, în anumite întreprinderi, a unor beneficii exorbitante, vizibil inechitabile, din automatizare, robotizare, și din alte procese aferente progresului tehnic a creat condiții pentru emergenta unor sentimente de frustrare și răndurile salariaților iar, totodată, pentru declanșarea unui demers de reconsiderare a remunerării factorilor de producție.

Conștiința că întreprinderea nu este doar un construct destinat să producă anumite

In the second half of our century, the necessity to ameliorate the economic democracy opened in America. The process was focused on the participation side. The author describes (drawing the ideological managerial consequences of the distinction between organizational, or institutional participation and conflictual participation) participation systems in the western democracies, showing the benefits of them for the individual wealth, social stability and communarian cohesion. Ameliorating economic democracy had an essential impact on management, because it dissolved bureaucratic constraints, it made the decision more transparent, urged the individual creativity and responsibility.

produse materiale sau să presteze anumite servicii și nici doar o instituție angrenată în raporturi tehnice sau contractuale, ci și un ansamblu structurat de grupuri și indivizi, precum și de raporturi umane, inclusiv de raporturi de voiață și putere, a ieșit tot mai pregnant la iveală iar pe acest fundal și în împrejurările arătate a căpătat un caracter acut trebuința realizării de noi progrese în materie de democrație economică.

Trebuiența ameliorării democrației economice fiind sesizată la timp, s-au conturat și inițiative corelativ. Ele au pornit din cercuri diferite, în speță, din cercurile sindicale ale salariaților, din cercurile patronale, din cercurile guvernamentale și din cercurile unor partide: liberale, conservatoare, social-democratice etc. Anumiți sociologi, politologi, economisti, psihologi, juristi, specialiști în teoria creațivității, inovației și deciziei, în general, în „artă și știință” managementului au avut, bineînțeles, un rol considerabil în elaborarea unor proiecte de democrație economică reînnobilă. Așadar, a ieșit în evidență și în decursul celei de-a doua jumătăți a secolului nostru că, în statele cu regim democratic, ameliorarea democrației

învrăjbi componentele unei comunități umane cu scopul de a o domina din interior sau din exterior și numai dacă soluționarea lor răspunde celui statuar și unei armonii sociale relative înăuntru și a unei coeziuni comunitare ferme vis-à-vis de tentativa sau efectivitatea agresiunii externe. Statuare armonie în cauză se infăptuiește prin negociere socială, fiind, în consecință, incompatibilă cu represiunea brutală și implicând ridicarea pe o treaptă superioară a cuplului de valori sociale ordine și libertate iar, în ultimă instanță, ameliorarea democrației.

cel consacrat legislativ în diferite țări ale Europei occidentale și în Statele Unite ale Americii sub formă cogestivă, codicizată, autogestivă, self-management-ului sau sub alte forme și are ca principiu de bază *pacea socială* sau *partenerismul social*. Este apreciat, de autori de diverse doctrine, opuse chiar, drept un „compromis între capital și muncă”, la realizarea căruia și dă concursul, în multe cazuri, chiar organizațiile sindicale centrale, precum și partidele social-democrate etc.

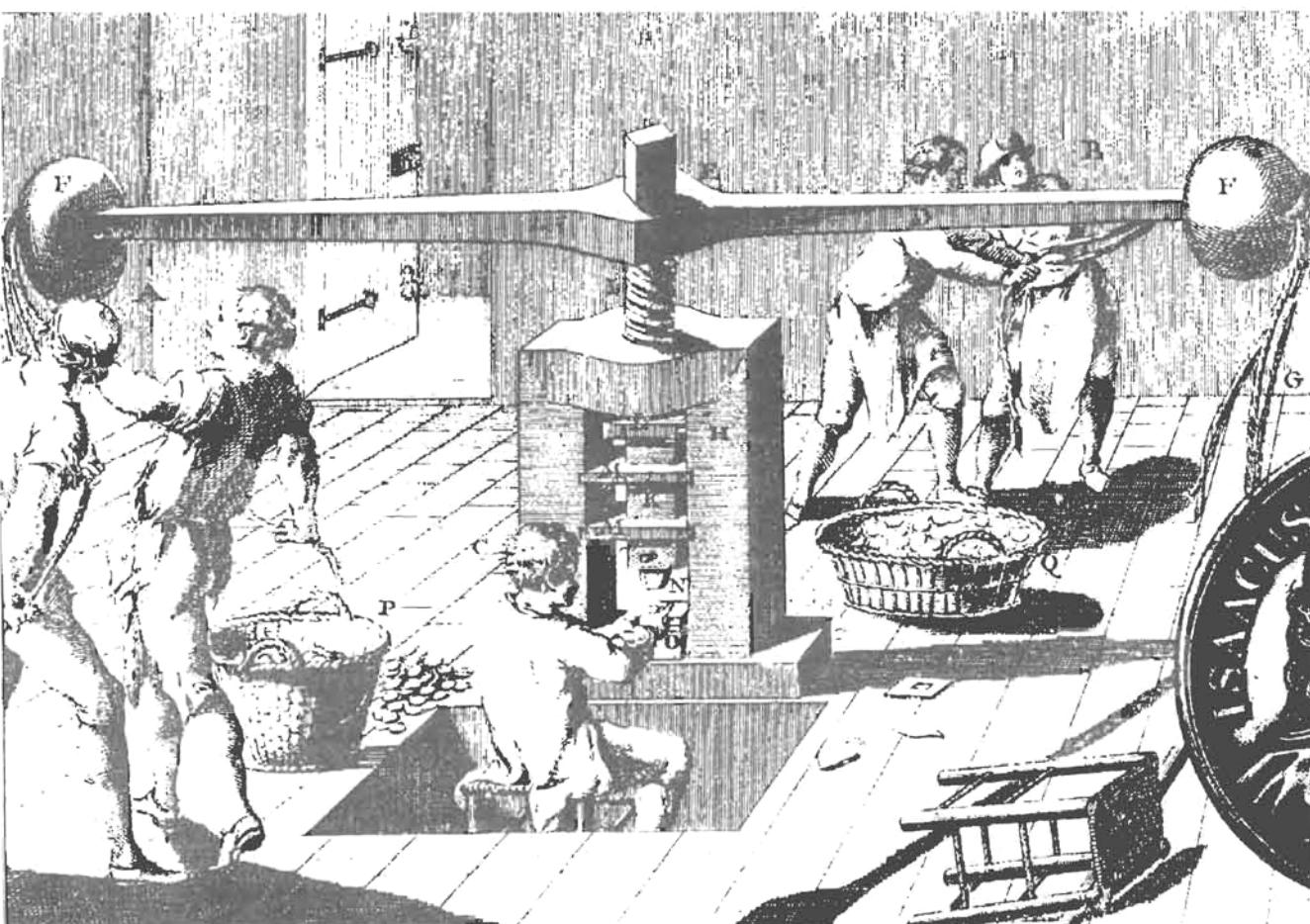
Al doilea tip de participare, neconfinșit ca atare în norme juridice aparte, dar practicat, în virtutea unor libertăți constituționale, permisive, de către organizațiile sindicale din anumite țări, de exemplu, din Franță și Italia, precum și de către anumite partide extremiste, nu dispune încă de o analiză morfolologică în literatura de specialitate; principiul său de bază a fost însă sesizat; el constă în afirmarea caracterului ireconciliabil al conflictualității sociale, dintre lucrători, pe de o parte, și patronat ori stat, pe de altă parte, ceea ce implică respingerea partenerismului social.

Așa cum este denumit, acest tip de participare conține, după părerea noastră, oarecum o contradicție în termeni, iar rațiunea astăzi prezenței sale nu poate fi dissociată de proclamarea luptei de clasă și a urii sociale ca factori de progres social. Participarea conflictuală se coreleză, credem, în mod firesc, cu refuzul solidarității sociale care, așa cum se constată din istorie, poate surveni fie din partea grupului revendicator, fie din partea grupului menit cesiunii și concesiunii, și într-un caz și în celălalt deschizându-se calea autoritarismului sau a dictaturii sub diverse forme și nuanțe.

Regimurile instale de „avocații” clasei revendicative nu au soluționat însă, niciodată și niciăieri, stările sociale conflictuale în conformitate cu exigențele progresului societal, fiindcă au fost și sunt incompatibile cu afirmarea convivială a ordinii și libertății iar, ca atare, aflate în opozitie ireductibilă cu regimurile democratice. Așa se explică, probabil, de ce, cu mici excepții, ele n-au rezistat prea mult în timp și de ce au fost neconveniente până de „restaurare”, care a survenit întotdeauna și a permis reînnodarea firului dezvoltării naturale, organice.

Participarea organizațională, singura pozitivă și benefică, este văzută de analiștii săi ca un sistem integrator de

„formule” sau „modele de participare”. Sunt reținute, de către unii autori, cinci formule (modele) de participare: 1) interesarea financiară; 2) informarea și consultarea lucrărilor; 3) cogestivă; 4) autogestivă și 5) participarea la capital. Una dintre ele predomină în anumite țări, alta, în altele. De exemplu, interesarea financiară pare să fie apanajul Franței, cogestivă, apanajul Germaniei și Austriei, autogestivă (sub denumirea de self-management sau sub alte denumiri) apanajul Marii Britanii, al

constituie o modalitate fundamentală de soluționare a stărilor sociale preconflictuale sau conflictuale, o chezărie a menșinerii păcii sociale și, prin aceasta, a statomiei progresului și bunăstării. Această terapie social-politică, însoțită, firește, de o terapie economică, s-a sprijinit și se sprijină pe concepția potrivit căreia conflictele sociale sunt normale, ubicitare, folositoare și rodnice, cele două din urmă trăsături afirmându-se însă numai dacă nu sunt întreținute sau amplificate spre a divide și

Deși definită în general univoc, ca ansamblu al mijloacelor de care dispun lucrătorii pentru a influența deciziile luate în întreprindere, participarea este prezentată totuși, tipologic vorbind, de către unii autori, de o manieră dihotomică. Se disociază, în consecință, două tipuri fundamentale de participare și anume, *participarea organizațională* (denumită și *participarea operativă* ori *participarea instituțională*), și *participarea conflictuală*.

Primul tip de participare este, de fapt,

Suediei, chiar al Statelor Unite ale Americii, iar informarea și consultarea șefilor de birou, după ca se pare, apanajul Elveției. Prezența unei formule dominante (respectiv, a unui model dominant) nu exclude asocierea cu alte formule (respectiv, modele).

In postura de sistem integrator de formule sau modele de participare, participarea include ceea ce în limba germană se desemnează prin *Mitbestimmung*, anume coparticiparea la procesul decizional, ceea ce în limba franceză se desemnează prin *participation et cogestion*, anume, respectiv, participare și gestiune comună, ceea ce în limba engleză se desemnează prin *codetermination și self-management*, anume, respectiv, codecizie și autoconducere (autogestiune), etc.

Invocarea de formule și mai ales de modele de participare permite unor autori dezvăluirea conținutului intrucătiva comun al sistemelor de participare ca sisteme de participare instituționalizate și, într-o oarecare măsură, specificitatea sau originalitatea fiecărui.

Participarea consacrată în țări euro-occidentale

Astfel, ceea ce caracterizează sistemul de participare instituționalizat în Germania este, după numeroși autori, prezența, în același mod, a cogestiunii (*Mitbestimmung*) și a participării la capital (implicând participare la împărțirea beneficiului). Am analizat pe larg acest sistem într-un număr anterior al revistei de față.

În Franță, sistemul de participare legalizat are tot două componente: „participarea organizațională” și „participarea financiară”. Prima este legată de instituirea comitetelor de întreprindere și a prerogativelor lor; a doua, de instituirea unei atașări mai directe a salariajilor la profitul obținut de întreprindere. Printr-o anumită reformă, participarea propriu-zisă (*participation*) a fost cuplată cu „interesarea” (*intérêtissement*), implicând asocierea salariajilor la numite decizii și responsabilități. Modalitățile financiare predomină însă în sistemul de participare consacrat juridic în Franță, iar el însuși apare ca un epifenomen al unor „sisteme de obiective” (obiective considerate a fi, concomitent, ale întreprinderii și ale salariajilor). Căci, cum spunea un reprezentant de vază al patronatului francez, sistemul de participare este menit „a favoriza sinergia între economic și social”, iar, în aceste condiții, a asigura punerea în valoare a competențelor profesionale ale salariajilor odată cu întărirea competitivității întreprinderilor și diminuarea riscurilor social-conflactice.

În Marea Britanie, sistemul de participanți, sub forma self-management-ului, își are particularitățile sale, între altele, determinate de faptul că sindicatelor, îndeosebi de tip *trade-union*, dețin poziții foarte puternice. Astfel, numărul sindicaliștilor se cifrează la circa 10 milioane de lucrători, reprezentând 40% din populația activă a țării. Un număr copleșitor de sindicaliști, în proporție de 90%, fac parte, în ultimă analiză, din *Trade Union Congress* (TUC), organism ce reunește majoritatea zdrobitoare a sindicatelor de ramură, le coordonează activitățile și le reprezintă în deliberările cu guvernul și organizațiile patronale.

Considerate asociații voluntare ale lucrătorilor, *trade-unions* se instituie în postura de apărătoare ale intereselor aderenților lor, în principal prin negocierea de convenții colective. Ele asigură, de asemenea, realizarea unor servicii sociale, precum pensiile de bâtrânețe, indemnizațiile de greve, bursele de studiu etc.

Relativ recent, în statul insular a intrat în țesătură raporturile autogestionare și aşa-numitul *shop-steward*. El este un reprezentant sindical ales de personalul unităților de bază. Întrucât dispune de autonomie, aceasta a făcut pe unii să considere că în reprezentarea sindicală a

personalului s-ar fi constituit două palieri oarecum independente. *Shop-steward* sub titlul de reprezentant al biroului, delegat de sănătate, reprezentant de garaj etc., deși reprezentant sindical, continuă să-și ocupe locul de muncă și joacă un rol esențial în negocierea intereselor lucrătorilor, chiar în lansarea anumitor acțiuni ale acestora ca, de exemplu, grevele, fără a solicita în acest scop aprobarea conducerii sindicale. Prezența lui în raporturile autogestionare dezvăluie tendința tot mai puternică de preluare a responsabilităților în negocierea intereselor lucrătorilor de către reprezentanții acestora de la nivelurile organizaționale de bază.

Între chestiunile de care se interesează reprezentanții lucrătorilor figurează în special: 1) utilizarea eficace a mării de lucru și a echipamentului; 2) unele aspecte ale remunerării și ale productivității, atele decât cele convenite la nivel național; 3) exercitarea unui control mixt asupra disciplinei și procedurii de concediere; 4) controlul asupra securității muncii, inclusiv asupra măsurilor de prevenire a accidentelor; 5) unele măsuri corelativ asigurării bunăstării (accentul căzând pe întărirea sărăciei); 6) selectarea contramaștrilor; 7) controlul orelor suplimentare; 8) formarea sau pregătirea adecvată a lucrătorilor și a *shop-stewards*; 9) eliminarea oricărei discriminări, fondate pe sex sau rasă, la angajare.

Pentru soluționarea acestor chestiuni funcționale, la nivel local, comitete mixte, alcătuite din reprezentanții conducerii patronale și cei ai sindicatelor. Totodată, în acest scop, se invocă necesitatea unei largi informații, referitoare la carnetul de comandă, schimbările în privința mării de lucru și remunerării, planul de producție și de investiții, structura costului, politica de achiziție și de prețuri.

Prezența frecventă în dezbatere, ca și în cîmpul acordurilor, a ideii de control îl face pe unii autori să considere că, în Marea Britanie, avem de a face nu numai cu autogestiune, ci și cu control salarial.

În Suedia coexistă legislativ norme privind participarea, pe de o parte, și norme referitoare la protecția muncii și a pieței forței de muncă, pe de altă parte; pe baza lor s-au instituționalizat așa-numitele „grupe de autogestiune”, o anumită participare la conducere și „fondul muncitorilor” (care este o formă specifică de participare la capital și, prin aceasta, la împărțirea beneficiului).

În Luxemburg, printre lege juridică aparte, s-a consacrat trecerea la „participarea la gestiune a muncitorilor și funcționarilor” la nivelul consiliilor de întreprindere și la cel al consiliilor de administrație.

Consiliul de întreprindere este mixt, fiind format, pe baze paritare, din reprezentanți ai salariajilor și reprezentanți ai capitalului. Influența acestui consiliu asupra producției este posibilă sub trei forme: expertize, adoptarea decizilor, controlul. În adunările semestriale și anuale de informare ale consiliului se examinează un cerc larg de probleme, dar în privința soluționărilor se conturează doar un vot consultativ. Sfera de participare a consiliului de întreprindere la adoptarea decizilor se limitează, în esență, la problemele aplicării nouătilor tehnologice și la problemele productivității (apreciindu-se compatibilitatea soluțiilor propuse cu caracteristicile locului de muncă).

Iar drepturile de control sunt reductibile la soluțiile corelativ problemele sociale. Dacă, la acest nivel, nu se ajunge la un acord între părți, problema este transmisă la departamentul național pentru rezolvarea litigiilor.

În consiliile de administrație, interesele personalului sunt reprezentate doar de o treime din componenta fiecărui consiliu.

Participarea în Statele Unite ale Americii

În S.U.A., autoconducerea sau autogestiunea, sub vocabula *self-management-ului*, copleșește sistemul de

participare. După unii autori, *self-management-ului* ar fi rezultatul aplicării democrației mai întâi în politică, sub egida *self-government-ului* (autoguvernării), apoi la economie, când a devenit ceea ce este. Acest sistem de participare vizează elaborarea progresivă a unor tehnici capabile să aducă ameliorări sociale-economice. În acest scop, sistemul are drept ghid prezumția că lucrătorii sunt hărăziți să trăiască și să muncească pentru capital și posesorul său iar capitalul să-i servească.

Până în anii '60, la baza ideologică a *self-management-ului* a stat teoria organizațională a „relațiilor umane”, prin care s-au pus în valoare, cu mare perspicacitate, toate tehnicele psihosociale apte să aducă folos maxime din aşa-numita „organizare rațională a muncii”, adică din taylorism. În acest context, concentrarea motivărilor psihosociale în incitația salarială a jucat un rol colosal.

Între timp, s-a născut și s-a dezvoltat o reacție negativă față de taylorism; ea a provocat o mutație ideologică în cadrul *self-management-ului*: recurgerea la teoria implantării „democrației industriale” în locurile de muncă, implicând transformarea sarcinilor de execuție și de fabricație în sarcini de comunicare și de responsabilitate; așa s-a ajuns la o conjugare a sistemului tehnic cu sistemul microsocial iar, în acest scop, s-a dezvoltat o vastă teorie a informației și comunicării la nivelul întreprinderii. Performanțele în materie de informație și comunicare realizate de întreprinderi s-au răsfrânt în chip pozitiv asupra eficienței economice a acestora, precum și supra veniturilor personalului lor.

Mai târziu, în același cadrul, s-a recurs la altă teorie organizațională, anume „conducere prin obiective”, denumită apoi „conducere participativă prin obiective”. Intenția promotorilor noii teorii constă în a face pe membrii unei întreprinderi să participe la decizii, permășându-le să fixeze ei însăși obiectivele de atins și mijloacele de realizare, cu condiția ca aceste obiective să se înscrie în finalitățile întreprinderii și să se afle în armonie cu cele proiectate de manageri. Astfel, autogestiunea a fost integrată într-un regim funcțional al căruia element motor este profitul iar, prin tehnica de gestiune care-i stă la bază, în speță, conducerea prin obiective, s-a introdus în întreprinderi, întărită, ideea responsabilității personale și s-au tras folosale din capacitatele inventive și, în general, creațoare ale personalului. Îngemănat, s-a dezvoltat larg teoria managementului inovației și creativității la nivel de întreprindere. Cartea lui Peter F. Drucker, *Innovation and entrepreneurship: practices and principles*, tradusă recent în limba română, este reprezentativă în această privință.

Se poate conchide că *self-management-ului*, așa cum se prezintă în Statele Unite ale Americii, constituie forma cea mai pură a participării organizaționale.

Desigur, ar mai putea fi deschise și alte sisteme de participare consacrate juridic în țări dezvoltate. Dar cele de care a fost vorba mai sus sunt concluziile pentru conturarea unei imagini esențiale asupra evoluției democrației economice în țările respective, care a fost o evoluție progresivă. Procesul-cheie în această evoluție a fost îmbinarea mai adekvată a laturii reprezentative cu latura participativă, prin întărirea laturii participative. E drept, întărirea laturii participative s-a produs copleșitor mai ales la nivel microsocial; dar există semne, în modelul german de cogestiune îndeosebi, de întărire a laturii participative și la nivel meziosocial, precum și la nivel macrosocial.

Evoluția progresivă a democrației economice în țările euro-occidentale și în S.U.A. a dizolvat unele constrângeri birocratice, a accentuat transparența decizilor, a făcut mai fructuoasă conlucrarea dintre „bază” și „vârf”, a mărit coeficiențul de responsabilitate personală, a impulsionat creativitatea spontană a personalului întreprinderilor, a dat un nou avânt egalității sănătorii în unități economice și de alt gen. În ce anume s-au convertit toate consecințe pozitive ale

procesului politic evolutiv-progresiv analizat în rândurile de față este ușor de sesizat. În afară de contrapartea lor măsură în venituri superioare și bunăstare, alte dintre cele mai înalte însoțitoare ale consecințelor procesului în cauză au constat în plusurile de coeziune comunitară, de stabilitate socială, iar cheia de boltă a tuturor acestora a revenit solidarității umane ridicate pe o treaptă superioară.

Bibliografie selectivă

1. Ichak Adizes, Elisabeth Mann Borgese, *Self-Management. New Dimensions to Democracy*, Santa Barbara (California), Oxford (England), 1975, XXVIII + 162 p.
2. Paul Albu, *Problèmes humains de l'entreprise*, deuxième édition, Paris, Dunod, 1977, 218 p.
3. Henri Arvon, *L'autogestion*, Paris, P.U.F., 1980, 127 p.
4. Michael Branciard, *Gestion socialiste des entreprises*, Paris, Les Editions Ouvrières, 1975, 224 p.
5. Reinhart Czichos, *Konflikte, Konfliktdefinitionen und Konfliktthabungsformen bei Führungskräften in einem industriellen Großbetrieb*, München, Fakultät der Ludwig-Maximilien Universität, 1983, 2+6+445+IX+2p.
6. Michael Desvignes, *Demain, la participation. Au-delà du capitalisme et du marxisme*, Paris, Plon, 1978, 352 p.
7. Günther Döding, *La cogestion. Un modèle allemand*, Bonn-Bad Godesberg, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1975, 81 p.
8. Michael Jungblut, *Nicht vom Lohn allein. Elf Modelle für Mitbestimmung und Gewinnbeteiligung*, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1973, 276 p.
9. Henri Lepage, *Autogestion et capitalisme. Réponses à l'anti-économie*, Paris, New York, Barcelona, Milano, Masson, 1978, 358 p.
10. Charles Levinson, *La démocratie industrielle*, Traduit de l'anglais par Dominique Bertin et Dominique Biseckel, Paris, Editions du Seuil, 1976, 301 p.
11. Constantin Lougovoy, *L'information et la communication de l'entreprise*, Paris, P.U.F., 1974, 109 p.
12. Rudolf Maerker, *Cogestion - un modello di libertà*, Bonn, Göttingen, Friedrich-Ebert-Stiftung, 1978, 84 p.
13. Mancur Olson, *Logique de l'action collective*, Préface de Raymond Boudon, Traduit de l'américain par Mario LEVI, Paris, 1978, 199 p.
14. Louis Salleron, *L'organisation du pouvoir dans l'entreprise. Participation-Démocratie*, Paris, Entreprise Moderne d'Édition, 1966, 140 p.
15. Sidney Verba, Norman H. Nie, *Participation in America. Political Democracy and Social Equality*, New York, Harper & Row Publishers, 1972, XXV + 428 p.
16. Dimitri Weiss, *La démocratie industrielle: cogestion ou contrôle ouvrier? Expériences et projets*, Paris, Les Editions d'Organisation, 1978, 229 p.

VIRGIL IONESCU a graduate in Philosophy at Bucharest University, PhD. in economics at the Academy of Economic Sciences Studies of Bucharest. He authored studies and volumes on the history of Romanian economic thought and contemporary economic doctrines.

Structures in Arrears

DANIEL DAIANU

Inter-enterprise credits are a normal way of doing business in a market economy and their existence should not, normally, be a cause of concern. When certain enterprises

are in arrears, non-bank credit emerges. Complications arise for both theory and policy when credits are not voluntary, or when payments overdue are, as a matter of fact, payments delayed sine die, i.e., arrears with less than a very slim chance of being repaid.

Inter-enterprise arrears are a symptom of an economy under stress and it is conceivable that during recessions, the length of delays in making payments grow; the weaker, less competitive firms try to survive by resorting to arrears and, thereby, they spread financial strain around. But in a well functioning economy, market (financial) discipline is a golden rule of the game and, ultimately, exit befalls those companies that can not deliver accordingly. Ever more attention has been paid to inter-enterprise arrears in the transforming (post-command) economies lately for two main reasons: a) the peculiar nature of the phenomenon in these systems, with aggregate net arrears reflecting the institutional primitiveness of the domestic market environment; b) the impact of arrears, as temporary quasi-inside money, on monetary policy and, ultimately, on stabilisation policy. The evolution of arrears in the transforming economies, especially, in those that have started reforms later, has thrown more light on the extreme structural rigidities of these systems and raised questions about the microfoundations of macroeconomic stabilisation policies during transition.

1. There are several major explanations for the growth of arrears during transition. These include: the state of fuzziness concerning property rights and what it means for enterprise behaviour (S. van Wijnbergen, 1992); the set of incentives that shapes behaviour and leads to "credit market failures" (D. Begg and R. Portes, 1992); financial (institutional) underdevelopment and shortage of information (B. Ickes and R. Ryterman, 1992); the real liquidity crunch, following the much higher than expected rise in prices after their deregulation or liberalisation (G. Calvo and F. Coricelli, 1992); and the lack of policy credibility (J. Rostowski, 1992).

These explanations are interlinked and they pinpoint two foremost features and issues in talking the arrears phenomenon in the transforming economies, namely, structure and resource misallocation. Both have made the system to be under tremendous strain once the combination of the internally engineered (by reforms) and external shocks occurred; an outcome of strain are arrears.

1.1. Structure refers to the network of institutional arrangements (including rules of conduct that are socially ingrained) and of vested interests (based on material/productive interdependences and the distribution of property rights) that creates a logic of motion of the system and makes individual enterprises its captives. The vested interests are also the result of the configuration of industry (of industrial structure) as a legacy of the command system — the latter was characterized by chain links, as compared to a market economy which as a dynamical complex system relies, essentially, on parallel links. This industrial structure, with its extremely high concentration and reliance on chain links, explains the degree of market monopolization in the transforming economies.

One can talk of a "power of structure" (a concept quite familiar to business school students), which is well illustrated by the power of debtors over creditors — what Begg and Portes named "creditor passivity". This power is not of a conspiratorial nature

— the "cartel" is unconscious —, because it rests on the rules of functioning of the system. In this case, creditors, taken individually, find prohibitive costly to attempt to enforce financial discipline and optimize by existing from it...

As argued earlier, arrears are a product of structure. At the same time, they form a protecting device for it and enhance its power. This happens since enterprises, which are caught in the web of interlocked receivables and payables, see the room for potential transactions limited to those that involve the acceptance of arrears; companies that ask for real money as payment will avoid non-liquid partners. Thus arrears limit "freedom of choice" and, consequently, the reduction of variety and, implicitly, of the quality of inputs affects the quality of output. For certain enterprises — those which do not have a "defensive survival mentality" — this limitation effect can increase the temptation to escape the trap of arrears and the "power of structure".

1.2. The second feature and issue is the dimension of resource misallocation, i.e. the sheer scale of disequilibria — at the new relative prices — that indicates the magnitude of required structural adjustment as compared to the ability of the system to undergo wide range and quick change.

Command planning, with its inherent impossibility of rational calculation and through forced industrialization, left a legacy of resource misallocation that was brought, conspicuously, into the open by price liberalization. The new prices show what was, previously, kept hidden by administrative prices and heavy redistribution of income: a very wide spread of profitability rates and very wide dispersion of units fitting several categories: negative value-added enterprises; inefficient, but, yet, positive value-added units which, in turn, can be split into non-viable and, potentially, viable firms; and efficient enterprises.

Wide spread of profitability rates and wide dispersion of highly diverging in performance enterprises mean that, should market (financial) discipline be strictly enforced, a large number of units would have to go under — as a sign of the start of profound reallocation of resources; namely, aggregate output would go down substantially since market destruction is significantly more intense than market construction, in a first stage at least (the so-called J — curve effect). There are two important aspects involved in this process: one is the scope of reallocation (dislocation) and, secondly, the speed required for maintaining a balance between exit and entry. A plausible assumption is that the larger the scope and the faster the desired speed on the process are, the higher the imbalance will be and tension will build up within the economy. Actually, when we talk about "low supply-responsiveness" we point the finger at this imbalance.

The problem of the scope and speed of resource reallocation can be posed for an economy operating at any level of employment: any significant change in relative prices would have to bring about resource reallocation.

But it makes sense to presume that, the lower is the level of employment the higher will be the reluctance to undergo change¹. In this regard, it may be interesting to note the experience with the industrialized countries, which had to absorb the oil price shock in the seventies. They had the luxury to undergo the required adjustment at a, relatively, leisurely pace owing essentially to the quality of functioning of their economies, their status as world price makers for manufactured goods and the recycling of petro-dollars. Incidentally, monetary policy was also used to delay change, which led to a surge of world inflation.

The post-command economies are

fundamentally price takers: they had to absorb a major terms of trade worsening (except the Russian Federation and, probably, Kazakhstan) once world prices started to govern all their trade transactions, and they had to face an almost sudden collapse of eastern trade following the dismantling of the COMECON arrangements. Additionally, there was a sharp compression of domestic trade and, relatedly, of aggregate supply/demand as a result of skyrocketing information and transaction costs for many enterprises, what I would call, "network deconstruction". Due to the extreme fuzziness concerning property rights, it is not unjustified to surmise that X-inefficiency (H. Leibenstein, 1967) was on the rise in many enterprises — a phenomenon accompanied by pervasive asset striping. For the transforming economies, the strain caused by the magnitude of required resource reallocation, combined with the primitive institutional arrangements and the lack of organizational capital (P. Murrell, 1991), has been compounded by severe exogenous shocks.

2. In a system under substantial strain, there are strong forces that induce a propensity to generate inflation as a way of diffusing tension by spreading out, or putting off, the costs of adjustment. Inflation tax & negative real interest rates are implicit subsidies for those that could not make ends meet financially in a competitive environment. Inefficient enterprises develop a vested interest in raising prices at a faster pace than the dynamics of costs (wages), and, additionally from a strong lobby in favor of obtaining cheap credit. Their endeavors are made easier since markets are heavily monopolized, a fixed exchange rate — as an anchor and a market disciplining factor — is, almost, a practical impossibility²) and the control of money supply is shaky for both technical and political reasons.

The moment stabilisation policy is tightened, arrears from an escape route for enterprises to continue obtaining credit at no cost and, also, enable them to push prices upward relentlessly. Moreover, inefficient enterprises would clearly view even the diminution of negative real interest rates as a major shock, when it means a substantial cut of the implicit subsidy and brings them "in the red".

An analogy can be traced with the situation of the oil — importing developing countries which, in the aftermath of the oil - price shocks, became heavily indebted by borrowing at highly negative real interest rates: those rates were virtually identical to an invitation to borrow. When interest rates turned positive in real terms on world capital markets a chain reaction was triggered and the world debt crisis of the eighties started to unfold. The basic difference is, however, that whereas domestic firms (in the transforming economies) can run arrears, nations, face, essentially, hard budget constraints and are subjected to financial discipline by the international community.³⁾

3. Analysts have highlighted the relatively lower level of arrears in countries like Hungary, Poland and the Czech

Republic, as compared to the Russian Federation, or Romania. Nonetheless, the pernicious effects of arrears bother policymakers in all the transforming economies. It is noteworthy that even where the results of macrostabilization have been seen as being comparatively remarkable — like in the Czech republic, where the underlying inflation rate was 6% in 1992 — arrears have evinced resilience and have also signalled substantial strain in the system. But the question remains: why have the first three countries fared better in this respect?

The answer can be pursued by looking at the structure of these economies, their ability to export on western markets and to attract foreign investment, their size. Furthermore, structure is linked with a history of partial changes (that, in some cases, brought about ingredients of market environment), concentration of industry, the existence of a private sector. Policy credibility⁴⁾ can be singled out as a main explanatory factor (J. Rostowski), but, it, itself, depends on how much structural adjustment the system can undergo in a period covered by the respective policy; and the capacity to adjust depends, basically, on structure and the dimension of resource misallocation as initial premises for policymaking.

A paradox is at play here: those who need to be more credible are not (can not be) because of the magnitude of needed adjustment and the related costs; whereas those who can afford not to undertake similar painful changes (e.g. Hungary) enjoy more credibility due to the, relatively, smaller scale of needed structural adjustment. Granted, a political element has to be factor in as well.

4. It can be conjecture that selective money injections (subsidized credit for special sectors) and more prudent behaviour on the part of enterprises may cause arrears to grow less rapidly (to be smaller in relative terms).

There may be, however, another explanation to a less rapid dynamic of

arrears that is linked with the constraint they impose on the enterprises with growth potential. Arrears, as a temporary substitute for real liquidity, help firms to survive, but do constrain the development of enterprises that have the potential to grow. Specifically, in such instances arrears tend to restrain the evolution of enterprises to a common denominator path, a fact which explains why those that can grow try to escape the currency (real liquidity) constraint. And the

way to do it when the economy is starved of domestic liquidity and foreign borrowing is not available, is to push up exports. Even when exports seem unprofitable, a premium on liquidity can more than compensate the value differential in favor of receipts on domestic sales whose payment is highly uncertain.

As the recent experience of Romania seems to suggest, increased exports can be a side effect of arrears, with the potential to contain their growth. Exports were seen ever more attractive for they enabled growth-constraining effect of arrears: to escape the "network trap" and build new chains of reliable suppliers and customers; and to acquire a much prized asset (i.e., the hard currency), which preserves both high liquidity and value.

The effect, via export, was enhanced by the freedom enterprises were granted to hold hard currency accounts. In the inflationary and highly uncertain environment, this freedom has facilitated a tendency toward **dollarization**, which shows similar features to the process encountered in Latin America. "The Gresham's Law in reverse" has been always present in command economies, but it seems to have gained "new currency" once traders were allowed to hold foreign exchange accounts. As a matter of fact, on implicit rate rules over a territory criss-crossed by new liquidity gained through the impetus given to exports and full retention rights. However, a note of caution is called for here: to the extent hard currency is hoarded (seen only as a store of value) and not used to mediate transactions, cumulated with a complete prudence of banks (that apply 100% reserve requirements to their foreign exchange deposits) the dampening effect of exports on gross arrears is reduced.

For a small open economy the relationship between arrears and exports should not come up as a surprise: the monetary approach to the balance of payments provides the analytical framework for understanding why arrears can only retard the moment when a reduction in

and, consequently, the implied constraining effect on arrears will be substantially smaller, or negligible. The closed economy argument can be extended by taking into account the degree of "softness" of output in the transforming economies⁶: this "softness" impairs their ability to export.

5. Empirical evidence and analytical reasoning show that arrears can have a moderating influence on the decline of output, particularly in the context of a sharp tightening of credit policy. It was underlined, however, that this across the board effect impedes restructuring along the lines of comparative advantages by constraining the room of action of firms that enjoy growth potential. Additionally, arrears increase the "collective lack of knowledge" (Ickes and Ryterman, 1992, p. 4) and make it harder to distinguish between good and bad enterprises; they further add to uncertainty and, relatedly, reduce the propensity for long-term (productive) investment. The latter effect should be considered looking, also, at the decumulation caused by excessive wages which, in turn, are made possible by the building up of arrears⁷.

If we consider the extremely low investment ratios in the transforming economies — a fact that is not surprising under the circumstances — the negative impact of arrears and their resilience has to be of concern to policy-makers.

- 1) One reason, for instance, is the smaller tax base for subsidizing those who lost their jobs; therefore, this base has to be taxed more heavily.
- 2) Due to the highly inflationary domestic environment, in particular, and the very likely scarcity of foreign exchange reserves. In Poland, the temporary relative success in using the exchange rate as nominal anchor relied on a very substantial devaluation (overshooting).
- 3) There were signs of a systematic problem and the Brady Plan was, partially, a policy response to those signs. Almost all major banks needed recapitalization because of their bad loans to Latin America, in particular. But the overall

beginning. But still, one can pose the question: under what circumstances policy credibility is a realistic policy trait and what policy choice favors its attainment?

5) Arrears, as temporary quasi-inside money, can compensate the reduction of domestic bank credit for a while only; over time, however, arrears become ever more constraining and an inflow of real liquidity (foreign exchange) is triggered.

6) This "softness" can be looked at as a relative absence of ability to transform goods into one another in world markets at the initial world prices. Often, low exportability (specific for "soft" goods) can turn into no exportability because of technology and quality-related constraints.

7) Arrears can, in fact, dichotomize the payment system and make wage disbursement the main (or the only one) money-based transaction; this helps enterprises cope with the upward pressure of wages.

References

Begg, David, and Portes, Richard, "Enterprise Debt and Economic Transformation: Financial Restructuring of the State sector in Central and Eastern Europe", Center for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 695, June 1992.

Calvo, Guillermo and Coricelli Fabrizio, "Output Collapse in Eastern Europe: The Role of Credit", IMF Working Paper, August 1992.

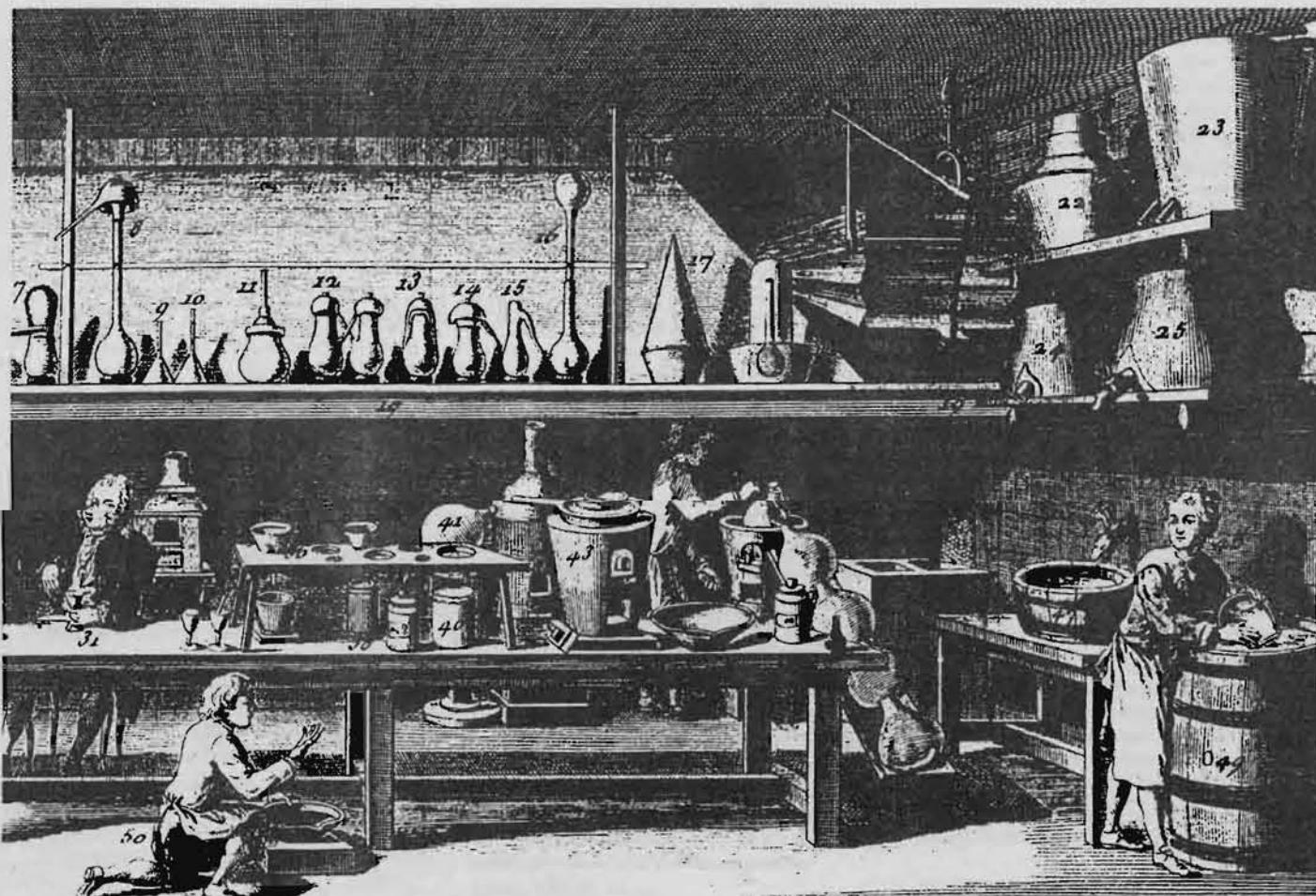
Ickes, W. Barry and Randi Ryterman, "Inter-enterprise Arrears and Financial Underdevelopment in Russia", Mimeo, September 1992.

Rostowski, Jacek, "The Inter-Enterprise Debt Explosion in the Former Soviet Union: Causes, Consequences, Cures", Mimeo, 1992.

Wijnbergen, Sweder van, "Enterprise Reform in Eastern Europe", Center for Economic Policy Research, Discussion Paper No. 738, 1992.

Precizare

Articolul "Policy-making in Moscow", publicat de revista *Sfera Politicii* în numărul trecut, urmează să apară în numărul 8 al revistei *Contention: Debates in Society, Culture and Science* și este tipărit cu acordul editurii Universității Indiana.

domestic credit would induce an inflow of liquidity (currency) from abroad⁵.

This relationship becomes less clear the larger is the size of the economy. A large economy, which is less dependent on foreign trade and whose output is made up to a considerable degree by non-tradeables — like the Russian Federation — acquires features of a closed economy and the open economy model becomes less suitable. In the latter case it is questionable that the stimulus for exports will be similarly strong.

policy response remained, essentially, a case by case approach.

4) Defining policy credibility in post-command economies needs qualification since, with the exception of Poland and Hungary, there is no history of stabilisation attempts. Without such a history agents react according to entrenched behavioral patterns, and not on the basis of learning about past policy intentions and their eventual reversal. Certainly, when wide-ranging bail-outs make up a policy goal reversal stabilisation history starts on the wrong foot and policy credibility is impaired from the very

Daniel DAIANU is President of Romanian Economic Society and Chief Economic Advisor, National Bank of Romania. In 1990-1991 he was a fellow-researcher at Harvard University; he is the founder and president of Romanian Institute of Free Enterprise (IRLI).

LEXICON

Economie socială de piață

Așa cum arată H. Jörg Thieme, în cartea *Soziale Marktwirtschaft, Konzeption und wirtschaftspolitische Gestaltung in der Bundesrepublik Deutschland* (Hannover, 1973), termenul a fost precizat încă din 1947, de către Alfred Müller-Armack. În anul următor, sub guvernarea lui Ludwig Erhard, a fost lansat Programul "Economie socială de piață".

"Sensul economiei sociale de piață relevă. A. Müller-Armack într-un studiu publicat în *Handwörterbuch der Sozialwissenschaften* — rezidă în principiul unității libertății de piață cu armonia socială".

După cum rezultă din diverse analize, ca și din relativ recenta vastă culegere coeditată germano-american, *Gruntexte Zur Sozialen Marktwirtschaft*, teoria economiei sociale de piață are o dublă filială: a) liberalismul clasic, cu reprezentanți săi de notorietate-Smith, Ricardo, Say, J.St. Mill etc.; b) "ordoliberalismul", adică doctrina neoliberală a reprezentanților „Școlii de la Freiburg” — W. Eucken, F. Böhm, W. Röpke etc. Ea a reținut de la primul curent de idei atribuitele economiei concurențiale, iar de la cel de-al doilea, rolul ordoeconomiei globale (adică al ansamblului de norme morale și de drept, de organe, organisme, organizații, instituții și principii compatibile vizând planificarea, proprietatea, întreprinderile, piețele, economia bănească sau financiară etc. care conferă o anumită mișcare și o anumită semnificație evenimentelor inerente acestei ordototalități). În același timp, teoria invocată s-a întemeiat pe evaluarea critică a funcționalității economiei coercitive practicate în timpul celui de-al treilea Reich, a funcționalității economiilor liberale, să le spunem ortodoxe, din secolele XIX—XX, precum și a funcționalității economiilor cu planificare centralizată. În plus, ea a decantat și a asimilat selectiv veracitățile confirmate de practică ale keynesismului, ale monetarismului etc.

Economia socială de piață este o ordoeconomie globală, care realizează în mod specific economia de piață, atribuind un rol definit, ca purtător al unei anumite politici economice și sociale active, și având un catalog amplu de teluri sociale și politice.

Nerăbdător, ceea ce să se dezvoltă să esențială se prezintă ca ordoeconomie, implicând o serie de principii constitutive, precum crearea unui sistem de prețuri apt-funcțional, stabilizarea valorii banilor, libertatea accesului la piețe, planificarea și conducerea descentralizată (cu corolatul lor de compatibilitate exclusivă — proprietatea privată), responsabilitatea deplină a proprietarilor în privința deciziilor lor, libertatea contractuală și constanța relativă a politicii economice ca o cheie a stabilității.

Economia socială de piață poartă, în ultimă analiză, o puternică tentă de sistem politico-economic, în care concurența apt-funcțională se afirmă ca tel, creșterea economică în calitate de antidot al dificultăților sociale-economice, drept obiectiv urmărit consecvent, distribuirea veniturilor și averilor sunt încărcate cu valențe propice dizolvării stărilor sociale conflictuale iar politica conjuncturală servește asigurarea stabilității economiei naționale în context internațional. (V.II.) □

Procese sociale și terapie cognitivă

MIHAIL RADU SOLCAN

Orice societate, dacă nu este pradă unor tradiții extrem de rigide, este în tranzitie; veșnic se schimbă ceva și procesele sociale, nu aspectele statice sunt cele care primează.¹

O societate este o vastă acțiune de cooperare în care sunt angrenați nenumărați indivizi.² Fiecare individ întreprinde acțiuni și se aşteaptă ca și alții să întreprindă acțiuni; cooperarea nu înseamnă altceva decât lungi lanțuri de acțiuni la care o sumedenie de indivizi adaugă verigă.

Pentru a adăuga verigă în lanțurile de mai sus, fiecare trebuie să dispună de cunoștere; să știe nu doar ce au făcut alții, ci și ce au de gând să facă, precum și care sunt pentru ea/el oportunități într-o situație dată.

Cunoșterea de care dispun actorii sociali este limitată și failibilă. În ceea ce privește viitorul nu poate fi vorba decât de ipoteze ce se susțin și pe crezăminte și așteptări.

Piețele ca procese de coordonare a acțiunilor umane

Faptul că agenții umani dispun de cunoștere creează o diferențiere majoră în raport cu științele naturii de genul fizicii clasice. Punctele materiale nu prelucrează cunoștințe. Eroarea filosofică majoră este să consideri că, în științele sociale, te poți referi la forțe impersonale, ale căror interacțiuni pot da seama, până la urmă, de rezultatul final.

„Forțele” angajate în procesul social, indivizi, sunt personale. Doar rezultatul final este impersonal și de neanticipat pe parcurs de către participanți.³ Procesul prin care se ajunge la un asemenea rezultat nu este altceva decât un proces de piață.

Piețele permit, în esență, producerea de cunoștere⁴ în societate. Dacă văd că sunt mereu clienți la dozatorul de băuturi răcoritoare instalat la buticul din colț și tu că acesta este o afacere rentabilă⁵. Eșecul spune și el ceva: dacă văd că un nou tip de suc de fructe nu are căutare, și tu că aș pierde bani incercând să-l produc.⁶

Adesea este scoasă în evidență latura negativă a eșecurilor de genul celui de mai sus. Este și altceva de văzut aici: faptul că oamenii nu vor coopera la o acțiune dată. Aceasta ne spune că dacă suntem interesați să cooperăm, trebuie să ne îndreptăm atenția în altă direcție.

Astfel, cunoșterea care se produce pe piață nu face altceva decât să ajute indivizi să-și coordoneze acțiunile. Ea permite alegera aceluiași curs al acțiunii pentru care există efectiv participanți care intervin la momentul oportun.

Repere pe parcursul imprevizibil al proceselor sociale

Din cele de mai sus se degajează două aspecte ale acțiunii umane care ridică o problemă de compatibilitate: pe de o parte, am identificat caracterul imprevizibil al proceselor sociale; pe de altă parte, cooperarea între indivizi este angajată în chiar acest flux al proceselor sociale, dar ea presupune previzibilitatea acțiunilor unor terți și ale partenerilor. Cine s-ar apuca să facă aza ceva ce ar urma să fie terminat mâine dacă valul vieții ar putea mătura totul și lucrurile ar trebui să fie mereu luate de la capăt?

Sistemele de drept rezolvă problema de mai sus. Știi la ce să mă aștepț dacă întreprind acțiuni; iar contractele încheiate se bucură de protecția legii. Ele trebuie onorate.⁷

Nu toate sistemele de drept rezolvă însă problema la fel de bine din punctul de vedere al producerii de cunoștere. Sistemele de drept bazate pe coduri sunt expresia voinței legislatorului. Este oare voința o bună sursă pentru un sistem de drept?

Principalul defect al recursului la voință îl constituie pericolul derapării în fixarea arbitrară a reperelor pe parcursul proceselor imprevizibile. Și dacă nu crezi cumva în ficțiunea că fiecare poate fi la curent cu noianul de legi produse în parlamente, atunci îți dai seama că astfel de repere sunt, de fapt, imprevizibile și nu îndeplinesc rolul pe care se presupune că ar trebui să-l joace.

Starting with an analysis of the role of knowledge in the social processes, in the first part, the author distinguishes between an external overall order and an internal order of human relations. The external order can be achieved only at the expense of the internal one.

An internal order based on individual liberty, voluntary contracts and enforcement of such contracts makes an external one, good or bad, a nonsense. The wise politician is not interventionist, but a communicator who generates trust.

In the second part, the author tries to apply the concepts he analyzed in the first part to the modern history of Romania. The failure of communism is explained as the result of a knowledge dependency of a society suffering from knowledge shortage as a result of the absence of free discussion. Once the center imported market-oriented ideas the system crumbled. However, the crisis is still present; the author suggests a cognitive therapy: no big schemes for external ideal orders, and elements of common law in the legal system. The main idea is to have a majority that behaves as if there existed a Constitution of Liberty, without trying to give a written form.

Cea mai cunoscută alternativă la sistemele de drept bazate pe coduri este common law-ul de sorginte engleză sau ceea ce am putea denumi dreptul societății civile.

Dreptul societății civile nu face decât să identifice acele reguli pe care le urmează în mod normal membrii unei societăți angajați în acțiuni de cooperare. Decizile tribunalelor, în care judecătorii sunt asistați de un juru de cetățeni permit trasarea unor reguli clare și previzibile. Iar micuț un conflict ivit între membrii societății nu va fi soluționat altfel decât printr-un proces legal.

Presupoziția fundamentală a dreptului societății civile este că participanții la procesul social găsesc în ceea mai mare parte din cazuri și singuri soluții la problemele ivite pe parcursul cooperării. Unde se produc conflicte ele sunt stinse cu ajutorul unor decizii luate pe baza cunoșterii degajate din examinarea situațiilor neconflictuale uzuale.

Constituirea neintenționată a instituțiilor sociale

Noi nu am făcut mai sus decât să descriem funcționarea unei instituții sociale. Cum se ajunge însă la constituirea unei instituții sociale?

Filosofic este foarte util să recurgi la experimente mentale susceptibile să ofere o explicație a unei instituții sociale plecând de la situații în care respectiva instituție nu există.⁸ Să presupunem, de pildă, că avem de a face cu o societate în care indivizi cooperează în diferite moduri, dar nici un grup nu a descoperit că te poți asocia și în vederea tâlhărilor. La un moment dat, un grup descoperă acest lucru. Ca și în povestea cu dozatoarele de răcoritoare de mai sus, inovația se răspândește. Cea mai bună idee acum ar fi să intri în una dintre bande sau să pălatești o sună pentru a fi protejat. Și nu este decât o schimbare de denumire, dar nu de înțeles, să le spui unor asemenea bande state.¹⁰

Efectul care se produce prin procesul schițat mai sus este însă unul neintenționat: o organizație constituită doar pentru a ieși dobândea, oarecum paradoxal, și funcții de protejare a intereselor membrilor ei.

Generalizând cele spuse despre sistemele de drept în paragraful anterior, putem spune că instituțiile apar în cadrul unor procese sociale în care în situații care revin periodic oamenii ajung să acționeze după un tipări imprevizibili. Oamenii descoperă aceste tipări de acțiune (sau e redescoperă), dar nu le proiectează. Procesul este unul cognitiv, nu unul de impunere a unei voințe; desigur, procesul de cunoștere ca atare ar fi inutil dacă ai și dinainte soluția.

Instabilitatea cooperării și tentațiile intervenției politice

În fluxul mai amplu al proceselor sociale, aranjamentele instituționale ale indivizilor sunt supuse erodării. Nu e nimic nefiresc aici: procesele de piață subiacente sunt prin natură lor dinamice și nu statice. Pe de altă parte, imprevizibilitatea proceselor sociale nu ar fi cu adevărat imprevizibilitatea dacă am putea prevedea că se ajunge mereu de la aranjamente cooperative bune la altele și mai bune.

Nu e ușor să explici ideea de „faibilitate a pieței”¹¹, dar și mai greu este să explici

limitările intervențiilor care încearcă să repară ceea ce nu e de reparat. Voi încerca, de aceea, să dau un exemplu „colorat”, pe care îl voi boteză „dilema căsătoriei”.¹²

Dilema amintită privește căsătoria ca pe o acțiune de cooperare a doi indivizi. (i) Prima ramură a dilemei este cea în care căsătoria se menține (are loc cooperarea). Sună de distins aici două cazuri: (1) loialitatea bilaterală; (2) infidelitatea unilaterală. Al doilea caz se despică în două subcasuri: (a) infidelitatea soțului și loialitatea unilaterală a soției; (b) infidelitatea soției și loialitatea unilaterală a soțului. (ii) A doua ramură a dilemei este cea a destrămării cooperării; unicul caz aici este: (3) infidelitatea unilaterală (căsătoria intră într-un proces de dizolvare). Din punctul de vedere al fiecărui dintre participanții la acțiune de cooperare, luati separat, subcasul (2a) sau (2b) este cel mai avantajos: la beneficiile loialității unui partener se adaugă și beneficiile colaterale. Dar cum ambele parteneri sunt tentați să acționeze astfel, rezultatul este cazul (3), care este cea mai proastă soluție, deoarece destramă continuu cooperarea.

Cum rezistă o instituție precum căsătoria? Nu chiar atât de ușor, după cum putem lesne intui și pe baza experienței cotidiene. Cea mai semnificativă contribuție la menținerea instituției o poate aduce grupul social în care este inserat în mod nemijlocit un cuplu: florile și felicitările aduse la căsătoria și lipsa lor la divorț sunt *mesaje simple și clare*.

Poate intervenția publică mai amplă să contribuie cu ceva. Desigur, în măsura în care sistemul de drept permite identificarea clară și rapidă a drepturilor rezultate în procesul de cooperare în cadrul cuplului. Dar o legislație dură poate să aibă efecte adverse.

Interdicția ducerii până la capăt a consecințelor cazului (3) va favoriza mai degrabă duplicitatea: căsătoria este menținută, dar are alt conținut — în loc de un cuplu sunt trei, patru sau mai multe persoane implicate și se pretinde un lucru și se face altceva.

Corolarul intervenției active a factorului politic este un fenomen ascuns foarte periculos. În realitate, dilema căsătoriei se produce în mod repetat în procesul social: indivizii, confruntați cu tentațiile ei, dobândesc pe parcurs o cunoștere foarte pretențioasă: astăzi în cine se poate avea încredere și în cine nu. Dilemele de acest tip permit acumularea de cunoștere cu privire la încredere. Iar *încrederea* este un factor major în angajarea de acțiuni de cooperare serioase.

Concluzia este că politica familiei, ca și alte politici¹³, are un efect de blocare a producerii și transmiterii de cunoștere.

Ce poate face politicianul înțelept?

În viziunea noastră, filosofia probabil nu ne poate oferi un criteriu general al înțelepciunii, dar ne permite să distingem între politicianul înțelept și cel neînțelept. Criteriul acesta nu se bazează pe modul în care acționează majoritatea politicienilor, ci pe distincția avansată mai sus.

Politicianul care își îndreaptă atenția către ordinea extemă nu este înțelept. Dar, nu este greu de observat empiric că el are adesea succes: reușește să dobândească puterea și chiar să o mențină un timp. Poate avea succes și politicianul înțelept?

Intuiția noastră este că politicianul înțelept poate avea succes, mai ales pe parcursul exercitării puterii. Secretul nu este aici nici terapia zisă de soc (care este o recădere în mrejile perfide ale ideii de a schimba de la centrul instituției), nici terapia graduală (care presupune oricum că știi cum arată o ordine externă dezirabilă) și cu atât mai puțin încrucișarea brațelor în așteptarea minunilor pe care le va produce piață (deoarece piață este failibilă).

Nu este chiar cel mai înțelept lucru să joci scăria oamenilor la ruleta rusescă, tot așa cum nu este înțelept intervenționalismul, o examinare atență a trăsăturilor proceselor sociale ne va arăta că există totuși o ieșire. Politicianul trebuie să transmită *mesajul* potrivit. Conținutul acestui mesaj în de maximizarea potențialului de cunoștere: să-i faci pe oameni să aibă încredere că tot ceea ce știu astăzi nu va fi lipsit de sens mâine din pricina intervenției disturbatoare a voinței arbitrale a cuiva.

Cazul istoriei românești moderne

Deși partea a două a acestui articol poate fi citită independent de prima parte, ar trebui să avertizăm totuși cititorul asupra faptului că ea este o încercare de a arăta că analizele academice abstrakte nu sunt neapărat irelevante pentru preocupări legate de o înțelegere mai practică a lucrurilor.

În rezumat, ideea de bază a primei părți este că procesele sociale au o serie de trăsături, între care se disting: rolul cunoșterii în aceste procese (acestea pot fi văzute ca procese de producere și de transmitere de cunoștere de către agenți capabili să prelucreze cunoștințe); caracterul imprevizibil al tendinței unor astfel de procese; legile au doar funcția de a pune cu anticipație jaloane pe fondul unui flux altfel imprevizibil; piețele sunt procese de coordonare a acțiunilor; instituțiile apar ca procese care, în esență, nu înțeleg posibilitatea oamenilor; intervențiile politice au limite și produc disturbări în procesele sociale. În concluzie, ordinea unei constituții a libertății este o ordine internă a relațiilor umane, față de care o ordine extemă este nu bună sau rea, ci lipsită de sens.

Pentru autorul acestor rânduri nu există nici o îndoială că în secolul al XIX-lea a existat un proces istoric prin care s-au format și în România instituțiile lumii moderne. Teza că aceste instituții au fost un simplu produs de import se bazează pe o neînțelegere: operațiunea ca atare nici nu se poate face, chiar dacă se dorește acest lucru — rezultatul este totdeauna altul, unul neintenționat de către participanți.

Chiar dacă metodologia scrierii lui Ștefan Zeletin este criticabilă, *Burghezia română* a pus în mod neîndoianic în lumină acest proces istoric de formare a societății civile românești, în contrast cu pozițiile respinse de Zeletin.

Ceea ce nouă ni se pare însă că este defectul poziției lui Zeletin este tratarea „fizicalistă” a jocului social, în care par a fi angajate forțe fizice impersonale, nu oameni ale căror poziții pot fi criticate.¹⁵ Vom distinge, de aceea, trei limite esențiale, după noi, ale politicienilor care au acționat în România până la instaurarea comunismului.

Prima limită sau „primul păcat” este *laissez-faire*-ul parțial. Tendința de a interveni în mersul proceselor de piață s-a accentuat, de altfel, cu timpul, așa că ar fi aproape nedrept să discutăm acest păcat în cazul politicienilor din secolul al XIX-lea și mult mai rezonabil să ne referim la perioada interbelică.¹⁶

A doua limită e înclinația de a rezolva crizele ivite în desfășurarea proceselor sociale prin codificarea legislativă. La noi nu există decât rareori elemente ale unui sistem de drept bazat pe precedente, a ceea ce am numit dreptul societății civile.¹⁷ În schimb, rezolvările celor mai grave probleme sociale

s-au făcut pe calea legiferării scrise, expresie a voinței de a interveni politic.

A treia limită este un corolar al celor de mai sus și ține de hipertrofarea birocrației și disproportia dintre puterile centralului și cele de la nivel local. Cuvântul „federalism” este până azi tabu pentru politicianul român.¹⁸

Contrarevoluția socialistă

Astațăzi, același tip de explicație juminiștă este oferit pentru regimul comunist din România. Aici lucrurile par să țină de-a dreptul de domeniul evidenței: România nu a avut o mișcare de stânga¹⁹ și regimul comunist nu a fost decât o prelungire a ocupării sovietice, un fenomen străin de „sirea poporului român” s.a.m.d. Asemenea aprecieri nu rezistă dacă ne gândim la faptul că o societate nu se modelează după cum vrei — un argument care va juca un rol cheie în cele ce urmează.

Ocupația sovietică a jucat un rol de catalizator. Ea a inserat un grupuscule nesemnificativ numeric, în inima centrelor de putere ale statului. De aici se puteau exploata convenabil sechetele lăsate de cele trei păcate listate mai sus. Aceste sechete erau însă doar un ingredient necesar, dar nu suficient pentru a declanșa un anume tip de procese sociale. Din nou, voința nu ajunge.

Ce a propus comunismul? Uneori se răspunde, într-un fel care poate conduce la o justificare fățășă a politicii comuniste: modernizare. Răspunsul acesta cred că este greșit, și cuprinde (în conceptual „modernizare” ca atare) o capcană: ideea că se poate crea o ordine (din exterior) aidomă celei a lumii moderne. Adevărul este că doctrina socialistă (la care trebuie să ne referim în mod necesar) era mai subtilă: pentru intelectuali cel puțin ea a propus mirajul unei imbinări dialectice a libertății și protecției sociale²⁰, publicului, în genere, i-a insuflat ideea unei societăți organizate științifice²¹. Scientismul socialist urma să-i facă pe oameni mai buni și mai raționali în acțiuni.

Cunoașterea are un rol în procesele sociale și, din păcate, cunoașterea de proastă factură se răspândește adesea mai repede. Idealurile abstrakte ale unei constituții a libertății au fost lesne copleșite de construcții intelectuale inconsistente, dar atrăgătoare. Aceasta a fost o veritabilă contrarevoluție împotriva libertății din lumea modernă.

Blocajul informațional și prăbușirea comunismului

Dacă argumentul rezumat la începutul acestei a două părți a articolelui este corect, atunci producerea de cunoaștere depinde de libertatea care există într-o societate. Așa cum au subliniat adesea autori ca Friedrich Hayek, fără discuție liberă mintile se văguiesc. Fără o piață liberă, nu se produc cunoștințele necesare coordonării acțiunii indivizilor.²²

Într-un fel comunismul a fost modernizare, tocmai în sensul că a imitat industrializarea, urbanizarea și alte procese sociale intervenite în lumea occidentală. Marea sa problemă era însă un centru de comandă tot mai lipsit de idei și dependenți, prin natura lucrurilor, de ideile produse într-o lume liberă. Cât timp în Occident au avut ascendent ideile socialiste sistemul nu a fost perturbat, ci s-a ținut după diversele mode intelectuale. Un moment dramatic a intervenit când au început să domine ideile antisocialiste.²³

Vărfurile sistemului nu aveau multe de alese: ori se sufocau informațional, ori asimilau noile idei. De altfel, imitarea servilă a modelor le era în sânge, ca unor oameni dezobisnuiți să participe la discuții libere. Efectul a fost însă unul neintenționat: noile idei au dat peste cap cursul ușual al proceselor sociale sub regimul comunist, care s-a prăbușit.

Terapia cognitivă

Blocajul epistemice de pe vremea comunismului nu se destramă ușor. Terapiile de soc sau graduale repetă eroarea modernizării sub alte forme: acum se propune tranzitie, peste noapte sau nu, la instituții proiectate de reformatori. În cel mai bun caz, vom repeta părțile bune și erorile din istoria societății civile românești antebelic. Lucrul acesta nu ar fi rău în sine, în măsură în care ar fi posibil. Îngrijorarea mea vine din altă

direcție: instituțiile care apar nu sunt cele intenționate. Este greu de prevăzut ce instituții vor apărea. Ce vedem deja nu lăsă loc pentru ipoteze optimiste.

Dacă facem abstracție de posibilitatea (reală) ca o minoritate să reflecte asupra unei politici a libertății, este oare posibil (practic) ca o majoritate să sprijine o astfel de politică și ce ar putea face politicienii propoziția „potrivită” de majoritatea pentru a nu decădea în corupție și strategii sterile?

Nu cred că răspunsul pare azi cuiva atât de simplu ca în 1989. Tot ce aș putea avansa ar fi doar lineamentele filosofice ale concluziilor care se degajă din toată discuția de mai sus:

— o politică de *laissez-faire* înțelept. Dacă aceasta nu ar asana imediat economia, ar asana cel puțin foarte repede morarurile publice. Unde sunt puține aprobări de dat, acolo nici mită nu are rost.²⁴

— injectarea de elemente de drept al societății civile în sistemul nostru de drept; trecerea de la crearea de drepturi de către stat la recunoașterea drepturilor care se creează din interiorul proceselor sociale.²⁵

— o majoritate în cele două camere ale parlamentului care să se compore ca și cum ar exista o constituție a libertății; fără procesul costisitor și probabil imposibil de a introduce schimbări constituționale, ea ar ignora ceea ce oricum este ilegitim, ar face inofensiv ceea ce contravine libertății și ar urma principiile nescrise ale constituției libertății.

Politicianul ideal este conștient că la procesele sociale participă persoane raționale, dar aceste procese sunt raționale. Prin aceasta, raționalismul nu este exclus din politică, dar așa cum scrie inspirat Paul Feyerabend: „El este una dintre fabulele pe care ni le povestim pentru a putea suporta vremelnic absurditatea care ne înconjoară. Este precum acele povești despre case calde, pajiști bogate, femei frumoase, pe care vănătorii pierduti în desighii pădurii le inventează la lumina focului de tabără. Dar ar fi fatal să le consideră adevarate și atunci când focul s-a stins.”²⁶

Într-adevăr, politicianul rațional este un povestitor inspirat care insuflă încredere oamenilor și are grija să nu se stingă focul libertății individuale. □

1. Ortodoxia dominantă în teoria acțiunii sociale este (din păcate, probabil) orientată către căutarea stărilor de echilibru, pentru a găsi o pleopare în favoarea aspectelor procesuale ale socializului trebuie să ne îndreptăm către autori precum Ludwig von Mises, care scria că: „Starea finală de repaos nu va fi niciodată atinsă. Noi factori perturbatori vor apăra înainte ca ea să fie realizată.” (Ludwig von Mises, *Human Action*, Chicago, Contemporary Books, 1966, p. 245). Pentru o documentare mai detaliată a distincției dintre teoriile sociale bazate pe ideea unei stări-scop și teoriile sociale procedurale se poate consulta Norma Barry, *The Invisible Hand in Economics and Politics*, Londra, I.E.A., 1988, pp. 25 s.u.

2. Punctul de vedere zis al „individualismului metodologic”, adoptat și în acest articol, nu înseamnă ignorarea faptului că „societatea este acțiune concertată, cooperare” (Ludwig von Mises, *Op. cit.*, p.143). Din contra, doar pentru individualist cooperarea se prezintă ca o problemă, ca fapt ce se cere explicat pentru colectivist ca este un dat primar.

3. Pentru explicații de tip „mâna invizibilă” ale proceselor sociale v. N.P.Barry, *Op. cit.*

4. Frederick Hayek a atras atenția asupra faptului că mecanismul prețurilor permite, de fapt, transmiterea de cunoștințe (a se vedea *The Use of Knowledge in Society*, *American Economic Review*, septembrie 1945, pp. 519-530), prețurile sunt semnale. Cu ajutorul lor, indivizi care iau în mod descentralizat decizii, știu ce an de facut pentru a-și optimiza decizii. Deformarea lor conduce, de fapt, la blocaj informațional.

5. Exemplul este adaptat, după Ludwig N.Lachmann, *The Market as an Economic Process*, Basil Blackwell, p. 15. Concluzia cărții lui Lachmann este că piața nu este asemenea unui ceas mecanic (*Op. cit.*, pp.157-165).

6. A se vedea tot Lachmann, *Op. cit.*, p.15.

7. Formularea deja clasică a acestui punct de vedere îi aparține lui Friedrich Hayek. Hayek arată că regulile unui sistem de drept nu sunt ordine ce impun îndeplinirea unei sarcini sau a altiei, ci oferă „un cadru normativ care face ca tiparul general al vieții, deși nu detaliele acestuia, să fie previzibile” (F.A.Hayek, *Kinds of Order in Society*, *New Individualist Review*, reprint Liberty Press, Indianapolis, 1981, p. 465). Hayek insistă asupra faptului că ignoranța noastră ne obligă să adoptăm reguli-cadru. Dacă am să ce consecințe va avea fiecare dintre acțiile noastre particulare, am evalua fiecare caz în parte. Limitele deci ale cunoașterii noastre ne obligă să producem reperete previzibile pe un parcurs imprevizibil.

8. Pentru a avea un concept, în cazul nostru cel de *common law*, trebuie să trasăm o distincție între ceea ce nu intră în sfera conceptului respectiv și ceea ce intră în sfera respectivă. Ce nu este deci *common law*-ul? După Arthur A.Hogue, *common law* nu este un cod scris, nu se aplică doar anumitor grupuri de interese, ci tuturor, nu este un obicei local. Ce este atunci *common law*? Este un sistem de drept bazat pe reguli generale, a căror respectare este asigurată de tribunale: este un sistem de drept bazat pe precedente; este un sistem în care „sporele sunt stabilite de un juriu de cetățeni, este un sistem bazat pe principiul supremării dreptului (*rule of law*)” (cf.Arthur A.Hogue, *Origins of the Common Law*, Indianapolis, Liberty Press, 1985, pp. 186-190)

9. Andrew Schotter oferă o descriere precisă a metodei: „Se pleacă de la o stare naturală lockeană în care nu există nici un fel de instituții sociale, cu numai agenți, preferințele lor și tehnologia de care dispun pentru a transforma *input-uri* în *output-uri*. Următorul pas ar fi că afișăm când, pe parcursul evoluției acestei economii, ar apăra asemenea instituții cum sunt banii, băncile, drepturile de proprietate, piețele concurențiale, contractele de asigurări și statul.” (Andrew Schotter, *State-of-Nature Theory and the Rise of Social Institutions*, în *The Theory of the Market Failure*, ed. de Tyler Cowen, George Mason University Press, 1988, p. 147) Metoda a fost folosită de teoreticienii contractualiști ai statului, dar și un partizan al explicării prin-tr-un proces de tip „mâna invizibilă” a genezei statului, cum este Robert Nozick.

10. Asemenea explicații chiar dacă ar oferi o imagine necorespunzătoare stării de lucruri istorice, tot sunt utile. Iată ce scrie Robert Nozick, filozoful care a sustinut cel mai convinsă ideea recurgerei la acest tip de explicație: „Explicațiile sferei politice (*political realm*) ce se slujesc de starea naturală sunt explicații potențiale fundamentale ale acestei sfere și din ele tășnesc energii și iluminări explicative chiar dacă explicațiile ca atare sunt incorecte. Noi afișăm o mulțime de lucruri văzând cum ar fi putut să apară statul, chiar dacă el nu a apărut în felul sugerat de explicația propusă.” (Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, New York, Basic Books, 1974, pp. 8-9)

11. Pentru o prezentare sinoptică a discuțiilor despre faiblitatea pieței a se vedea antologيا *Market Failure*, deja citată.

12. Există tot felul de „dileme” de acest gen construite în literatura socială: de la problema călătorului clandestin până la dilema prizonierului. Aici am căutat să dăm doar o formulare plastică unei probleme care este analizată în mod profund de James Buchanan, în carte sa *The Limits of Liberty. Between Anarchy and Leviathan*, University of Chicago Press, 1975 (v. în special pp. 64-73)

13. O excelentă analiză a limitelor politiciei economice este făcută de către Karl Brunner în *The Limits of Economic Policy*, *Socialism: Institutional, Philosophical and Economic Issues* (ed. S.Pejovich), Kluwer Academic Publishers, 1987. Brunner accentuează și asupra faptului că orice politică pune și o problemă informațională: respectarea normelor decretate trebuie supraveghetă și impusă. Or, rezultatele intervențiilor au și aspecte imprevizibile, care prin natura lor nu pot fi cunoscute (v. *op.cit.*, pp 43 s.u.). Intervenția politică joacă astfel un rol perturbator.

14. A se vedea Ștefan Zeletin, *Burghezia română*, București, Humanitas, 1991. Prima ediție a apărut în anul 1912. Zeletin polemicăză în special cu juminiștii. În acest sens, cultura română modernă este, ca și-i împrumută terminologia, reaționară: este o reacție ostilă la procesul istoric de formare a societății moderne în România. Zeletin critică produsele politice ale acestei culturi de pe poziții liberales.

15. Simptomatică la Zeletin sunt pasajele de genul: „... într-un studiu de acest fel revoluționar, ca indivizi, dispar cu totul din scenă, și înaintea cercetătorului nu rămân decât fapta lor colectivă, *fenomenul social*. Acesta trebuie studiat și lămurit atât, în ceea ce privește cauzele, cât și urmările sale sociale.” (*Ibidem*, p.52)

16. Zeletin tratează aprobativ aceste atitudini, care sunt pentru el rodul unei tendințe istorice obiective: „Constituția plănită în anul 1923 indică transformarea liberalismului în forma sa opusă: aceea a neoliberalismului. De acum politica noastră de stat intră în deplină conștiință pe calea organizării sociale (...) vechea concepție liberală a libertăților absolute este în noile impejurări sociale — un fapt reaționar, care tulbură mersul lucrurilor.” (Ştefan Zeletin, *Neoliberalism. Studiu istoric și politicie burgheziei române*, ed. a III-a, București, Scripta, 1992, p. 97)

17. Eleodor Focșeneanu a pus în evidență însă și un episod care ține de dreptul bazat pe precedente. „Constituția din 1 iulie 1866 nu are nici o dispoziție care să prevadă controlul constituționalității legilor. (...) La 16 martie 1912, puterea judecătoriească a avut ocazia să aducă o importanță contribuție la practica constituțională stabilind dreptul instanțelor judecătoare de a se pronunța asupra constituționalității legilor ordinare, în cadrul general ai controlului reciproc al celor trei puteri în stat.” (Eleodor Focșeneanu, *Istoria constituțională a României. 1859-1991*, București Humanitas, 1992, p. 45). Prilejul de a crea un precedent în stilul dreptului englez a fost oferit de un proces între STB și Primăria Capitalei (*Ibidem*, pp.45-47).

18. Birocracia este pentru Zeletin o „forță socială”, necesară pentru desfășurarea vechiului regim și crearea unei societăți moderne (cf. *Burghezia română*, pp.166-172). Ea ar fi la fel de necesară ca și un stat centralizat și puțin democratic, dar apt să „modernizeze” țara. Aici nu putem decât să măsură distanța dintre asemenea poziții și ceea ce

spune Lord Acton: „...sistemul absolutist a înlocuit puterile locale cu agenții care își trag autoritatea de la stat. Centralizarea birocrație a luat locul autoguvernării, iar statul, în loc să fie un organism, a devenit o mașină.” (Lord Acton, *Essays in the History of Liberty*, Indianapolis, LibertyClassics, 1985, pp. 497-498). Pentru Lord Acton: „Sistemul federal limitează și restrâng puterea suverană, împărțind-o și atribuind guvernământul numai anumite drepturi precise.” (*Ibidem*, p. 84). Aceasta este o urmărire exagerată a unor înținderi prețioase.

19. Nu este aici locul potrivit, dar ar merită să arătăm în ce sens mișcări precum cea legionară nu au fost de „extremă dreaptă”, ci ocupau spații politice locuit în alte părți de capitaliști și comuniști.

20. Socialismul — scrie M.Rothbard — a fost o mișcare confuză și hibridă pentru că a încercat să înfăptuiască telurile de libertate, pace și armonie industrială — care nu pot fi atinse decât prin libertate și separarea statului în mod virtual de aproape orice — prin impunerea vechilor mijloace conservatoare ale etatismului, colectivismului și privilegiului ierarhic. Era o mișcare care nu putea decât să eșueze și care într-adevăr a eşuat lamentabil în numeroase țări în care a ajuns la putere în secolul al douăzeci și unescăci, aducându-maselor doar un despotism fără precedent, foamele și o săracie chinuitoare.” (Murphy.N.Rothbard, *For a New Liberty*, New York, Libertarian review Foundation, 1985, p. 13)

21. Hayek a fost cel care a pus în evidență rolul scientismului în nașterea noii mișcări. Părintele ei a fost mai degrabă Saint-Simon decât Marx. Ideea ei de bază a fost organizarea rațională a societății. Ceea ce s-a petrecut a fost denumit de către Hayek „contrarevoluția științei” (cf. Fr.Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, Indianapolis, LibertyPress, 1979).

22. O foarte bună anecdote sugerează că atunci când se arată introduce planificarea în întreaga lume piață liberă ar trebui totuși păstrată în Noua Zeelandă. De ce? Pentru că să poată și planificatorii cum să fixeze prețurile. Astfel, nu au la dispoziție decât criterii arbitrale, care dau totul peste cap.

23. Multe dovezi autorelor nu poate invoca. Dar experiența sa personală îi sugerează această atitudine. Există un întreg sistem de circulare a informației externe, care nu avea, de fapt, rolul de a și ce spune înamicul.

24. Milton Friedman exprimă explicit această idee (cf. Milton Friedman, „Is a Free Society Stable?”, *New Individualist Review*, reprint LibertyPress, 1981, p. 245). El atrage atenția asupra faptului că unul dintre efectele neintenționate ale *laissez-faire*-ului a fost creșterea respectului pentru lege.

25. Cel mai frapant exemplu de eșec al codificării legislative în România de după 1989 este dat de lege nr. 18/1991, legea fondului funciar, legea „reconstituire” sau „constituire” drepturilor de proprietate (cf. art. 8; am folosit ediția din anexele la *Codul civil*, București, Ali, 1993). Pentru a stabili drepturile de proprietate

Societatea împotriva ei însăși

BERNARD PAQETEAU

(fragment)

Ca și în alte țări estice, în România trecerea de la societatea comunistă la cea democratică de tip liberal și, în paralel, trecerea de la economia centralizată la cea de piață, presupune constituirea unei societăți civile și concomitent a unui sector de economie privată. Schimbările necesare care vor permite să fie depășite crizele economice, morale, institutionale și culturale care traversează România, se vor realiza prin intermediul oamenilor politici și intelectualilor însărcinăți să inițieze sau să valorifice transformările. Este vorba aici despre o dispută de idei, de principii, de valori (regrupate sub tematica „societății post totalitare”), dispută de idei care ar merita să fie elucidată de luarea în considerație a noțiunii de „stat social”¹⁾ al acestei țări și de tot ce aceasta presupune, mai degrabă decât de dezbatările teoretice împănăte cu noțiuni supratinse datorate — „consemnatiei banalității a faptelor petrecute” — abordării fenomenelor comunismului propuse de Alexander Zinoviev. Fără îndoială că ar fi util ca aceste considerații, rămase adesea prea generale și care dovedindu-se în toate cazurile incapabile să dea seama de evoluții neașteptate, ca și de supraviețuirea unor structuri osificate (inerția aparatului administrativ, excesele naționaliste și populiste), să li se dea consistență prin observarea comportamentelor sociale caracteristice actualei României. O țară care va fi deci analizată aici nu ca un câmp de bătălie unde se înfruntă marile principii, ci ca o societate, adică un spațiu social particular, rezultat al jocurilor unor actori, care pun la cale strategii în interiorul unor cadre de acțiune și alcătuiesc astfel o determinație

Cu siguranță că multora li se pare că în acest cadru nu mai există, pentru moment, un joc posibil pentru acest spațiu, dat fiind că societatea românească ar fi atomizată.

Departe de a fi atomizată, societatea românească se dovedește a fi foarte puternic organizată, fiecare din membrii să respectând regulile și conformându-se unor coduri nescrise dar precise. O societate structurală, la suprafață, în interiorul unor limite institutionale rigide și ritualizate, iar în profunzime o rețea de relații complexe, vii și extrem de solide. Acest mod de organizare socială, rezultă pentru formele de suprafață, din supraviețuirea mecanismelor de înregimentare construite de regimul comunist. În ceea ce privește însă formele subterane, ele au fost inventate de societatea românească atunci cînd s-a pus pentru ea problema supraviețuirii în comunism, prin adaptarea la el. Aceste tipuri de organizare, indu sau reflectă comportamente care, luate împreună, constituie obstacolul cel mai important pentru evoluția pozitivă a României: un "stat social" perfect disfuncțional față de proiectul afișat și dorit de mulți din cei ce constituie o societate democratică deschisă.

O societate sectorializată

În scopul de a conduce și apoi de a controla societatea, plecând de la centri decizionali unificați de partid, puterea comunistă a compartmentalizat societatea în sectoare de activitate și în categorii sociale încadrate în instituții de tip corporatist (în sensul corporatismului fascist italian și nu în cel al brașilelor medievale). Sectoarele

Not a battleground for great moral and ideological principles, but society as a space created in the interaction of its actors, each with his own strategy and perceptions — this is Paqueteau's hypothesis about post-communist Romania. Far from being atomised by repression, Romania society invented a high-complexity network of underground organizations. This social invention meant surviving under communism, but it is perfectly dysfunctional in a liberal democratic society. Actually, it is the **main obstacle for building the state of law, a real civil society and a strong free market. This complex obstacle is a parallel structure, a compartmented, corporative society, based on social and moral compromise (the black society")**.

dacă membri care se exprimă în numele „colectivității” adică ai unor indivizi definiți de grupările din care fac parte, — grupări ele însese definite de recunoașterea care li se acordă de către putere — o asemenea societate solid încheiată, pe măsură ce îi alienează pe indivizii membri ai grupului, în același timp și în aceeași măsură îi definește ideologic și îi susține social. În același mod, sectorializarea poate provoca o profundă necunoaștere care duce la ostilitate între diverse categorii sociale lipsite de relații transversale.

Un obiectiv major al puterii comuniste este astfel vizat: impiedicarea oricarei comunicări între secoleare captarea și apoi păstrarea monopolului asupra parolei dintr-grupurile sociale (parola luptei de clasă din faza sa revoluționară, ce a apărării națiunii în fața amestecului sovietic iar apoi în cursul replierii conservatoare, în fața iredentismului maghiar privind Transilvania.

Ajuns în ultimul ei stadiu, atunci cînd ambicia regimului communist se va limita la conservarea puterii și se va caracteriza prin obsesia controlului, puterea va putea tolera o libertate a cuvîntului în interiorul unui grup, care, din moment ce rămânea închis, era în continuare prizonierul structurii care l-a definit ideologic și social. Astfel, de exemplu, au putut avea loc dezbateri foarte libere în cadrul vechii Uniuni a Scriitorilor de la începutul anilor '80. Tot așa, o foarte mare libertate a cultului va fi dată structurilor ecclaziastice care au acceptat — spre deosebire de alte biserici cum ar fi cea ortodoxă din Polonia — să nu iasă nici un fal

cătoâca din Polonia — să nu joace nicuia fel de rol critic față de putere, sau, mai simplu, de a se distanța clar de acest rol prin înscrierea acesteia în tradiția națională. Din motive temeinice, puterea nu va mai fi jenată de „libertatea interioară” a indivizilor. Ea va putea, în toate circumstanțele, să manipuleze sentimente de apartenență comunitară sau pseudo comunitară, manevrând frustrările sociale și economice pe care tocmai puterea le genera. Ne referim aici la clasică instrumentalizare a ostilității între „intelectuali” și „muncitori”, materializată la defilările acestora din urmă prin seriozitatea sloganelor afișate sau strigate în care ei afirmau „noi nuncim, noi nu gindim!” Ne referim de asemenea la ostilitatea interetnică începînd de la „antijiganismul” activat de perceperea prolificității acestei minorități — un fel de înmulțire similară cu cea a şobolanilor — ignorându-se chiar și astăzi în ce măsură a fost influențată aceasta de

măsurile luate de regimul comunist care a dorit împiedicarea avorturilor „femeilor române”, până la antisemitesmul sau antimaghiarismul reînviat în anii ’70, fenomene care debordează azi din nou în paginile săptămânașelor *Romania Mare* și *Europa*, bazându-se pe situațiile prin care

---

Compromisul Social

A două structurare care s-a elaborat și pragmatică, am denumi-o (prin analogie cu piața neagră), „societatea neagră”. Este vorba de lanțuri de relații și de schimburii interindividuale formând uneori lungi și încâlcite rețele care nu se supun nici unei reguli precise. Nici un socio-speolog nu a descris sau schematicizat încă tipurile multiplelor ramificații subterane. Fiecare cetățean al României cu toate acestea le cunoaște existența.

Această societate îngropată în rețele
mascate a îndeplinit mai multe funcții. Ea s-a
construit mai întâi pentru a permite
indivizilor săi de a scăpa de teroarea și pentru
a rezista ambițiilor totalitare ale perioadei
staliniste. Povestirea lui Alexandru Paleologu
privind perioada de clandestinitate petrecută
din refugiu în refugiu, adăpostit de prietenii
complici — în amintirile *Minunate Ale Unui
Ambasador Al Golanilor* — constituie un bun
exemplu. Această societate a acționat mai
ales în a remedia prin intermediul său
neajunsurile sistemului? Puțin căte puțin de
fapt, ea s-a orientat spre o formulă de
adaptare cu sistemul sau de coexistență cu
acesta. Acest proces s-a isprăvit în cursul unei
a treia etape care a sesizat în același timp primul
„societatea neagră” posibilitatea de a se
gospodări în spații aflate în instituții, regimul
sărijuindu-se astfel pe această societate
neagră. Procesul de *compromis social* între
putere și societate a fost acela prin care s-au
provocat tulburări simultane Statului și
societății civile.

Regimul comunista, ale căruia cadre erau virtual scăpate de recrutări făcute în pripă aşa cum se petrecuseră lucrurile în anii de după război (perioadă în cursul căreia PCR-ul, de altfel cel mai slab partid comunist al ţărilor din est compus din câteva sute de militanți, a ajuns la câteva sute de mii de membri dintr-o care și mai mulți aveau un trecut ce trebuia uitat), a renunțat, începând din anii '60 la teroarea directă: au abandonat utopicul proiect de înlocuire a societății existente cu una comunistă reală prin metode revoluționare. Acoperindu-se cu reforme sau jucând cartea naționalismului, care n-a făcut decât să dea naștere unei entropii economice, culturale și sanitare, regimul nu întinea în fond decât să-și păstreze controlul aparatului și cel al surselor sale de putere. Căutând să nu piardă monopolul comunicărilor sociale, a introdus pentru ceilalți cu ajutorul societății neoficiale toate formele de compromis utile propriei sale supraviețuiri.

Acest compromis social a fost atât de profund, încât membrii societății devenite negre descoperiră o strategie de acces la roțile acestui aparat (în momentul acela doar deținerea unui camet de partid „lucru la fel de banal și necesar ca și acela de a dispune de un permis de automobilist” astfel încât la

constituie adeseori în jurul unui nucleu familial, plecând de la relații de prietenie, de vecinătate, de lucru sau întâmplătoare, dar bazate întotdeauna pe relații individuale concrete și directe. Ca urmare, ele se dezvoltă de o manieră indirectă și comportamentală în rețele propriu zise, prin schimburi de "relații" individuale. Aceste asocierii, inițial informale se instituie în maniera de reducere în stare de săracie, în umbră și în contrabandă a comunicațiilor și a schimburilor de bunuri și servicii. În fața deficiențelor sistemului, ele permit organizarea unor acte de cooperare economică, de schimburi culturale, iar în anumite cazuri, de rezistență politică. Ele comunică în momentul acela individului o senzație de cădire comunitară, dublată de un agreeabil sentiment de complicitate. Dar nu este însă vorba acolo decât de un model, ci mai bine spus de un stadiu de asociere clandestină.

Contrairelui acestui model ori trecerea de
acest stadiu, atunci când el părăsește spațiile
miesorante, unde pot încă să se angajeze cu
prudență, dar fără reticente acți de ajutor
reciproc și de creație, ori intră în vastul spațiu
înghesat al societății cu resurse rare, unde
raporturile se stabilesc după necesitatea sau
dorința de a accede la avantajele materiale
sau la poziții sociale, prin negocieri,
schimburși de servicii sau troc de bunuri. Aici
intră rețelele în contact cu aparatul puterii —
ale cărui organisme administrative,
economice, sociale și culturale au fost
dispusate, existând în acest caz o analogie cu
plasamentul milițienilor din coliviiile de
observație situate la nodurile de trafic rutier,
la cele mai mici răspântii sociale — în care se
impletesc uneori de o manieră violentă și fără
zgomot compromisul social corupător sub
formă unei complicități în captație și

Acest compromis se stabilește fără alte contracte care implică forme brute de jumătate de supunere a solicitantilor către membri dominanți ai rețelei, sub raportul compromisului și a forței. Aceasta se observă în interesul sectoarelor de activitate și între sectoarele de activitate (una din funcțiile rețelelor fiind în mod precis restabilirea relațiilor defecuoase între sectoarele ale căror comunicări sunt posibile de a fi monopolizate de aparatul puterii) și mai ales, între organizațiile de producție sau ale administrației economice.

Aici, compromisul va merge mult mai departe decât în simplul „ei se fac că ne plătesc, noi ne facem că muncim”. Într-un sistem în care proprietatea asupra mijloacelor de producție și de schimb este colectivizată și unde aşa zisa colectivizare antrenează în locul unei dezvoltări a bogăților, penuria și frustrarea, producătorii funcționari subînchiriază sau preiau pentru ei o parte din avutul colectiv deficent pe care îl controlează. Ei negociază cu alții, intrați în contact cu rețeaua lor de bunuri sau servicii care nu le aparțin, contra bunurilor și serviciilor care nu aparțin nici celorlalți. Aici nimic nu sură pe nimeni, singurul sistemul este furat — sistem care tolerează foarte bine asta, pentru că ei însăși, cei care îl girează, acționează din sectorul de care răspund în aceeași manieră ca și cei care le sunt subordonati.

O dată acest mod de relații generalizat, normele oficiale devin totuști obiecte

Aspecte ale tranziției

să manipuleze sincer informațiile pe care le deține și să căntărească raporturile de forțe care sunt tot timpul susceptibile de a se modifica. Aceste raporturi sunt departe de a-i procura un sentiment de partență comunitară sau de a se inclina spre încrederea față de seninul său. Cu ajutorul retelei, individul accede, în mod cert, spre o relație socială dar de un model care îl desocializează, îl închide în el însuși, îl reduce la aprigele sau slabele sale capacitați de negociere, de tocmai său de șantaj.

Dubla (închidere)

Ar fi interesantă observarea eventualelor relații dintre compromisul social și „compromisul etic”. O formă de compromis care s-a elaborat plecând de la o anumită interpretare a faimoasei distincții stabilite de filosoful Constantin Noica² între „libertatea interioară” și „libertatea exterioară”. Interpretarea dată atunci (dezvoltarea ideii schizoide a coexistenței unui „eu individual intact”, neangajat de „eu-ul social compromis”), adaugă sectorializării sociale instaurate de regimul o sectorializare psihologică.

„S-a schimbat deosebit de mult în ceea ce este un homoculus ca cel de tipul analizat de Zinoviev, ci un alt tip psihic particular.”³ Acest lucru constituie printr-o dublă închidere. Mai întâi, noi l-am văzut, prin închiderea individualului în grupuri: exemplul fiind un membru al unui sector sau al unei rețele non-comunicante și inserat în rețele de forță. Îi închiderea în sine a individualului purtător al unei conștiințe autonome, dar fără raport cu „eu-ul său social” sau întreținând cu mediul social înconjurator un minim de raport. Îi se înțelege aici că ceea ce este luat drept atomizare socială, nu este de fapt decât percepția subiectivă a actorilor membri ai rețelelor și sectoarelor. Există o izolare a individualului în și prin grupe sau rețele structurale și nu atomizarea societății.

Suntem de altfel conduși în a observa că sistemul zămislit de comunism nu era totalitar decât într-un sens redus. În sensul intențiilor sale, ferme și însuflătoare într-o primă etapă, mai mult proclamate decât operaționale într-o a doua etapă. „Sistemul Roșu” se sprijinea mai mult la sfârșitul cursui pe acordul compromisului pe care l-a realizat cu „societatea neagră” decât pe îndeplinirea obiectivelor sale inițiale⁴. De partea ei, societatea română segmentată, compartimentată, luată sub observație deresponsabilizată, terorizată pe de o parte și inhibată pe de alta, n-a putut să se reformeze în societate civilă. Compromisul pe care societatea l-a realizat alături de structurile puterii s-a realizat în detrimentul capacitații sale de a duce la bun sfârșit acțiunile de solidaritate intergrupuri. De o anumită manieră, putem spune că antiteză societății civile nu este statul comunista burocratic și polițianesc, ci societatea reconstruită în umbra și în fisurile acestui stat, care adaugă rețelele sale la segmentarea generată de putere. Societatea neagră este societatea civilă întoarsă contra ei însăși, funcționând de-andoasele.

În acest mod se pare, o colectivitate de indivizi a putut fi condusă să muncească din greu pentru a ridica zi de zi tot mai sus zidurile nenorocirii sale.

Visul deceptiōnator

Cum ar trebui să se treacă deci de la o societate comunistă totalitară la o societate liberală deschisă? Cum să se treacă de la o economie centralizată la o economie de piață? Cum să se treacă de la o societate atomizată la una recompusă în colectivitate religioase și etnice sau în colectivitate politice și etnice? Noi am văzut aceste probleme, din nefericire, cu toate că ele sunt la baza numeroaselor reflectări politice, nu sunt de fapt adevară probleme. Nu putem decât să regretăm. Este regretabil în consecință de a nu putea reconstrui plecând de la elementele unei societăți reduse la atomi și molecule la o societate clar organizată. Este regretabil de a nu putea desemna grupe de vinovați. Este regretabil că nu au existat „uniuni dintre noi”, adică două categorii clar distincte, de călăi și de victime.⁵ Fără îndoială că, din acest motiv, tristețea a succedat rapid energiei bucuriei manifestate din zilele ce au urmat revoluției. Multă an excesul că era suficient de

compromisuri nu au fost făcute decât în mod superficial și în aşteptarea acestui act eliberator. Actul s-a realizat, tiranii sunt înormântați și regulile apăsărilor sociale nu s-au modificat mai deloc. Așa cum remarcă un neurolog englez, e mai ușor a învăța decât a uită; e simplu să-ți schimbi opinia, e dificil să-ți modifici comportamentul. Ca peste tot în țările din Est, indivizii se regăsesc prinși în tunelul obișnuințelor iar extragerea din făgășul vechilor rețele constituie pentru ei cel mai mare rău. Aceste structuri de apărare nu s-au mai desfăcut cât ar trece un vis. Este regretabil și pentru mulți este atroce, „mai rău ca înainte”: visau la libertate și atunci când visul a devenit realitate, ei s-au regăsit ca paralizați, incapabili de a profita de libertatea care li se oferea⁶.

Trebuie deci să fim de acord că această prăbușire a comunismului ca ideologie și sisteme de putere organizat în jurul URSS-ului, nu a antrenat în același timp și dispariția statului social pe care ea l-a procreat își colo și nici în toate cazarile în care sistemul puterii era legat de acest stat. Această prăbușire nu a rezorbî problemele, le-a pus pe față. Nu trebuie decât creată posibilitatea de a le repune pe tapet.

„S-a schimbat deosebit de mult în ceea ce este un homoculus ca cel de tipul analizat de Zinoviev, ci un alt tip psihic particular.”³ Acest lucru constituie printr-o dublă închidere. Mai întâi, noi l-am văzut, prin închiderea individualului în grupuri: exemplul fiind un membru al unui sector sau al unei rețele non-comunicante și inserat în rețele de forță. Îi închiderea în sine a individualului purtător al unei conștiințe autonome, dar fără raport cu „eu-ul său social” sau întreținând cu mediul social înconjurator un minim de raport. Îi se înțelege aici că ceea ce este luat drept atomizare socială, nu este de fapt decât percepția subiectivă a actorilor membri ai rețelelor și sectoarelor. Există o izolare a individualului în și prin grupe sau rețele structurale și nu atomizarea societății.

Suntem de altfel conduși în a observa că sistemul zămislit de comunism nu era totalitar decât într-un sens redus. În sensul intențiilor sale, ferme și însuflătoare într-o primă etapă, mai mult proclamate decât operaționale într-o a doua etapă. „Sistemul Roșu” se sprijinea mai mult la sfârșitul cursui pe acordul compromisului pe care l-a realizat cu „societatea neagră” decât pe îndeplinirea obiectivelor sale inițiale⁴. De partea ei, societatea română segmentată, compartimentată, luată sub observație deresponsabilizată, terorizată pe de o parte și inhibată pe de alta, n-a putut să se reformeze în societate civilă. Compromisul pe care societatea l-a realizat alături de structurile puterii s-a realizat în detrimentul capacitații sale de a duce la bun sfârșit acțiunile de solidaritate intergrupuri. De o anumită manieră, putem spune că antiteză societății civile nu este statul comunista burocratic și polițianesc, ci societatea reconstruită în umbra și în fisurile acestui stat, care adaugă rețelele sale la segmentarea generată de putere. Societatea neagră este societatea civilă întoarsă contra ei însăși, funcționând de-andoasele.

În acest mod se pare, o colectivitate de indivizi a putut fi condusă să muncească din greu pentru a ridica zi de zi tot mai sus zidurile nenorocirii sale.

Cum ar trebui să se treacă deci de la o societate comunistă totalitară la o societate liberală deschisă? Cum să se treacă de la o economie centralizată la o economie de piață? Cum să se treacă de la o societate atomizată la una recompusă în colectivitate religioase și etnice sau în colectivitate politice și etnice? Noi am văzut aceste probleme, din nefericire, cu toate că ele sunt la baza numeroaselor reflectări politice, nu sunt de fapt adevară probleme. Nu putem decât să regretăm. Este regretabil în consecință de a nu putea reconstrui plecând de la elementele unei societăți reduse la atomi și molecule la o societate clar organizată. Este regretabil de a nu putea desemna grupe de vinovați. Este regretabil că nu au existat „uniuni dintre noi”, adică două categorii clar distincte, de călăi și de victime.⁵ Fără îndoială că, din acest motiv, tristețea a succedat rapid energiei bucuriei manifestate din zilele ce au urmat revoluției. Multă an excesul că era suficient de

năționaliste, s-a angajat în campania electorală criticând public candidatul prezentat de Convenția Democratică.

Să deschizi un Cazino?

Al doilea exemplu: printre structurile de cadre constituie de regimul comunist, multe priveau Tânără generație. Una din aceste organizații dispunea în orașul de care este vorba de un personaj des comentat, de o frumoasă și mare casă înconjurată de o grădină situată în plin centru, numeroase vehicule și tot felul de comodități. Organizația comunistă a dispărut, vânătă de tinerii revoluționari. Această nouă echipă, care dispune de vreo 40 de salariați dintre care mai mulți soferi, mai mulți contabili și un arhitect, nu realizează pe parcursul orelor de muncă în plan cultural mai nimic. Preocuparea sa esențială este cea de a subînchiria capitalul său imobiliar și de a face afaceri... Anumiți membri ai echipei regreță recurgerea la vechile obiceiuri dar gădesc că nu este de loc posibil să le modifice. A repune pe tapet, de exemplu modul de recrutare, numărul de angajați, scară salarizării (un sofer este de trei ori mai bine plătit decât un anumitor culturist). În același mod, consecințe incalcabile pentru organizație, destrămând complexul și fragilul păienjeniș al relațiilor dintre clienți pe care ea se sprijină. Aici, ca și adeseori prin alte părți, indivizii sunt conștienți de probleme însă luciditatea lor îi conduce deasemenie să găndească că nu au interesul în a-și tăia craca de sub picioare — oricât de putredă ar fi ea, atâtă timp cât nu au altele de care să se sprijine.

Ultima anecdote: nu se știe ce să se facă cu Casa Poporului, enorm monstru de arhitectură kitsch în inima Bucureștiului. Noul primar al orașului, ales pe listele Convenției Democrate consideră că ar fi potrivită pentru un Cazino...

S-ar putea foarte bine ceea și alte exemple de cu totul altă factură. Viitorul românesc, ce pare actualmente obscur, rămâne deschis tuturor surprizelor. În măsura în care totuși se consideră că există un viitor și că acesta este rezultatul acțiunii fiecăruia din actorii implicați, depinde de posibilitatea lor de a decide între o strategie de afiliere la rețele, ceea ce vechiul stat va continua să existe, și o strategie ce integrează valorile de autonomie în acțiunea individuală aliată celei de solidaritate care convine grupului social sau etnic din care face parte individul — astfel încât să nu se mai poată de acum înainte ca societatea să acioneze contra ei însăși.

In ceea ce privește țările occidentale, acestora nu le revine numai să ofere țărilor din această zonă perspective îndreptățite de integrare în Europa, ci și de a veghea în continuare ca responsabilitatea acestor țări să nu lase să se dezvolte discursuri etno-naționale și să nu mai fie tentați să mai manevreze populațiile unora contra celorlalți. Exemplul Iugoslav a deschis — sperăm — multora ochii.

(1) Noi nu ne-am putea imagina ceea ce Alexis de Tocqueville ar fi scris dacă ar fi vizitat România astăzi. Fără îndoială, el ar fi uzat de conceptul de „Stat Social”. Concept pe care el l-a inventat pentru a ține cont de dinamica egalitaristă a democrației din America. După cum se știe el a abordat studiul fenomenului democratic nu tratând mariile principii filosofice sau făcând exgeza naționalismului de partidă și control al

„Statul Social” al americanilor, să cunoască starea moravurilor lor, a obiceiurilor lor, a formelor lor de gândire, a manierelor lor de a concepe și a-și practica religiile, raporturile lor cu puterea sau între indivizi.

(2) Constantin Noica, elevul lui Nae Ionescu, interpret al filosofilor greci și al lui Heidegger, închis în cursul epocii staliniste, apoi repus în libertate supraveghetă în cursul celei de a doua faze a regimului. El nu a fost reabilitat, nici măcar parțial precum alții exegetai ai romanismului, așa cum a fost cazul lui Lucian Blaga, putând însă să-și exercite învățăturile către un nucleu de intelectuali, astăzi influenți: Andrei Pleșu, Gabriel Liiceanu, Alexandru Paleologu, Doina Cornea.

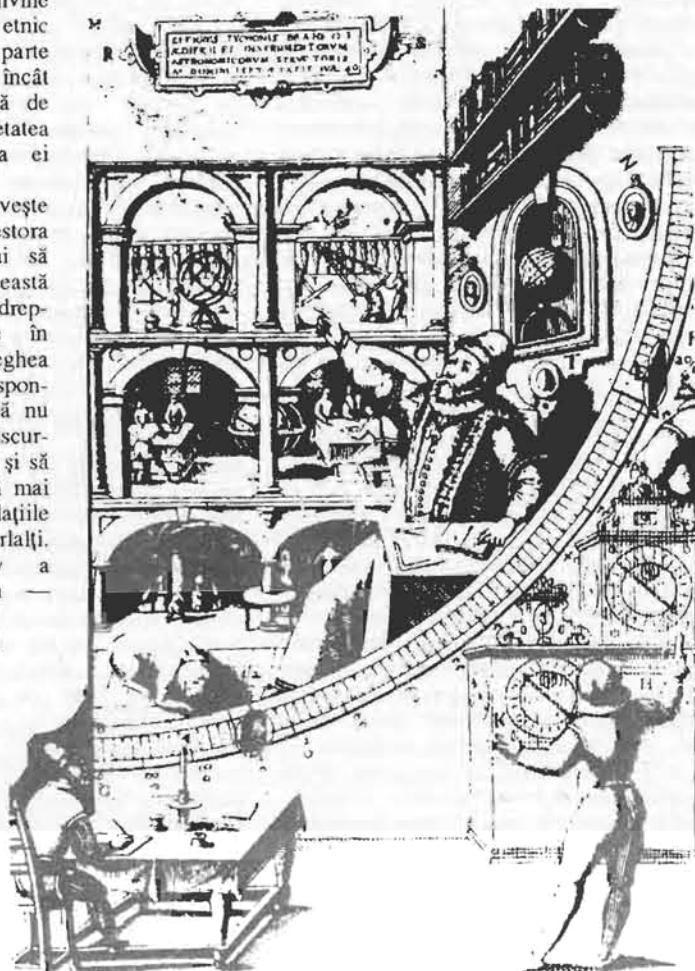
(3) *I'Homocu* sau *homo sovieticus* al lui Zinoviev, cu toate că este un personaj posomorât, nu suferă. El coexiste de altfel foarte bine cu tipul omului limitat, nefericit și asfixiat (cu elanurile vieții sufocate), pe care noi îl evocăm.

(4) Trebuie să precizăm aici că în analiza celor petrecute în țările din Est, n-am fi avut dreptate să neglijăm rolul polițiilor politice decât în a exagera până la masacrarea compromisului social. Una din funcțiile esențiale ale acestor polițiile este însă să împiedice aceea de a face și a întreține jocul puterii.

(5) Să adăugăm de asemenea că aceasta conduce la gândul că cercetarea unui grup de vinovați este după o anumită perioadă inutilă, deoarece începând cu anii '60 n-a mai existat un sistem politic condus de către dirigitori marxiști care să facă față unei societăți neocomuniste (sau văzută din afară ca comunistă), conform tematicii din expresia „ei și noi”.

(6) Alii trăiesc aceasta ca o întoarcere eternă a durerii fatalității care apăsa asupra României, considerată o victimă perpetuă a istoriei. Mai curând decât să sesizeze șansa ce se oferă în mijlocul dificultăților trebuie să se organizeze pentru a rezista odată în plus istoriei, noilor sale bulversări aduse din străinătate așa cum s-a întâmplat pe timpul tătarilor, turcilor, sovieticilor. □

Traducere de
Niculae Rădulescu Dobrogea

Bernard Paquetteau, a French sociologist, spent the last years as Director of the Cultural Frenc Cultural

Explicând post-totalitarismul

LAVINIA STAN

The present article suggests a concise theory of post-totalitarianism, drawing on Adam Podgorecki's essay published in The Polish Sociological Bulletin in 1991. Post-totalitarianism is first defined as a system which, from the outside, gives the impression of being politically and culturally pluralistic, with liberal postulates. However, it is still a cohesive outcome of the long-standing reign of the authoritarian regime. Some characteristics of the post-totalitarianism — in its Romanian form — are also outlined.

Intr-un articol din 1991, publicat în numărul doi al relativ recent înfășăturii *Polish Sociological Bulletin*, Adam Podgorecki, profesor la Universitatea Carleton din Canada, ne propune o teorie (concisă) a post-totalitarismului. și deși aceasta este aplicată la cazul concret al Poloniei anilor 1989-1990, ea poate fi extinsă cu succes și la celelalte țări ale Europei de Est, inclusiv România.

După descrierea succintă a totalitarismului, Podgorecki definește post-totalitarismul ca fiind un sistem socioeconomic care, din afară, lasă impresia de a fi pluralist din punct de vedere politic și cultural, un sistem cu postulate liberale. Dar, în același timp, din punct de vedere organizațional și social, post-totalitarismul este încă produsul dominației îndelungate a regimului autoritar. Cu alte cuvinte, el este un sistem afectat încă de structurile sociale create de totalitarism, deși eliberat de formele politice ale acestuia din urmă; un sistem încă dominat de caracteristici totalitare, deși atrăgându-și trăsături noi pe care le transformă într-un mod propriu. Zece postulate ar detalia termenul sugerat. Ele se referă la existența neîntreruptă a nomenclaturii, la frustarea socială crescândă legată de faptul că unele categorii ale populației nu au fost făcute răspunzătoare pentru acțiunile lor, la perpetuarea birocrației de tipul „experților”, influența continuă și constantă a sistemului legislativ autoritar oficial și impactul acestuia asupra vieții sociale, menținerea în proprietatea statului a instituțiilor și întreprinderilor primare, păstrarea aproape nealterată a mentalităților și a obiceiurilor, dezvoltarea modului de gândire religios, dispariția conducerii centralizate a proceselor sociale, culturale și economice bazate pe principii abstrakte, dezvoltarea instituțiilor democratice paralel cu perpetuarea sclaviei „mentalității sociale”. Vom urma îndeaproape argumentarea fiecărui postulat în parte.

Nomenclatura cuprinde persoanele oficiale de stat și partid selecționate de Comitetul Central al Partidului nu pe criteriul competenței profesionale și a experienței practice, ci al loialității politice față de organele centrale ale partidului și, uneori, față de anumiți lideri de partid. Atunci când „socialismul real” a colapsat, această pătură socială și-a menținut puterea din mai multe motive. Mai întâi pentru că a știut cum să găsească sprijin în organizațiile și instituțiile de stat pe care ea însăși le crease. Apoi, pentru că a manifestat un grad considerabil de conformare față de noua administrație și pentru că a învățat, de-a lungul anilor, să furnizeze justificările și „raționalizările” dorite. și nu în ultimul rând, pentru că avea monopol asupra multor elemente obscure ale funcționării administrativului. După unele opinii — exprimate și în România — păstrarea nomenclaturii în funcții este lipsită de consecințe negative și chiar benefice, având în vedere celelalte priorități economice și politice. Nomenclatura s-a folosit de perioada inițială de incertitudine pentru a utiliza potențialele care încă îl erau accesibile în mod direct. Astfel încât odată cu lansarea chemării la „reprivatizare”, ea a fost cea care a preluat fără întâzire și fără prea mult zgomot pozițiile cheie ale noilor companii. Chiar lipsiți de putere politică, membrii fostei nomenclaturi se bucură de un adevarat confort economic, grație instrumentelor și posturilor lucrative pe care le posedă în cadrul noilor întreprinderi economice. Nu puțin sunt exemplele unei astfel de „soft

landing” chiar și în România, dar nu vom insista asupra lor, fiind cunoscute. Mai important este faptul că vechea nomenclatură a făcut loc noii nomenclaturi, în ciuda protestelor vehemente împotriva oricărei insinuări de acest gen. Desigur, noua nomenclatură diferă moral de cea veche, fiind determinată să rezolve greșelile generate de „asocierea murdară” — principiu de reciprocitate conform căruia puteai face uz de poziția oficială pentru a rezolva probleme, familiale, sau ale celor care, mai târziu, îți vor furniza favoruri similare. Deși ilegală, această asociere acționa ca un coagulant social datorită posibilității divulgării călătoriei. Cu toată această diferență, cele două nomenclaturi lucrează și trăiesc într-o perfectă simbioză — cea veche nu o denunță pe cea nouă, deși are acces la documente care ar putea o incrimina (o eventuală colaborare cu fosta Securitate), cea nouă nu anihilează ideea că noua nomenclatură se va bucura de sprijinul total al vechii nomenclaturi, deoarece prima este singura garanție a ultimei. În limba poloneză s-a instituit chiar termenul de „*improprietăre a nomenclaturii*” (uwłaszczenie nomenklatury) pentru transformarea privilegiilor sociale și politice ale nomenclaturii în privilegiu economic. Dar termenul denotă două fenomene distincte: primul se referă la birocrațul care, înțelegând că poziția sa socială este amenințată de actuala revoluție socială, își folosește banii și cunoștințele acumulate de-a lungul anilor pentru a începe o „afacere” sau pentru a participa la la una deja existentă. Al doilea are ca exemplu tipic birocrațul care își folosește actuala putere politică pentru a-și însuși bunuri (acțiuni într-o firmă) fără a face o investiție personală semnificativă. În timp ce primul, care își investește capitalul „căștigat” înainte — indiferent prin ce mijloace — pentru începerea unei firme, își exercită niște drepturi legale, acordate tuturor cetățenilor, al doilea prezintă un caz cu totul diferit. Pentru că, deși el aparține unei nomenclaturi, este mai aproape de cea veche și de metodele de care aceasta a făcut uz înainte. Schimbarea, în acest caz, nu este reală, pentru că ea nu a dus la dispariția unor metode de lucru, ci a facilitat unor noi persoane accesul la pârghile corupției.

Noua nomenclatură a adoptat principiul „nesancionării vechii nomenclaturi pentru acțiunile sale”. Când reconstrucția economică și politică este cerută, când noua administrație este încă lipsită de experiență, se pună problema ameliorării proastelor relații sociale moștenite de la „socialismul real” — împăcarea națională și inchiderea rănilor — iar în aceste condiții, acuzarea se poate dovedi un act de sabotaj la adresa reconstrucției. În Polonia, un apel la reformă politică din 1982, de circulație restrânsă, care mai târziu nu va putea fi publicat din cauză că era „depășit” propunea, exact ca punctul 8 al Proclamației de la Timișoara mai târziu, să li se interzică foștilor membri ai elitei administrative deținute oricărei funcții de stat. Cei care au făcut rău prin activitatea lor criminală își pot recăști dreptul de a vorbi în public doar după ce se vor munci pentru a îndepărtătea ce au făcut. Persoanele care au avut poziții în nomenclatură trebuie aduse în fața Comitetelor de Desovietizare. Suntem în fața unor curente opuse — pe de o parte, chemarea la responsabilitate individuală, pe de altă parte necesitatea ca o persoană să fie făcută responsabilă pentru participarea sa la anumite organizații (sau partide) criminale. Tot aici s-ar putea insera condamnarea, în România, a unor foști

demnitari comuniști, și eliberarea lor treptată pe diverse motive suficiente de puternice pentru a nu stârnii nemulțumire, în general de sănătate, sau reducerea pedepselor în baza unor legi adoptate înainte de 1989. Condamnării se află în situația de a beneficia de favorurile unor legi de ei adoptate contra „dușmanilor poporului”, fără a fi bănuiti atunci că tocmai ei vor intra în această categorie.

Una dintre caracteristicile post-totalitarismului este și **perpetuarea birocrației de tipul „experților”**, născută din lichidarea sistematică a inteligenței tradiționale și crearea în paralel a „inteligenței muncitoare” cu pregătire tehnic-administrativă, dar nu și umanistă, fără idealuri prea mari, gata să servească pe oricine s-ar afla la putere. Birocrația nu a fost recrutată din rândurile burgheriei, ci din cele ale țărănimii și a micilor orașeni. Aceștia și-au datorat avansarea — nu atât materială, cât iluzorii socială — vechii administrații; astfel se aflau în permanență la dispoziția puterii centrale. Autorul semnalează încă o dată ciocnirea a două curente opuse: ideologia inteligenției tradiționale cerea activitatea dezinteresată în folosul societății, în timp ce noua ideologie a „experților” administrațivi și tehnici este servilă. În această categorie a „experților” ar intra și masa de profesori universitari și cercetaitori, mulți dintre ei analfabeti în chiar domeniile în care pretind că sunt specialiști, preocupăți mai mult de menținerea vechilor ierarhii universitare și de susținerea a căi mai multe cursuri (plătite), decât de o revizuire a materialului pe care îl prezintă de ani de zile.

O altă caracteristică ar fi **perpetuarea continuă și constantă a influenței vechiului sistemului lege... Avocații sunt puși în dificila situație de a elimina inconsistentele dintre actele legale actuale și cele care, deși carente, sunt încă în vigoare din diverse motive.**

În fază post-totalitară se mențin în proprietatea statului unele sfere economice de bază — căile ferate, industria minieră și cecchină, industria dacă nevece, cea militară, așa-numita industrie grea, cercetarea (instituțile de cercetare și Academia de Științe), ca și mare parte din sistemul bancar, deși operează și bănci nou fondate. Toate acestea sunt subordonate legii publice formulate, în mare parte, în perioada totalitară. Încă o dată se pot diferenția două tendințe contrare: pe de o parte prinde teren piața liberă și reglementările legale care îi sunt caracteristice, pe de altă parte, se menține structura rigidă de proprietate din totalitarism. Este drept că aceasta din urmă este amenințată de trecerea proprietății dintr-o formă în alta, așa-numita reprivatizare de care au făcut uz în special foștilor nomenclaturi și de înființarea unor firme noi cu capital privat. Din păcate, prea puține dintre firmele nou înființate produc realmente ceea ce majoritatea intermediind marfă între producători și consumatori, sau între diferite verigi ale canalelor de distribuție. Astfel, ele nu fac decât să obțină un profit prin ridicarea artificială a prețurilor mărfurilor.

Podgorecki observă că, în Polonia, obiceiurile dobândite în perioada sovietizării sistematice sunt încă în viață datorită inertiei. Acestea ar avea mai multe forme de manifestare, în special trei: „asocierea murdară” despre care am amintit deja, tendința de a cere satisfacerea revendicărilor — pretenții sunt în general excesive, dar se crede că dacă ceri mai mult ai șansa să îți se dea măcar o parte — indiferent dacă ai sau nu justificări legale, și instrumentalitatea, atragerea tuturor mijloacelor care asigură supraviețuirea. Justificarea lor nu s-a pierdut, deși opresiunea politică nu mai are intensitatea de dinainte sau chiar a dispărut. Leon Petrazycki vorbea de „venitul social”: suspiciunea, denunțurile „altruiste” și instrumentale, incapacitatea de legă prietenii, corupția administrativă, asocierea murdară, transformarea sistematică a unor simboluri lingvistice respectate în sloganuri negative (cauză „democrație”), tema generalizată, constantă auto-cenzurare. Cum nu pot fi vindecate peste noapte, ele se autonomizează și continuă să existe în post totalitarism ca forțe centripete negative.

La toate aceste trasături se adaugă și dezvoltarea liberală a modurilor de gădire clericale și dogmatic-religioase și

politică simbolurilor creștine prin însușirea lor de către aproape toate formațiunile și liderii politici, indiferent de orientările și programele pe care le susțin. Prin recursul la valorile tradiționale ale creștinismului, probleme de natură strict politică (acceptarea sau nu a compromisurilor politice) sau legislativă (pedepsirea principalilor expoziți ai vechilor structuri de partid, ai Securității) sunt mutate într-un alt plan, apelându-se la resursele psihologice ale indivizilor („nu e dracul chiar atât de negru!”). Referințele biblice se fac simțite și înapelurile repetate la reconciliere prin judecarea propriilor fapte pentru că, în definitiv, toți suntem supuși păcatului și nimeni nu poate arunca piatra. Păcatul original, evanghelic, este confundat deseori cu păcatul generalizat al regimului comunist: nomenclatura este vinovată de a fi instituit și de a fi sprijinit prin toate mijloacele un regim autoritar, victimele se fac vinovate tocmai pentru că nu au fost victimizate. Răspunderea colectivă nu face însă decât să îi absolve pe adevărați vinovați — acolo unde toți sunt vinovați de fapt nici unul nu este. De întoarcerea reală la religie a maselor, explicabilă după o perioadă de ateism impus, profită din plin figurile politice atee. Credința este biletul de căștigare a alegerilor — iar acest lucru este cu atât mai evident atunci când unele personalități politice de confesiune necreștină sunt văzute în repetate rânduri alături de Patriarh ca și printr-o simplă răsfoire a presei. Zile de toate orientările publică extensiv pagini de comentarii biblici, calendarul bisericesc, sau articole presărate de sfaturi „de susținut”.

În același timp, conducerea centralizată a vieții sociale, politice, culturale și economice, care înainte prevala, acum a dispărut. Agonile transformărilor și găsirii unui alt sistem, fie el cel capitalist fie o a treia cale, sunt un spectacol care va continua atât timp cât nu există o idee clară a punctului final către care se întâmpină. Lipsa destinației invalidează chiar și titulatura de „trăznici” încă din deosebită de toate guvernele post-comuniste. Este curioasă noua tendință centralistă inițiată de unele partide nou înființate prin concentrarea puterii în jurul structurii centrale pe motivul lipsei de experiență a filialelor din țară. Dar aceste tulburări intestine se vor rezolva pe măsură căștigării unor platforme politice bine definite.

Că lupta politică nu este o luptă de idei este de acum un loc comun al publicisticii românești. Post-totalitarismul este martorul (sau cauza) activităților obscuri: dezgroparea datelor personale și divulgarea lor, disputele lipsite de conținut pentru evitarea declarării adevăratelor programe politice (în eventualitatea că acestea intră-dăru există), mascarea ignoranței prin abordarea problemelor economice la scară macro, susținerea unor lozinci tendențioase și întreținerea psihozelor colective (conspirării masonice sau occidentale pentru ocuparea sau vinderea țării în urma căror români vor fi alungați din propria țară), celebrarea cu regularitate a diferitelor sărbători religioase și a aniversărilor naționale. Spontaneitatea tinde să fie inhibată în detrimentul dorinței de căntare a noi soluții.

Mica teorie a post-totalitarismului prezentată de Podgorecki punctează și caracteristicile esențiale ale perioadei actuale din România. Desprinzându-se de un sistem, pe care nu se poate spune că unii nu îl regretă, și purtăm povara. Iar sub semnul lui post-vom mai sta atât timp cât nu ne cunoaștem destinația.

LAVINIA STAN, member of the American Academy of Marketing Science and the Association for Consumer Research, graduated from ASE — București, in 1988. Presently, researcher at the Center for International Business, University of British Columbia, Canada. Interested in acculturation, value changes in Eastern-Europe, political philosophy.

Confuzii „liberale”

VICTOR GIOSAN

The author challenges — as historical, logical, and ideological nonsenses — some current beliefs in Romanian media and political parties that between the paradigms of liberalism and neo-liberalism is a chasm. A lot of factual and ideological reasons meet to deny the so-called unilateral relationship between human rights and individual freedoms, on one hand, and the marginalist theory of utility, on the other. The roots of liberalism have to be searched both in the institutional, political and juridical legacy of Greek-Roman culture, as has been taken by the Catholic Church, and in the Protestant ethics (Theodor Mommsen, Max Weber and Pierre Manent are between those who analyzed those trends). He shows that even if liberalism has certain degrees, the basic principles are the same; the differences between liberal theories come from means used to put ideas into practice.

Articolul domnului Nicolae Tăran „Ce este neoliberalismul?”, publicat într-un număr recent al revistei 22 este încă un exemplu al confuziei de domnește astăzi în dezbaterea doctrinară din viața politică și intelectuală românească. Studiu se dezvoltă pe două direcții: cea a teoriei economice și cea a doctrinei politice. Dacă pe primul plan, al științei economice, datorită informației de bună calitate și a unei expuneri riguroase, nu pot să fiu decât de acord cu autorul articoului, nu același lucru se întâmplă în momentul în care textul face referiri la neoliberalism ca doctrină politică și la istoricul apariției sale.

Chiar de la început, afirmația că „neoliberalismul constituie doctrina dominantă a lumii contemporane”, deoarece „strategiile de guvernare din țările cu economie dezvoltată aparțin, fără excepție, acestei doctrine”, creează, după opinia mea o primă confuzie, accentuată de egalitatea pe care o pune dl. Tăran între capitalismul democratic, economia de piață și doctrina neoliberală.

Confuzia constă în amestecul setului de valori, instituțiilor și doctrinelor care stau la baza societăților democratice contemporane, cu o teorie care aparține unei științe specializate, cum este știința economică („economics” sau economia politică, în limbajul marxist). Este adevărat că, fiind parte componentă a grupului de științe umane, știința economică (macroeconomia) are la bază un set de valori și instituții „ideologizante” (proprietatea privată și libera concurență în cazul statelor totalitare — de stânga sau de dreapta). Cu toate acestea se poate ușor constata că, pe de-o parte, supralicitarea acestui set de valori și instituții transformă macroeconomia într-un instrument de indoctrinare ideologică și de propagandă (cazul bine cunoscut al economiei politice marxiste), iar, pe de altă parte, începând cu ultimul sfert al secolului trecut, știința economică are un obiect de studiu, principii și metode de cercetare bine definite, ceea ce-i conferă autonomie de dezvoltare, ca oricare altă știință. Dl. Tăran susține că neoliberalismul se caracterizează, din punct de vedere politic pe respectul total al drepturilor omului, așa cum reies ele din „Declarația Universală” adoptată de O.N.U. în 1948, iar din punct de vedere economic pe paradigmă echilibrului concurențial și pe teoria marginalistă de alocare a resurselor, momentul nașterii noii doctrine fiind fixat de autor la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Se constată astfel un decalaj de un secol între nașterea neoliberalismului politic și nașterea neoliberalismului economic, revoluția marginalistă a apărut și s-a impus în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, ceea ce ridică un mare semn de întrebare asupra existenței unui singur corp coherent al doctrinei neolibere.

Împotriva acestei idei, pledează, în opinia mea, cel puțin două argumente: — în primul rând macroeconomia, ca orice știință, are propriile ei mecanisme de evoluție, autonome de contextul intelectual

în care lucrează teoreticienii din acest domeniu — M. Blaug dedica un întreg capitol, în lucrarea sa *Teoria economică în retrospectivă*, explicării apariției revoluției marginaliste în cercetarea economică, iar concluzia sa este destul de clară: cauzele țin de necesitățile interne ale dezvoltării unei noi paradigmă explicative a științei economice.

Pe parcursul articoului, se afirmă că neoliberalismul a apărut mai întâi sub forma unei doctrine economice, în secolul al XIX-lea, apoi în două locuri stabilește originea doctrinei politice a neoliberalismului la sfârșitul sec. al XVII-lea, mai precis chiar în anul 1791, când au fost adoptate primele 10 amendamente ale Constituției americane. Aceste inadvertențe nu sunt deloc întâmplătoare, ele provin din dificultatea de a aduna într-un singur corp doctrinar, universal acceptat, valori și instituții care stau la baza funcționării unei societăți și teorii explicative ale unei științe specializate. Încercarea dl. Tăran ne reamintește, într-un fel, de teoria marxistă care stabilește relații de determinare între diversele paliere ale vieții intelectuale și ideologia dominantă — nu se poate susține, într-o formă sau alta, că ideea „X” în domeniul instituțiilor și valorilor politice, se află într-un raport unic determinat cu teoria „Y” din domeniul unei științe specializate. Cu alte cuvinte nu cred că se poate stabili o legătură univocă între respectul drepturilor omului și a libertăților individului, pe de o parte, și teoria marginalistă a utilității, pe de altă parte.

În a doua parte a studiului său, ce poartă subtitlu „Neoliberalism versus liberalism”, autorul afirmă răspicat de la început: „Paradigma neoliberală este diametral opusă paradigmii liberalismului clasic, atât din punct de vedere politic, cât și economic”, iar mai jos adăuga „Ca doctrină focalizată pe «drepturi naturale», liberalismul politic clasic se bazează, în ultimă instanță, pe dreptul natural al conservării de sine (dreptul la viață). Dar acest drept al individului solitar asupra vieții și muncii sale, din care rezultă dreptul de proprietate, precum și o serie de drepturi politice și economice fundamentale, nu acoperă decât domeniul relațiilor, în fond trivial, ale omului cu natura. În raport cu natura însă, omul nu poate fi nicicând liber. Adevărată sa libertate este de ordin spiritual, ca libertate a convingerilor, mobilurilor, aspirațiilor, motivațiilor.” Am redat întrul paragraf, deoarece el sintetizează perfect spiritul care străbate studiul de la un capăt la altul.

Opoziția doctrinară neoliberalism/liberalism nu este numai inacceptabilă din punct de vedere logic — dacă paradigmă neoliberală este diametral opusă celei librale, de ce totuși se mai numește liberală, chiar cu particula „neo” în față, denumirea asemănătoare dovedind, de fapt, că esența lor este comună, iar diferențele se datorează adaptării acestei esențe la situații istorice noi.

Afirmarea dl. Tăran este greu de susținut și, din punct de vedere istoric, ea este

contrazisă de întreaga evoluție a apariției și dezvoltării ideilor și principiilor care au stat și continuă să stea (din fericire), la baza liberalismului sau a neoliberalismului.

Rădăcinile liberalismului trebuie să căutate, cred, la fel ca și întreaga cultură europeană, în moștenirea greco-latinală și în special în sistemul instituțiilor politice și juridice române. Republica română a fost primul sistem coerent și viabil pe termen lung, puternic formalizat din punct de vedere juridic, prin care s-au creat instituții statale „democratice” și stabile, prefigurând ceea ce după secolul al XVIII-lea se va numi «separația puterilor în stat» — de semnalat în acest sens echilibrul subtil între Adunarea poporului (a cetățenilor) și Senatul ca foruri deliberative (legislative) și funcțiile executive (consul, praetor, questor), imunitatea magistraților pe perioada mandatului și corolarul acestora — răspunderea individuală în fața legii, perioada limitată a mandatului magistraților, obligativitatea consensului în deciziile celor 2 consuli, sistemul contractual pe care se baza constituția română, și chiar anticiparea instituției interpellării. „Din această cauză, legea la romani nu este la origine, cum o înțelegem noi, o poruncă adresată de către suveran tuturor membrilor comunității, ci este înainte de toate un contract încheiat între puterile constituante prin întrebare și răspuns” (Theodor Mommsen, *Istoria română*, vol. I, Ed. științifică și pedagogică, București — 1987).

Biserica creștină (mai ales cea occidentală) a preluat mult din instituțiile române (în special din cele ale perioadei imperiale), iar într-o epocă în care atât instituțiile politice (regalitatea în special), cât și viața cotidiană, erau puternic împregnante de sacrăitatea creștină sau păgână, biserică spre deosebire de iudaism și islam, ea nu aduce o lege menită să dirigeze pozitiv toate acțiunile oamenilor. (Pierre Manent, *Istoria intelectuală a liberalismului*, Ed. Humanitas, București 1992).

În acest context, trebuie subliniat și rolul eticii protestante, aşa cum a fost descrisă de Max Weber, în *Etica protestantă și spiritul capitalist*, în crearea mentalității specifice întreprinderii private războala și legătura strânsă a acestui proces cu apariția ideilor și principiilor liberalismului — ambele fenomene pun în relief tranziția spre o structură economică, politică și socială centrată pe individ, ca subiect liber ce se autoconstruiește.

Astfel, ethosul specific sectelor protestante, în descrierea sociologului german, se referă la:

- potențarea rolului individului în procesul măntuirii;
- autoadministrarea comunităților religioase;

- disprețul față de autoritatea temporală de origine aristocratică, datorită posibilei atingeri aduse astfel grăției divine;

- succesul personal, printr-o activitate asiduă și rațională, semn al binecuvântării divine și al posibilei salvări prin măntuire;

Vreme de patru secole gândirea europeană nu a făcut decât să se emancipeze de sub tutela ideii utopice a înfăptuirii. Binelui, etapele acestei „revoluții” fiind descrise de Manent:

- caracterul central și substanțial al răului în fenomenul politic — binele nu se produce și nu este menținut decât prin rău (Machiavelli);

- investirea puterii temporale se face prin transmiterea unei părți a dreptului natural nelimitat al individului la autoconserve fizică — dreptul la locul binelui, iar categoriile de reprezentare, consumă și convenție apar în dezbaterea politică (Hobbes);

- autonomia individului față de puterea temporală (stat) nu se poate realiza decât prin autonomia economică bazată pe proprietatea privată, singura garanție viabilă că munca nu se risipește — teama de foame este astfel înălțată (Locke);

- puterea temporală nu este omogenă, ea se compune din sfere ce acionează

autonom și contradictoriu, se controlează reciproc, rezultând un echilibru fragil, dar perfectibil — principiul separării puterilor (Montesquieu);

Total este sintetizat în fericita formulare a lui Kant „o constituție ce realizează maximul de libertate posibilă a indivizilor umani, prin formularea legilor în așa fel încât libertatea fiecăruia să poată coexista cu libertatea tuturor celorlalți” (Kant, *Critica rațiunii pure*).

Pe scurt, această lungă evoluție a liberalismului a condus la:

- crearea unui sistem căt mai viabil de protejare a minorității, indiferent de natura ei (la limită, aceasta însemnând un individ), de posibila „tiranie” a unei puteri temporale, ce vorbește îndreptățit sau nu în numele unei majorități;

- întrul reguli sistem instituțional al statului trebuie, în primul rând, să limiteze „răul” inherent societății omenești sau acțiunii politice și să nu caute înfăptuirea unui „bine” ipotetic care va exprima în fond interesele, ideile și dorințele celor care reprezintă sau administrează puterea temporală.

Neoliberalismul nu poate evolua doctrinar decât tot pe această bază — nici un fel de garanții asupra drepturilor omului, a celor spirituale cum sunt numite în studiu — libertatea convingerilor, mobilurilor, aspirațiilor, motivațiilor, nu au valoare dacă nu există autonomia economică și politică a individului în raport cu statul. Această dublă autonomie nu poate fi garantată decât de proprietatea privată și de către un sistem instituțional, puternic, formalizat din punct de vedere juridic, care să protejeze orice fel de minoritate.

Întrul reguli sistem al drepturilor omului, precum și garanțiile constitutionale ce îl însoțesc nu reprezintă decât instituționalizarea finală, specifică celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea, a unui proces ce durează de cel puțin 400 de ani. Această sistem nu poate fi opus doctrinar, fundamentalul liberal din care s-a născut — ce-ar mai reprezenta drepturile omului în afara ansamblului politic, economic și social creat în țările democratice, pe baza principiilor și valorilor liberale. Neoliberalismul reprezintă forma de manifestare a liberalismului în acest secol, sau dacă se preferă, după 1948, anul adoptării Declarației Universale a Drepturilor Omului. Nu cred că se poate susține astăzi existența, atât a liberalismului, cât și a neoliberalismului — putem vorbi de un singur corp doctrinar, indiferent dacă poartă una din cele două denumiri. Este evident că pot exista mai multe grade de liberalism (neoliberalism) dar nimenei nu mai pune la îndoială principiile fundamentale, ci se discută mai mult asupra mijloacelor de a le pune în practică.

Proprietatea privată și dreptul la viață nu țin de relații „triviale” ale omului cu natura, după cum crede dl. Tăran, ele reprezintă fundamentele pe care se poate întemeia acțiunea individuală de valorificare a libertății convingerilor, motivațiilor sau aspirațiilor. Este evident că omul, ca ființă biologică, este supus determinărilor naturii, dar nu în aceasta constă esența lui ontologic — omul este totuși liber în raport cu lumea înconjuratoră, care reprezintă de fapt o infinitate de virtualități, între care individul, ca subiect liber, se orientează, alege și acționează, actualizând astfel o mică parte din ele.

VICTOR GIOSAN born in 1962. Graduate of the Academy of Economical Studies Planning and Cibernetics Dept. in 1986. Rm. Vilcea town councilor on behalf of the Liberal Party. Field of interest: political and econometric analysis. Several articles in the local press and in the "22" review.

„Tovarășul aparat“*

In conformitate cu o glumă populară din Moscova anilor douăzeci și pomenită de Arthur Koestler în ale sale extraordinare memori, evoluția umanității a cunoscut trei strategii principale: matriarhatul, patriarhatul și secretariatul. Koestler susținea că autorul respectivului banc (ca și al multor altora nu mai puțin mușcătoare) era Karl Radek, pamphletarul incendiilor și propagandistul de un cinism inegalabil care avea să devină el însuși acuzat în cel de-al doilea proces-spectacol de la Moscova, în 1937.

În chip tragic, gluma atribuită lui Radek surprindea o realitate sociologică și politică. Era vorba în acea perioadă, într-adevăr, de dispariția fervorii idealiste a revoluției și de ascensiunea unei noi clase politice, formate din birocați cincici, interesați exclusiv în menținerea privilegiilor lor și tratând în chip sadic o populație subjugată.

Nimic surprinzător, deci, în faptul că Stalin, superbirocratul de partid, marele maestrul în arta dosarelor de cadre, avea să devină idolul acestor aparătici, patronul și garantul statusului lor în piramida puterii. Mai târziu, întâi Hrusciov, apoi Gorbaciov au încercat să zdruncine sistemul nomenclaturii și să liberalizeze ordinea încremenită, aidoma celei a castelor indiene, moștenită de la Stalin. Într-adevăr, momentul Gorbaciov, cu toate inconvenientele sale ruinătoare, cu toate zigzagurile și oscilațiile, a condus la demolarea despotismului asiatic și la deschiderea spațiului public în direcția unei societăți pluraliste. Efectul acestui ultim val reformist a constat astfel în colapsul global și definitiv al sistemului sovietic, în disoluția partidului comunist și dezlașuirea unor pulsuni și pasuni etnice al căror ultim efect nu poate fi anticipat cu exactitate.

De ce s-a petrecut această prăbușire? Era Uniunea Sovietică o construcție inherent lipsită de viabilitate, un imperiu agonic menținut exclusiv pe baza mirajului ideologic, a căruia evanescență trebuia să ducă la dezintegreare finală? Memoriile lui Egor Ligaciov, un document unic, datorat unui om direct implicat în tribulațiile perestroikăi, oferă o perspectivă semnificativă și demnă de luat în considerație.

Cum corect observă profesorul Stephen Cohen de la Universitatea Princeton (autorul unei clasice biografii a lui Nikolai Buharin) în introducerea la volumul de care mă ocup, este pentru prima dată că avem acces la mărturisirile unei surse de prim rang, ale unui membru al cercului intim, privind strategia lui Gorbaciov ca și ferocea competiție pentru putere în vîrful birocației sovietice. Au mai fost scrise și alte volume cu pretenții memorialistice (de la Andrei Gromiko la Eduard Sevardnadze și Boris Elțin), însă ele s-au menținut în planul unor generalități bombastice și al unei frazeologii rebarbatice. În cazul lui Elțin, componenta auto-glorificatoare, legată de participarea sa nemijlocită la conflictele imediate, au transformat volumul său de memorii într-un manifest politic menit să susțină imaginea unui democrat dintotdeauna, a unui idealist fără pete și remușcări.

Egor Ligaciov, care a fost aproape trei ani, între 1985 și 1988, aghiotantul lui Gorbaciov în calitatea sa de secretar cu cestiunile de cadre ale Comitetului Central, este acum un simplu pensionar. În cazul său, diferit de cel al unui Sevardnadze (actualmente omul forte în Georgia post-comunistă), o revenire în prim-planul vieții politice este cât se poate de improbabil. De aici și nota de autenticitate, de sinceritate chiar, a acestor memorii. Scopul său este de a reflecta asupra cauzelor năruirii sovietismului și de a demonstra că o strategie diferită de aceea adoptată de reformiști radicali ar fi putut salva sistemul. Spre onoarea sa, fostul locotenent al lui

Gorbaciov se abține de la un rechizitoriu furibund la adresa inițiatorului perestroikăi și recunoaște că situația Uniunii Sovietice în anul 1985 era atât de critică încât o reajustare majoră a structurilor politice, economice și chiar ideologice era inevitabilă. Dacă nu vrem să păcătuim prin utilizarea etichetelor facile, trebuie să admitem că Ligaciov nu este un stalinist intransigent, din categoria fosilelor nostaljice care demonstrează astăzi pe străzile Moscovei agitând frenetic portretul georgianului. El nu este nici măcar un partizan al brejnevismului, văzut ca o perioadă de paralizie politică și degradare morală. Formula doctrinară a lui Egor Ligaciov este aceea a unui neobolșevic, pentru care primii ani ai perestroikăi au fost o sansă formidabilă de a regenera sistemul fără a-i distruge fundamentele. Tocmai aici se află viciul de substanță al poziției sale: ostatec al dogmei leniniste a partidului unic, obsedat încă de ideea luptei claselor și terorizat de spectrul inamicului infiltrat în rândurile pretinsei avangarde a proletariului, Ligaciov nu poate părea că această primă fază, timidă și auto-limitată, a perestroikăi trebuia să se extindă și să declanșeze o ruptură revoluționară. Încredințat că numai elita birocratică se află în posesia adevarăului, el ignoră dinamismul societății civile, faptul că odată deschise porțile

autoritară. Cum spuneam, fără a fi un admirator necondiționat al lui Stalin, el este un veritabil conservator sovietic, pentru care inovația, schimbarea, spontaneitatea sunt tot atâta de primejdii. Fidel crezul său leninist, el repudiază orice dezvoltare care se susține organizată centralizată și controlului ierarhic. Reproșul său la adresa intelectualilor radicali derivă din vizionarea sa politică de-o viață. Spre deosebire de Gorbaciov care, în cele din urmă, s-a declarat sprijinitorul „socialismului cu chip uman” (în varianta mai degrabă dubcekistă decât scandinavă), Ligaciov consideră că sistemul definește imense potențialități auto-reglatoare și că, prin urmare, ar fi putut fi vindecat și păstrat în liniaționalele sale instituționale esențiale. Chestiunea pentru el, ca și pentru mentorul său Iuri Andropov, era de a corecta „distorsiunile”, de a elimina cele mai repugnante excrescențe legate de nepotism, corupție și inertie.

În această viziune, radicalii (pe care ar fi poate mai adevărat să-i numim democrați), nu pot apăra decât ca „sabotori”, demagogia să anihileze sistemul în favoarea unei organizări întemeiate pe stratificări economice și pseudo-legalitate. Piața liberă și statul de drept nu fac parte din vocabularul neo-bolșevic. Ceea ce este frapant îmi pare a fi cecitatea lui Ligaciov în raport cu faptul că tocmai sovietismul a reprezentat triumful unei ordini profund ostile principiului egalității. Mai precis spus, justiția socială invocată în programul utopic schițat de Karl Marx, fusese de mult abandonată în favoarea unei structuri amorf-înghețate, cu birocracia de partid jucând rolul de clasă suprapusă parazitară. Dar, cu aparatul conceptual de sorginte leninistă este imposibil de a accepta asemenea banale observații. Capitalismul îi apare Ligaciov ca un sistem al opresiunii, antipodul „paradisului” socialist inaugurate de revoluția bolșevică.

Ceea ce dă totuși savoarea acestei cărți nu sunt aceste soporifice declamații ideologice. Spre deosebire de Gorbaciov care rămâne și în scrierile sale actuale un doctrinar impenitent, incapabil să se debaraseze de corsetul limbii de lemn, Ligaciov reușește adeseori să vorbească normal despre evenimente și situații umane. Pasajele cele mai interesante sint cele legate de crescândea sa solitudine în Biroul Politic gorbaciovist. Înconjurat de sicofanii gata să aprobe orice idee a secretarului general, Ligaciov nu a ezitat să-și spună apăsat punctul de vedere. Dar, mai ales după 1987, el s-a aflat într-o iremediabilă izolare. Deși politic, Gorbaciov a preferat să-l ignore. Chiar mai socant pentru Ligaciov, vechiul său camarad nu s-a sfîrtit să-l

sacrifice în clipa în care era nevoie de o figură care să întruchipeze tot ceea ce inteligenția liberală resimțea mai odios. Întrucât Ligaciov nu se poate auto-convinge că Gorbaciov s-a dezes de el și de idealurile lor comune, el trebuie să găsească un vinovat în anturajul secretarului general. Acest inamic cu o diabolică influență, omul care a făcut tot posibilul pentru a-l separa pe Gorbaciov de „forțele sănătoase” a fost, ne-o afirma Ligaciov, nemesisul său, Aleksandr Iakovlev. Ideologul politic de glasnost, fostul ambasador în Canada propulsat de Gorbaciov în fruntea ideologiei, el este arhi-trădătorul, manipulatorul, eminența cenușie a conspirației, groparul socialismului. În clipa când descrie relațiile sale cu Iakovlev, Ligaciov tinde să-și piardă auto-controlul.

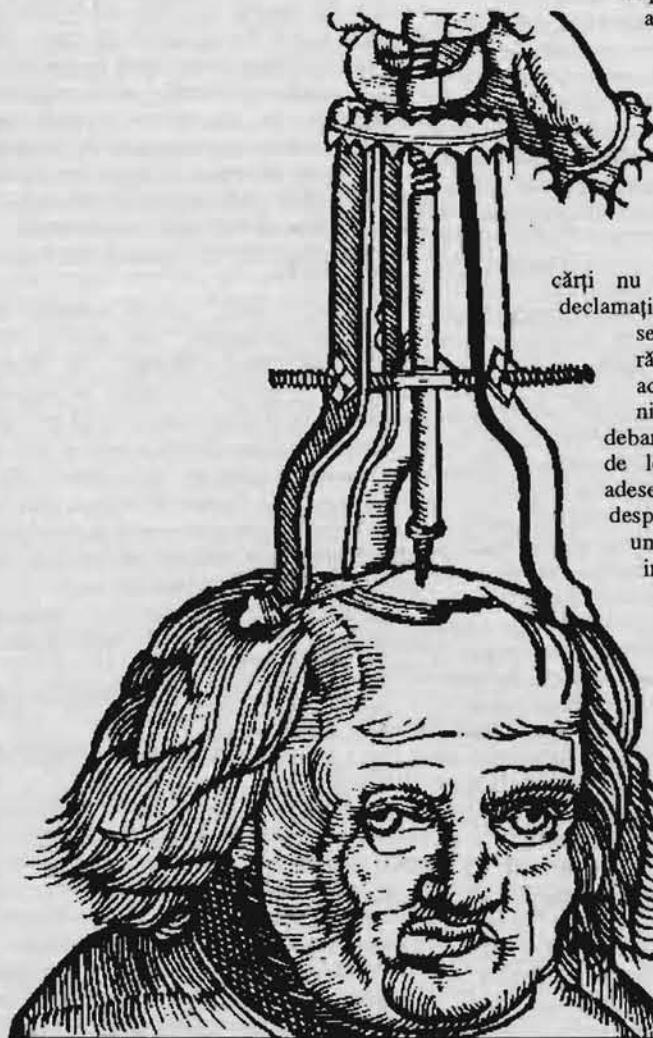
Totul devine pătimăș iar adjectivele demascatore abundă. Iakovlev apare aşadar drept Iago-ul acestei drame shakespeariene despre grandoarea și decădere birocației de partid, povestită de Egor Ligaciov. Cum un comunist ortodox nu poate concepe că miezul însuși al sistemului era absurd și nu putea fi renovat, el trebuie să caute sursele descompunerii la nivelul psihologiei, al motivațiilor obscure ale unui actor sau altul. Realitatea este că, spre deosebire de Ligaciov, oamenii precum Iakovlev au înțeles că sursa principală a degradării provine din chiar natura violentă și anti-legală a modelului leninist. Fără represiune și fără minciună, sistemul nu avea cum să reziste.

Un punct fascinant în aceste memorii îl reprezintă relațiile lui Ligaciov cu Gorbaciov. Dacă la început cei doi lideri păreau să împărtășească un crez comun, o agendă comună de revitalizare a sovietismului, drumurile lor aveau să se despartă până la ruptura totală de la sfârșitul deceniului trecut. Frustrat și îndurerat, Ligaciov avea să se afle în poziția sfetnicului marginalizat, neinvitat și neascultat, ale căruia scrisori de protest sunt pur și simplu tratate ca un zumzet stingeritor. Diagnosticul pe care îl pune stilul lui Gorbaciov merită citat: „Aceasta era metoda lui Gorbaciov. Sub Stalin, puteai fi lichidat pentru o scrisoare ca aceasta. Sub Hrusciov, puteai fi concediat. Sub Brejnev, erai trimis ambasador în Africa. Iar sub Gorbaciov, erai pur și simplu ignorat.” Un lucru este cert: cu toate păcatele sale, cu toate ambiguitățile și stratagemele care i-au fost de atâta ori imputate lui Mihail Gorbaciov, tocmai această renunțare la tentația punitivă în raport cu orice critică a schimbat datele jocului pe culmile puterii sovietice.

Format la școala stalinistă a obediенței și disciplinei cazon, Ligaciov nu poate înțelege că mecanismele democratice (chiar dacă doar embrionice) trebuie să ducă la declinul autorității partidului. Pluralismul îl terifiază, îi dă adevărate frisoane. Pentru foștii săi colegi Elțin sau Sevardnadze, transfigurații în militanți ai pluralismului, el nu simte decât dezgust. Iată-l aşadar pe Egor Kuzmici, contemplând cu oroare spulberarea visului său de-o viață, asistând ca martor neputincios la lichidarea unei ordini pe care a crescut-o eternă. Structura sa mentală îl împiedică să vadă că originea conflictului între conservatori și radicali jine de înșăși interpretarea experienței sovietice, de acceptarea ori respingerea unei viziuni pluraliste și tolerante despre ordinea politică. Lumea lui Ligaciov este dominată de valori simple, aproape rustice: patriotism, exaltarea virtuților țărănimii ruse, idealul egalitar al bolșevismului originar, planificarea centralizată ca panaceu universal. Pentru el, trecutul stalinist, cu toate atrocitățile sale, a fost un timp al grandorii și entuziasmului. Au existat lagăre de concentrare, spune el, dar în egală măsură au existat hidrocentralele și oțelăriile gigantice, ca și fraternitatea romantică a războiului anti-hitlerist. Toate acestea sunt astăzi apuse, spre nesfârșita tristețe a celui care nu este altceva decât o relixă a timpurilor când Biroul Politic era substitutul mundan pentru un Dumnezeu omniscient și omnipotent.

În apărarea lui Ligaciov, se poate spune că el nu încreză să se prezinte drept altcineva decât el însuși. El nu este un Arbatov, prestidigitatorul ideologic care cândva îi înălța osanele lui Brejnev, iar acum cântă imnuri democratice de tip occidental. Ligaciov a fost un om al aparatului, iar memoriile sale sunt scrise din această perspectivă. Un traditionalist bolșevic, personal neatins de corupție, el este tot atât de mult parte a istoriei contemporane a Rusiei precum Elțin sau Gorbaciov. La urma urmelor, oamenii ca el îl-au adus la putere pe Gorbaciov în acel crucial martie 1985. Vocea lui vorbește pentru milioane de birocați pentru care Uniunea Sovietică a fost un teritoriu sacru. Nu trebuie deci să ne mirăm că tonul său este unul al jelinii: Uniunea Sovietică a murit, iar oamenii precum Ligaciov au rămas orfani.

Vladimir TISMĂNEANU

barajului stalinist, era imposibil ca noile mișcări izvorăte din chiar inima societății să mai poată fi reduse la tăcere.

Incapabil să înțeleagă că seria de schimbări care a debutat sub forma reformelor de sus s-a convertit într-o revoluție de jos, civică, de la bază, Ligaciov se complacă într-o mentalitate de genul „cine a distrus Uniunea?”, al cărei corolar nu poate fi altul decât căutarea ipoteticului țap ispășitor. Principalii culpabili în această demonologie sunt, desigur, intelectualii radicali, „liberalii” acuzați de irresponsabilitate și aventurism, de lipsă de patriotism și de o atitudine servilă față de Occident.

Educat în tradiția stalinistă a birocației, Ligaciov detestă orice mișcare anti-

Egor Ligaciov, *Inside Gorbaciov's Kremlin*, New York: Pantheon Books, 1993.

Cercul magic*

Dacă prăbușirea comunismului în vestul Europei se poate explica prin conjugarea unor factori externi și interni, dispariția acestuia chiar din țara ce i-a dat naștere, precum și dezintegrarea fostei Uniuni Sovietice, ca urmare a renașterii societății civile din creuzetul libertății de expresie și al mecanismelor pieții, pune în evidență caracterul iluzorii a aceea ce a constituit esența sistemului — ideologia. Trinomul partid — stat — ideologie s-a volatilizat după săse ani de nereușite încercări de reformă. Rămân în urmă consecințele a 70 de ani de utopie, dar și întrebarea „cum a fost posibil?”. Un răspuns oferă Alain Besançon în lucrarea *Originile intelectuale ale leninismului** recent apărută în românește (a treia traducere din acest autor oferită în ultimii doi ani de editura Humanitas).

Suia ideologie-partid-putere a constituit moștenirea leninismului. Pormind de la primul din termenii ecuației — ideologia, Lenin a conceput partidul prin care a cucerit puterea. Pentru ca această moștenire să fie păstrată, pentru a se menține puterea trebuie însă conservată unitatea partidului, ceea ce era cu puțință prin canonizarea ideologiei.

Conform teoriei, socialismul ar fi trebuit să apară simultan cu dispariția sistemului anterior. Așa cum după formula pe care Bakunin preținea că a descoperit-o la Hegel, după care spiritul de distrugere este identic spiritului de creație, Lenin a așteptat manifestarea spontană a socialismului. Cum însă această miraculoasă transformare nu s-a produs, iar un autentic revoluționar este prin definiție un om de acțiune, „părintele statului sovietic” a trecut la construcția noii societăți. Dacă socialismul nu s-a putut manifesta, principalul obstacol îl constituia, conform dogmei inamicul, capitalismul.

Începutul anilor '20 nu era însă propice confruntărilor decisive. Comunismul de război își dovedise neficiența, un intermezzo pentru pregătirea atacului final împotriva rezistenței societății civile (îărâimea și intelectualitatea) apărând ca necesar. Acest răgaz a fost constituit de perioada NEP-ului când principalele instrumente ale terorii, partidul, poliția politică și armata s-au întărit.

Legitimitatea partidului era legată de promisiunea comunismului, iar soluția nu putea fi decât politică, atâtă vreme cât economia sau cultura erau la îndemâna „dușmanului de clasă”. Ideologia apare astfel ca principala strategie de realizare a societății viitoare deoarece validitatea acesteia a fost dovedită prin cucerirea puterii.

Între realitate și modul în care este aceasta perceptată de bolșevici se interpune ideologia, care nu este un ideal de ordin moral, ci un percept al științei ce se impune în virtutea unor legi naturale. Duplicarea realității devine o amenințare pentru legitimitatea puterii, trebuie suprimită mai întâi magic prin construcția fictivă a socialismului cu ajutorul limbajului — comunicarea având ca punct de reper realul, odată folosit, prinde consistență, începe să indice adevărul pe care ideologia îl proclamă. Prin constrângere socialismul este construit, prin magia limbajului el există deja.

Ideologia suferă o mutație radicală, transformându-se dintr-o credință și o doctrină în însuși conținutul puterii. Ea nu mai este doar crezută, ci este executată. Dispariția progresivă a hiatusului dintre cele două realități conduce în final la un monism în deplin acord cu dogma.

Pentru a ajunge însă la Lenin ideologia a trecut printr-o serie de evoluții succesive. Leninismul nu a apărut pe un teren virgin, nașterea sa fiind rezultatul unor situații specifice societății ruse din secolul trecut, și al interpretărilor pe care în condițiile date, acestea le-au imprimat unor curente de gândire care se manifestaseră mai întâi în Apus.

Ideologia, ca atare, apare în secolul al XIX-lea având drept coordonate credința și teoria. Limbajul ideologic se dezvoltă ca o unitate între liturgic și științific, dorindu-se însă științific, dar fără a se cantona la fenomen. În calitate de credință ideologia trebuie cercetată din perspectiva religiei. Sub aspectul teoriei se impune examinarea din perspectiva gândirii raționale, filosofice și științifice. Tocmai o astfel de analiză oferă Besançon în lucrarea sa.

Un model imperfect al gândirii ideologice poate fi identificat în gnozele creștine apărute în primele secole după Cristos. Caracteristica acestora este conștiința decăderii lumii asociată cu revolta contra unei asemenea condiții. Depășirea acestei situații, măntuirea, se obține prin cunoaștere inițiatică, care cuprinde trei nivele: teoria (cunoașterea macro și microcosmosului), istoria (evoluția cosmosului și cauzele căderii), și practica (mijloacele măntuirii).

De exemplu maniheismul și leninismul au în comun regula celor două tabere (binele și răul respectiv proletariat și burghezia), a celor două regiuni (binele la nord și răul la sud, respectiv dictatura proletariatului în răsărit și imperialismul în apus), și a celor trei timpi. Mai mult, biserică manicheană își împărtea adeptii în două categorii, cei demni să primească întru totul harul (revoluționari de profesie) și cei ce îl primesc numai în parte. Desigur paralelismul dă seamă despre dispoziții psihologice și scheme de gândire, neputând fi dus mai departe.

Diferența dintre gnoză și ideologie rezidă în aceea că cea de-a doua folosește o argumentație nereligioasă și se justifică prin recursul la știință.

Înainte de a ajunge în Rusia și de a cunoaște forma leninistă, ideologia parcurge un ciclu francez și unul german. În Franță se manifestă atât dezvoltarea științei cât și criza religiei, iar spre sfârșitul secolului al XVIII-lea apare un mediu de intelectuali proletarii care profitând de o tradiție a gândirii critice și de conjunctura lui 1789 vor forma societățile de gânditori, embrionul a ceea ce se va numi partid. Lipsită de coeziune gruparea iacobinilor s-a divizat, societatea civilă reușind astfel să se refacă și să îl eliminate.

Dacă în Franță erau prezente elementele necesare ideologiei, ele nu au ajuns să se combine. În Germania aceste elemente vor fuziona, dar va lipsi revoluția, Rusia va reuni modelul politic francez și pe cel intelectual german, desăvârșind ideologia. Esoterismul lui Eckhart sau Boehme va suferi un proces de raționalizare prin Schelling și mai ales Hegel. Sistemele filosofice ale acestora au ambiția totalitară, încercând explicarea unitară și rațională a istoriei, societății și naturii. Influențat de stânga hegeliană Marx va ajunge la ideologie. Procesul simplificator va continua prin Engles, Plehanov, Lenin pentru a eșua în dogmatica diamantului.

În Rusia drumul ideologiei este deschis de naționaliștii slavofili Kireevski și Homeakov, aflați sub influența nerecunoscută a lui Schelling, care au creat o lume-fictiune pe care o contrapuneau individualismului liberal și economiei de piață. Dar, susține Besançon, contrazicându-l pe marchizul de Custine, currențul majoritar în secolul XIX în Rusia îl vor fi constituit liberalii. Drumul spre ideologie va fi continuat prin Bakunin, Herzen și Belinski care descoperă conceptul revoluție. Apărăt la mijlocul secolului inteligenția rusă va reprezenta manifestarea clară a incipientei ideologiei revoluționare. Partidele revoluționare au apărut din mijlocul inteligenției. Prin natură ei însă inteligenția nu reprezintă un tip social permanent. Treptat acest grup își va pierde consistența ideologică. Însă bazele practice și teoretice ale narodnicismului, social-democrației și, în final, ale bolșevismului existau deja.

CRISTIAN-ROMULUS
PÎRVULESCU

Anatomia manipulării*

Françoise Thom, este un nume consacrat în domeniul sovietologiei. Elevă a lui Alain Besançon, ea a fost unul din rarei occidentali care au înțeles de timpuriu misterul ascensiunii lui Gorbaciov. Cartea recent apărută la Editura Humanitas, „Limba de lemn”, * în traducerea Monei Antohi și cu studiu introductiv de Sorin Antohi, constituie versiunea prescurtată a tezei sale de doctorat pregătită sub îndrumarea lui Alain Besançon.

Premisele de lucru sunt puse de către autoare încă din introducere: „Nici un regim nu este atât de prolix ca regimul comunist, nici atât de gelos pe monopolul său asupra cuvântului; nici un regim nu așa să ștăpânească limba și să-l canalizeze în interesul său”.

Lucrarea cercetătoare franceză este structurată în 5 părți. În prima parte, intitulată „Descrierea limbii de lemn”, sunt analizate și descrise în toată disfuncționalitatea lor sintaxa, lexicul și stilul limbii de lemn.

Lipsa de ordin formal și categorial, cum ar fi ceea ce a deicteilor, predominant construcțiile pasive și impersonale sau a modului imperativ din limba de lemn, devine un mod de ocultare și golire de sens a realității devenite impersonală, lipsită de precizie, echivocă.

În acest context, maniheismul și voluntarismul limbii de lemn, predilecția pentru terminologia militară, devin din anormale, firești. Analiza din prima parte a lucrării se încheie cu cuvintele sinteză: „Limba de lemn oferă exemplul unic și pasional al unei limbi care a divorțat de gândire, dar care nu a murit în urma acestei rupturi pentru că a fost menținută artificial în viață de o putere politică totalitară sau de ideologia pe care o îmbracă”.

În privința modului de funcționare a limbii de lemn, care este studiat în partea a II-a a lucrării, el este surprins chiar de la început: „Limba de lemn asigură reajustarea și reactualizarea permanentă fără de care ideologia și-ar pierde virulența și impactul asupra lumii”.

Odată cu această constatare, am intrat de fapt în miezul analizei făcute de Françoise Thom. Aceasta deoarece limba de lemn este esențialmente un produs al voinei politice paranoide de siluare constantă și cu bună știință a realității.

Înțelegerea pur și simplu a realității, transformarea anumitor evenimente în ilustrare, diversiune și minciuna enumerate de autoare din analiza articolelor din *L'Humanité* și *Pravda* devin simple mijloace, categorii existențiale într-o lume în care „nu pot exista nouăță, nu există decât semne care confirmă aplicarea liniei politice a momentului”. În aceste condiții, gramatica devine un simulacru, iar limba de lemn devine o formă de anihilare a gândirii și a limbii naturale.

În cadrul deschiderii permanente de la lingvist către micro și macro social, în partea a III-a este analizat rolul limbii de lemn. Dacă în primele două părți erau analizate și înfățișate partea descriptivă și articulații ale acestei limbii ca artefact

lingvistic și ideologic, în partea a III-a asistăm la o analiză de impact și agresivitate.

Limba de lemn devine un mijloc de luptă și influențare. Relația sa cu ideologia este sintetizată perfect de un citat din Stalin: „... de fapt limbajul este un instrument care, asemenea unei mașini, poate fi folosit la fel de bine de capitalism și de socialism”.

Din vehicul cu un caracter instrumental pronunțat, limba devine putere și servitoare

totodată în relația ei cu puterea. Așa cum observă Tânără cercetătoare franceză: „Devenit pur artifact, limbajul nu subzistă decât într-o formă, cea de vehicul al puterii”, deși „limba de lemn nu se mărginește la formularea ideologiei și la preschimbarea ei în putere, ea exercită o funcție de reglare în sănul acestei puteri”.

Rulurile următoare pe care le joacă limba de lemn în raport cu societatea sunt exprimate în două titluri: „Limba de lemn și societatea civilă”, în care este remarcat faptul că „discursul de lemn este unul cu sens unic”.

În ceea ce privește caracterul activ destrukturativ al limbii de lemn, el este sintetizat în capitolul omonim cu cuvintele: „Limba de lemn trebuie să reprezinte această putere în permanență să demonstreze că ea este în același timp arbitrară și nelimitată să-i încarneze violența”. Aceste considerații ne aduc aproape fatal către partea a IV-a lucrării intitulată „Omul nou”. În capitolul ca „Destabilizarea eului” sau „Intenționalitatea perpetuă” se demonstrează strălucit faptul că limba de lemn este organul central al statului totalitar cu funcție fals pedagogică.

Partea a V-a și ultima a lucrării face o istorie a limbii de lemn și a raporturilor și genezei ei cu și față de marxism, revoluția franceză și perestroika.

În încheiere, putem afirma că deși scrisă cu mult înainte ca evenimentele din anii 1989-1990 să pună în evidență contrastul frapant la nivelul mentalității dintre est și vest, carte cercetătoarei franceze surprindea cu subtilitate articulațiile unui univers ermetic și ermetizant reflectate în limba sa hibrid. Am putea spune chiar că este o carte despre noi înșine reflectări într-o oglindă nu neapărat comodă, dar benefică și care nu trebuie spartă dintr-o grăbă narcisistă.

BOGDAN POPESCU NECȘEȘTI

* Françoise Thom, *Limba de lemn*, traducerea Mona Antohi, Editura Humanitas, 1993.

Democrația verticală

GIOVANNI SARTORI

O societate fără conducere nu este deloc o societate, pentru că orice către ori doi sau mai mulți indivizi se constituie într-o societate și trăiesc împreună, nu există așa-ceva precum o conportare necontrolată, agresivă sau neafectată de cei din jur.

F.S. Haiman

6.1. Principiul majoritații și șomnia minorității

Cea mai mare parte a timpului, politica se ocupă cu probleme de genul subordonare-supraordonare-coordonare, — în esență, cu structurarea ierarhizată a colectivității. În continuare, voi numi astă dimensiunea verticală a politicii. Politica are desigur și o dimensiune orizontală, dar această dimensiune devine semnificativă numai în cadrul democrațiilor și, istoric, împărăște soarta acestora; ea a înșelat să mai caracterizeze politica o dată cu prăbușirea polis-ului grec și nu a reîntrat semnificativ în teoria sau practica politică până în secolul 19. Acest fapt e bine ilustrat de evoluția vocabularului politic începând de la Aristotel încă odată. Singurul termen latin care mai păstrează sensul grecesc original al viziunii orizontale asupra politicii este *res publica* — al cărui cel mai apropiat echivalent englezesc este „common weal” (în românește ar fi „bunăstare comună” — n. trad.). Toți ceilalți termeni introdusi în Evul mediu cum ar fi *principatus*, *regnum*, *dominium*, *guberbaculum* — se referă la verticalitatea politiciei. Același lucru este adevarat și despre contribuțiile esențiale ale unor Machiavelli sau Bodin, asupra termenilor ca „stat” și respectiv „suveranitate”. Chiar și astăzi majoritatea termenilor politici care se aplică formelor civile de guvernare — putere, lege, conducere, îngădire, guvern, stat — se referă în mod caracteristic la dimensiunea verticală, nu la cea orizontală.

Tinând seama de această deosebire dintre politica verticală și cea orizontală, cititorul vede ușor că în capitolele dinainte am pus accentul pe *democrația orizontală*. Opinia publică, democrația electorală, democrația participativă, referendumul toate reprezintă o

implementare și difuzare orizontală a democrației. E un început corect, deoarece ceea ce face democrația unică este tocmai stabilirea, sau restabilirea, dimensiunii orizontale a politicii. Cu toate acestea, democrația nu înseamnă anarzie, lipsă sau absența unei conduceri. Fundamentele edificiului rezidă în opinia publică, în alegeri, în participare, într-un grup de cetățeni care decid (sub o formă sau alta); dar fundamentele, prin caracterul lor esențial, sunt ceva care sprijină o construcție clădită deasupra. Ca atare, ar fi timpul să aruncăm o privire asupra democrației ca sistem de guvernare și, mai general, asupra structurării verticale a democrației — pe scurt, *democrația verticală*. Dar structurarea pe verticală a democrației ridică anumite probleme care nu pot fi lăsătură prin teoria reprezentării. Întrebarea neplăcută este: cum se face că, până la urmă, domnia majorității intră într-un fel de împăciuială cu domnia minorității? O asemenea întrebare are meritul de a ne îndemna să privim mai îndeaproape sensul unor termeni ca *lege* (în engleză *rule* — n. trad.), *majoritate* sau *minoritate*.

Să începem prin analiza *'rule'* care este cu adevărat un termen cu capcane. În timp ce este clar că *'rule'* poate fi folosit fie cu sensul de *principiu* (un criteriu, o metodă), (în românește, „regulă, lege” — n. trad.), fie ca o *conducere efectivă* (în românește „domnie, regim” — n. trad.), nu este adesea clar în care din cele două semnificații a folosi. Aceasta și *'rule'* avea sens în fiecare sau în amândouă sensurile. Pentru a elmina ambiguitatea, atunci când este utilizat cu primul sens, ar fi bine să folosim expresia înțregul ei, adică, *regulă a jocului*, sau altminteri, termenii principiu sau criteriu. În ceea ce privește cel de al doilea sens — *'rule'* ca mod de *conducere* — avertismentul este că există regimuri și regimuri. Regimul lui Stalin are puțin dacă nu chiar nimic în comun cu acela al lui Roosevelt: altfel spus, există o deosebire de fond între *conducerea dictatorială* și *conducerea democratică*, o deosebire pe care am exprimat-o prin termenul „*conducere*” ori de căte ori am vrut să definișc *'rule'* în sensul său slab, ca un fel de „directivă” sau de „indicări”, nu ca un „ordin” care trebuie obligatoriu urmat.

Prin urmare, contradicția aparentă dintre domnia (regimul), stăpânirea, majoritatea și domnia (regimul) minorității poate să rezulte pur și simplu din terminologie. Dacă relația pe care o considerăm se datorează unei deosebiri între un criteriu (*regula*) și cine stăpânește (*regulator*), contradicția dispără. În primul rând, nu numai că *principiul majorității* nu constituie o substanțială domnie a majorității, dar întreaga arhitectură a democrației nu face deloc plauzibilă vreo derivație a celui din urmă din primul. În al doilea rând, ca descriere, *domnia minorității* poate induce în eroare și poate fi pușă la indoială din două motive: (a) că democrația produce minorități (la plural), nu o minoritate singulară; (b) că democrația nu admite, *'rule'* în sensul tare al cuvântului, ci numai în sensul slab, acel conținut de termenul *conducere*.

Întorcându-ne un pic înapoi, să ținem seama că ceea ce avem de cercetat este de fapt o interrelație foarte complexă și subtilă

între cei guvernați și cei care guvernează. Această interrelație constă dintr-un proces cu multe trepte și cu multe fațete, în cursul căruia se materializează (sau se dizolvă) majorități concrete și minorități la fel de concrete, pe căi foarte variate și pe diferite niveluri. Pe măsură ce vom pătrunde în studiul acestui proces, vom încerca să lămurim această interrelație. Vom porni încă de la început de la două puncte foarte clare: unde începe procesul și ce încearcă el să evite. Procesul pornește chiar cu regula (jocului), care stabilește modul în care se rezolvă conflictele; iar această regulă (metodă) constituie principiul majorității. Iar în ceea ce privește intențile, acestea au fost foarte bine exprimate de Hamilton: „Dați totă puterea celor mulți — ei vor opri pe cei puțini. Dați totă puterea celor mulți — ei vor opri pe cei mulți”. Prin urmare, intenția este să se evite a da totă puterea celor mulți sau celor puțini, ci de a distribui pe rând sau/și sub regim de concurență majorităților și minorităților.

6.2. Tirania majorității

Acum trebuie să descurcăm contextele și mediile la care termeni ca majoritate și minoritate, se aplică în mod variat. Mediile care necesită o atenție specială sunt cel puțin trei: (a) structurile și procesele constituționale; (b) scenele electorale și de vot; (c) societatea în mare. Ca atare, să zicem că din relația majoritate-minoritate rezultă trei structuri de semnificație majore, puternic determinate de context:

- constituțional,
- electoral (de vot),
- societal.

Într-un context *constitutional*, grijă se manifestă față de minorități, nu de majorități. Mai precis, problema care devine priorităță în acest context este că minoritatea sau minoritățile trebuie să aibă dreptul de a se opune, dreptul de a face opozitie. Tocmai aici expresia „domnia majorității și drepturile minorității” își capătă sensul cel mai precis și o importanță specială. Dacă opozitia este momită, hărțuită sau călcată pe picioare putem vorbi de o „tiranie a majorității”, în sensul constituțional al tiraniei majorității, cel pe care Madison și Jefferson l-au numit „despotism electiv”. Ei se temeau de despotismul unui guvernământ legislativ, neangrădit de divizarea puterilor: un corp electiv (un parlament, dar mai precis, camera deputaților) care ar concentra în mână sa o putere nelimitată, și, prin acest instrument, o putere tiranică. Că teama lor a fost justificată s-a văzut curând după *gouvernement conventionnel* revoluționar francez, o veritabilă încamare a despotismului electiv. Cu toate acestea, despotismul electiv temut de Madison și Jefferson nu se referea cu adevărat la relația majoritate-minoritate, ci la principiul că o putere nedivizată constituie în totdeauna o putere excesivă și periculoasă. Așadar, acea tiranie a majorității care capătă preponderență din perspectivă constituțională se referă la *drepturile minorităților*, și mai ales dacă dreptul la opozitie este respectat sau nu.

În *contextul electoral și de votare* argumentul capătă cu totul alt înțeles. În acest caz, accentul se pune exclusiv pe principiul majorității, adică pe „majoritate”, ca regulă acceptată a jocului. Iar argumentul este simplu: că oricine votează (i.e., așa cum cei mai mulți votanți o fac) se situează de partea căștișătoare. Din contră, oricine votează cu minoritatea (ratând astfel să se alipească la pluralitate) se placează de partea care pierde. Votul lui nu face doi bani. Așadar, în actul votului, „minoritatea”, denotă pur și simplu pe cei care se vor supune voinței majorității (chiar dacă aceasta nu-i decât o simplă pluralitate). Se subînțelege deci că, prin vot, *minoritatea nu are drepturi*: ea constă din acei ai căror vot s-a pierdut, pe scurt. Implicația este că în contexte electorale și de vot, expresia „tirania majorității” este inaplicabilă și nu are sens.

Mai la obiect, deși actul votării este un act finit, dintr-o lovitură, când votăm putem totuși iniția un proces, mai ales în cazul votului electoral. Și, cu toate că actul individual al votării nu trebuie confundat cu procesul pe care acesta-l-ar putea eventual

declanșa, nu trebuie neglijat faptul că procesul nu numai că influențează noțiunea de „căștișător”, dar și mărește numărul celor care pierd. Electorul care căștișă este un elector care își propusează candidatul ales (sau care votează pentru o listă, care deține, cel puțin un loc). Dacă, însă, continuăm să examinăm secvența de evenimente care decurg din alegeri, se poate ca un alegător să căștișe la nivelul circumscripției, dar să piardă la alte nivele: la nivelul parlamentar (unde alesul să poată să aparțină unui partid minoritar) și, din nou, la nivel guvernamental (când partidul său este exclus de la guvernare). Urmarea acestor fapte este dublă. Mai întâi, ele scot în evidență importanța tratării separate a *actului votării* și a *procesului votării*. În al doilea rând, ele subliniază punctul anterior că dintr-un *principiu al majorității* nu devine neapărat o *domnie* (conducere) a *majorității*. Unul dintre motivele pentru care lucrurile se petrec așa este că dacă principiul majoritar este aplicat la diverse nivele, un proces care decurge în mai multe trepte poate elimina, una câte una, un sir de minorități care în cele din urmă poate fi echivalentă majorității din populația care participase inițial la vot, *denosului* ca întreg.

Să ne întoarcem acum la semnificația de „majoritate” în cel de al treilea mediu, care este de mărimea societății *context sau societal*. Înțelesul social al termenului *majoritate* este atribuit în mod caracteristic expresiei „tirania majorității” de către Tocqueville și de John Stuart Mill. Ceea ce-l deranjează pe Tocqueville și mai apoi pe Mill era pericolul unei tiranii spirituale, adică al unei conformități sociale extreme și înbăușitoare. În acest caz, relația majoritate-minoritate își pierde din importanță în sine, dar rămâne importantă prin consecințele sale asupra individului. Ca urmare, accentul se mută asupra relației *societății cu individul*. Antiteza este între majoritate contra libertății individului, sau dintre majoritate contra independenței intelectuale. Tocqueville spunea că „republicile democratice fac despotismul inutil, deoarece însăși majoritatea trasează un cerc formidabil împrejurul gândirii”. Iar Mill scria:

„Atunci când societatea însăși este tiranul — societatea ca o colectivitate cumva diferită de individii separați din care este compusă (...) — ea practică o tiranie socială mai teribilă decât multe tipuri de opresiune politică, (...) deoarece lăsă deschise mai puține uși de evacuare, pătrunde mai adânc în *șefinile vieții* și încărcă *zile și înfrântățile* sufletul însuși. Prin urmare, protecția împotriva tiraniei magistratului nu este suficientă: mai e nevoie de protecție împotriva opiniilor și sentimentelor dominante, împotriva tendinței societății de a impune (...) propriile sale idei și practici drept reguli de conduită pentru cei care sunt în dezacord cu ei (...) și de a obliga toți individii să se fasoneze după modelul propus de ea.

În citatul de mai sus, se face referire la un fel de majoritate substanțială, și cu greu la un criteriu sau principiu al majorității. De asemenea, lucrurile pe care le descrie Mill au puțin de a face cu *tirania majorității*, și mai degrabă (în propria exprimare) cu „tirania socială”. În ambele privințe, pleoapa lui nu este prea convingătoare. Nu spun că unele colectivități nu-și pot controla sau eventual oprirea membrilor individuali componenți, dar tirania socială a lui Mill precede cu mult democrația și de altfel nu are prea mult de-a face cu democrația. Comunitățile sășești sau din mici orașe își sufocă cu ușurință pe indivizi, exact în modul descris; dar acesta este doar aspectul neplăcut al „comunității” („commonality”) tocmai acel neajuns neglijat de idealizarea comunei din timpuri mai vechi se prezintă cu mult mai rău — în privința celor de care se temea Mill — decât ce văzuse el vreodată pe timpul său. Ar trebui deci să respingem argumentele lui Mill? Și, prin implicăție, ar fi cazul să eliminăm și argumentația lui Tocqueville?

N-aș merge chiar atât de departe. Pentru că Tocqueville avea în vedere ceva esențial când vorbea despre tirania majorității, — dar tocmai acest punct este neglijat atunci când conceptul său este tradus ca „tiranie socială”. Problema este că principiul majorității (de

notat că am adoptat termenul de *principiu*) adăugă un element de legitimitate, un *drept* la ceea ce este de fapt un simplu *fapt*, anume că conformitatea socială există și implică *majoritatea cetățenilor* și *căciuța* *în sensul* tocmai raționamentul lui Tocqueville. El sugerează, oricum, că există motive suficiente pentru a face ca noțiunea majorității să fie relevantă față de îndoilele noastre asupra tiraniei sociale. Motivul este că „tendența societății de a impune propriile sale idei sau practici”, adică de a impune conformitatea, și găsește un principiu de legitimare în principiul majorității. Iar dacă lectura noastră (printre rânduri) a lui Tocqueville și Mill e doar provizorie, atunci înțelesul social al noțiunii de „tiranie a majorității” merită de asemenea să fie luat în minte.

Dar înainte de a merge mai departe, poate fi util să recapitulăm. În primul rând, principiul majorității ridică problema protejării minorităților. În principal, aceasta ridică o problemă constituțională. În acest context, ceea ce căutăm, prin urmare, este un principiu al unei majorități *luminate*, adică încercăm să delimităm și să temperăm aplicarea sa. Invers spus, dacă principiul majorității este nelimitat sau absolut, atunci avem o „tiranie a majorității” în sensul constituțional al expresiei. Această calificare nu înseamnă că problema va fi limitată doar la prevederile sale constituționale. Ori de câte ori ne gândim la problema de a confira putere, sărăcătoare, prea multă putere, descoperim curând că problema nu poate fi rezolvată numai prin control juridic. Oricum, acesta este un motiv în plus pentru a sublinia că majoritatea aflată la guvernare care înăbușă drepturile opoziției nu face de fapt altceva decât să întruchipeze tirania majorității. În acest context, ținta privată este bine lovită.

În al doilea rând, principiul majorității se confruntă cu problema formării unui guvern majoritar. Acesta este cazul atunci când principiul majorității este aplicat într-un proces electoral. În astfel de împrejurări, fiecare majoritate (sau pluralitate) elimină — nivel cu nivel — minoritatea care îi corespunde. Pentru a forma majoritate guvernamentală, de fiecare dată criteriul majoritar nu poate funcționa decât pe baza principiului „căștișorul ia tot”. De aici descarcă că, expresia „tiranie a majorității” este lipsită de sens în context electoral. La terminarea procesului, se poate întâmpla să iasă la suprafață o minoritate numerică a cetățenilor — la nivel guvernamental — ca majoritatea căștișoare. Aici, prin urmare, o majoritate înseamnă deseori doar *cea mai largă minoritate*.

În al treilea rând, principiul majorității poate agrava tirania socială (așa cum a fost definită de John Stuart Mill), legitimând-o. Din acest punct de vedere, tirania majorității, atât de temută de Tocqueville și Mill, — tirania asupra individului — rămâne un obiect de îngrijorare.

La prima vedere, pare ciudat că fondatorii democrației liberale — Madison, Jefferson, Tocqueville, Mill — erau cu mult mai îngrijorați de tirania majorității (în orice sens ai lui această expresie) decât de o tiranie a minorității. Dar reflecția arată exact contrariul. Întrucât democrația înlocuiește o tiranie printre minorități, iar regula (sau principiul) ei este că majoritatea are întotdeauna dreptate, ea are doar rolul de a arăta că atenția trebuie îndreptată înspre „pericolul opus”, adică înspre pericolul inherent noului principiu.

Un alt punct important este că analiza *principiului* nu are relevanță asupra *domniei majorității* celor mulți, sau dacă vă place, a maselor. Motivul nu este greu și văzut. Atunci când referirea se face la un organism instituționalizat (un guvern, un parlament sau un partid politic), referentul termenului de „majoritate” este un fel de *unitate operantă* coeziu și identificabilă. Dar când referirea se face ca în cazul de față, la colectivitatea mai mari sau larg dispersate, referentul termenului de „majoritate” este de obicei un set de *agregări efemere*. În mare măsură, o majoritate electorală este artificul unei ocazii electorale și, prin urmare, un artific al sistemului de partide ca sistem de canalizare a informației — *channelling* — n. trad.). Iar în ceea ce privește solicitările majorității,

acestea tind să dispară sau să reapară pe fiecare treaptă. Mai crud spus, majoritatea cetățenilor, o „majoritate de masă” — este un proces de o perpetuă amestecare și *mixtură a nemulțumitorilor și satisfacților*, și înțelegeri. Aceasta nu înseamnă că negăm că până și o majoritate de masă poate să se strângă împreună și, în timp, să se compore ca o unitate operantă. Oricum, o majoritate de masă devine o „o majoritate operantă” dacă, și numai dacă, atinge un fel de fixitate, iar în cursul timpului, coeziune. Dar pentru ca acest lucru să se întâmple, trebuie ca o majoritate a populației să fie constituită din *puternici identificabili* în termeni de partid sau clasă socială sau rasă. Rareori s-a văzut așa ceva în democrațiile occidentale. Si acolo, de cele mai multe ori, majoritați de masă concrete sunt majoritați intermitenți și mobile, care nu sunt în stare să susțină sau să producă o „domnie (conducere) a majorității”, în sensul tare al acestei expresii. Prin urmare, atunci când vine vorba de masele majoritare, nu prea sunt temeiuri de îngrijorare în privința unei tiranii a majorității; lucrul principal este că din *metoda majoritară* de a lucea hotărâri nu se poate trage concluzia că ar exista vreun grup care să formeze o *majoritate* și care să poată lucea hotărâri. Metoda majoritară conotează doar o simplă majoritate matematică; ea nu denotează o porțiune majoritară durabilă a unei colectivități.

Am spus deja că obiectivul de ansamblu este evitarea conferirii „întregii puteri” atât majoritaților, cât și minoritaților. Analiza noastră va arăta că asta este tocmai ce se întâmplă. Mai precis, de-a lungul unui proces electoral niște majoritați concrete produc niște minoritați concrete, care se supun la rândul lor criteriului majorității — și acest lucru se întâmplă pe întreg parcursul dintre masa electorală și guvern.

6.3. Alegeri, selecție și selecție proastă

Construcția verticală a democrației depinde de alegeri — alegeri libere, periodice și competitive. Si numai prin alegeri avem posibilitatea decisivă și deplină de a aplica „domnia majorității”, atât ca reglementare concretă cât și ca regulă a jocului.

Oricât ni s-ar părea de surprinzător, ideea de regulă a majorității sau, mai exact, de criteriu al majorității, poate fi doar cu greu plasată înainte de Locke. Atunci când Aristotel vorbea despre „domnia celor mulți” el nu făcea altceva decât să descrie o stare de lucruri, un criteriu standardizat de rezolvare a controverselor sau de luare a deciziilor. Cât de slab era criteriul grecesc „al celor mulți” se poate vedea din faptul că democrațiile grecești și alegeau demnitarii cu grămadă, printr-un mecanism de-a dreptul aleatoriu. Autorul medieval care a reînviat ideea de suveranitate a poporului, Marsilius din Padova, folosea expresia *major et valentior pars*; partea majoritară și „cea mai capabilă”. Pe întreg parcursul Evului mediu, și chiar după aceea, noțiunea de *major pars*, de parte majoritară, nu a fost niciodată separată de noțiunea de *melior pars*, de partea cea mai bună. Si deși se poate spune că începând de la Locke încoace criteriul majorității a evoluat spre sensul în care îl percepem noi astăzi, ca un criteriu cantitativ, separat de atribute calitative, abia odată cu Revoluția franceză separarea a devenit vădită. Nici chiar Rousseau nu a avut nici o contribuție în această evoluție, deoarece „voița” sa generală nu era „generală” decât prin faptul că avea ca obiect *calitatea* unui interes general și obiectiv.

De ce principiul majorității a fost acceptat atât de greu și de lent? Răspunsul este foarte simplu: „drepturile” majorității nu sunt același lucru cu „dreptatea” majorității. La primul său discurs inaugural, în 1801, Jefferson spunea: „deși voița majorității are întotdeauna precădere, această voiță de a fi drept trebuie să rămână rezonabilă”. Cu alte cuvinte, Jefferson a făcut un pas spre a da prioritate principiului majorității, dar în deplină și declarată conștiință a faptului că „dreptatea” nu constă numai în numărul de votanți. Această obiecție a fost formulată mult mai clar câteva decenii mai târziu de un doctrinar francez, Royer-Collard: „Voița unui singur individ, voița mai multora, voița tuturor nu sunt decât o forță care poate fi mai slabă sau mai

puternică. Nici ascultare și nici măcar un respect sumar nu sunt datorate acestor voițe pur și simplu pentru că ele sunt *voițe*.“ Taine, în 1875, a fost acela care a rezumat cu „Zece milioane de ignoranțe nu se pot constitui într-o singură înțelepcie“.

Problema — sau poate perplexitatea — ar putea fi astfel formulată: care este *dreptul unei simple cantități*? De ce un număr mai mare are și o *valoare* mai mare? Personal, eu nu cred că acestor întrebări li se poate da un răspuns transțant. Cu toate acestea, am putea continua replicând că răspunsul atâtăna cumva de un factor cantitativ. De pildă, putem interpreta principiul majoritar ca o implicăție logic necesară a egalității votului și putem argumenta, bazându-pe această problemă, că fiecare voiță este „egală ca valoare” cu oricare alta și, prin urmare, cu cât numărul de astfel de voițe puse la un loc este mai mare, cu atât „greutatea valorii” lor colective este mai mare. Dar un asemenea argument, și altele similare cu el, pot fi ușor atacabile, pentru că răspunsul este, simplu, că mulțimile creează putere, nu dreptate. O majoritate înseamnă cantitate — iar o cantitate nu poate produce calitate.

Recent, în apărarea criteriului majorității au sădit, pe cu totul alte baze — probabilistice — Douglas Rae și Michael Taylor. Rae presupune, în maniera lui Rawls, un fel de „vâl de ignoranță” original. În această situație originală, indivizii sunt nesiguri asupra problemelor puse în discuție și asupra atitudinii pe care alii indivizii o vor lua față de aceste probleme. Ca urmare, individul va prefera o regulă de vot care să minimizeze probabilitatea ca el să sprijine o chestiune care este înfrântă sau să se opună unei chestiuni care căștigă — iar regula majorității este o astfel de regulă, pentru că ea micșorează probabilitatea ca opțiunea lui să fie înfrântă printr-o majoritate de voturi. În exprimarea lui Rae, raționamentul merge cam așa: „Sub regula majorității, frecvența așteptată (însumată) a evenimentelor A și B este minimă și, prin urmare, majoritatea poate fi optimă, sub acest criteriu. Acest lucru sugerează, la rândul său {...} că regula majorității maximizează probabilitatea că individul nostru (anonim) ‘să căștige’ în privința problemei supuse la vot. Iar pe lungă durată, aceasta sugerează că regula majorității va optimiza comunicarea dintre valorile individuale și politica colectivității”. Mă înclin în față ingenuității unui atare argument, dar cred totuși că el duce spre anulare plausibilitatea și probabilitatea. Teorema lui Rae și Taylor presupune întâmplarea și frecvența probabilistic semnificative. Nici una dintre aceste condiții nu funcționează. Nici un votant obișnuit nu va simți vrednată că regula majoritară este „cea mai bună” în ai că sănse mai bune de a fi mai puțin frecvent prin votul majorității sau, invers, de a se plasa mai de a de partea căștigătoare. Dacă și-ar face o astfel de socoteală ar greși, pentru că în timpul vieții sale votantul nu ar avea la dispoziție suficiente ocazii pentru apariția unor astfel de frecvențe.

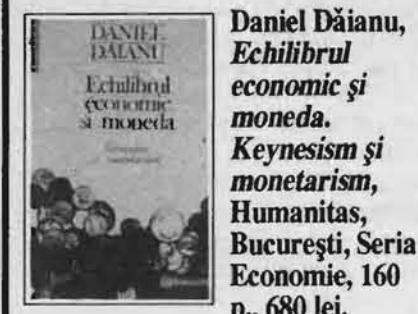
Dar de ce să bazăm justificarea principiului majoritar pe baza sănșelor de căștigare a alegerilor sau pe aceea a justiției cauzei? De ce n-am apără principiul majorității în felul în care Churchill apără democrația, adică afirmando că este un criteriu foarte prost, dar celelalte sunt și mai proaste? La urma urmei, ceea ce avem în vedere este doar o tehnică, un instrument. Orice societate are nevoie de anumite reguli procedurale, de rezolvare a conflictelor și de decizie; iar regula majorității este tocmai acea procedură sau regulă care se potrivește cel mai bine cu cerințele democrației (...). Cu toate acestea, instrumentele sunt instrumente *pentru — pentru ceva*. Si de aceea poate că a venit momentul să examinăm mai adânc pentru că este un instrument, cum funcționează el.

Tocmai am afirmat că regula majoritară este o regulă procedurală care se potrivește cel mai bine democrației. Dar aşa o fi? De ce, de exemplu, este ea mai bună decât regula unanimității? Răspunsul cel mai direct e că regula majorității împiedică blocajul, permitând în același timp colectivităților să aibă un cuvânt de spus. Dar despre regula majoritară se spune de asemenea că ar fi un

Pavel Câmpeanu,
De patru ori
în fața urnelor,
Editura All,
București,
210 p., 1500 lei.

Cartea reunește comentariile sociologului Pavel Câmpeanu (în parte publicate, la vremea respectivă, de săptămâna 22) privind investigațiile lunare întreprinse de Centrul Independent de Studii Sociale și Sondaj. Este o cronică a opiniei publice în 1992 — un an cu trei alegeri naționale și un referendum asupra noii Constituții. Sondele au fost efectuate pe eșantioane naționale cu o considerabilă dispersie teritorială, cuprinzând fiecare peste 1.000 de subiecți în vîrstă de cel puțin 18 ani, intervievați la domiciliul lor de operatorii de teren ai CIS.

Daniel Dăianu,
Echilibrul
economic și
moneda.
Keynesism și
monetarism,
Humanitas,
București, Seria
Economie, 160
p., 680 lei.

Reputatul economist român explică cele două paradigmă dominante privind funcționarea economiilor de piață moderne și intervenția statului în activitatea economică. Un loc important îl ocupă problema utilizării împreună a instrumentului fiscal și a celui monetar pentru atenuarea fluctuațiilor generate de ciclul economic.

Autorii încearcă să-și convingă cititorii că trăiesc „șansa de a fi martorii celei mai dificile, dar și celei mai incitante decenii din istoria civilizației”! Analizând tendințele dominante (avântul economiei globale, renășterea artelor; apariția socialismului de piață liberă; triumful individualului; renășterea religioasă; creșterea rolului zonei Pacificului; privatizarea statului bunăstării sociale etc.) Naisbitt și Aburdene ajung la concluzia că avem la dispoziție formele și capacitatea de a construi utopia, aici și acum.

Rugăm editurile ce lansează volume cu tematică din această categorie să ne trimită semnale, pentru a le face cunoscute cititorilor români și străini.

SEMNAL

(continuare în pagina 32)

Născut în 1924, în Italia, Giovanni Sartori este un clasic în viață al teoricii politice. Evoluția sa intelectuală este marcată de căutări, iar ceea ce-l singularizează între colegii de breaslă este că multe dintre ele sunt fructuoase. Profesor de științe politice la Universitatea din Florența, în perioada 1956-1976, unde în perioada 1968-1971 este și decan al Facultății de Științe politice, Sartori ajunge să fie cunoscut și tradus în lumea întreagă. În această perioadă, el publică individual *Democrazie e Definizioni* (1957), *Democratic Theory* (1962) și *Parties and Party System: A Framework for Analysis* (1976), și editează mai multe volume colective. *Parlamento Italiano* (1963), *Stato e Politica nel Pensiero di Benedetto Croce* (1966), *Antologia di Scienza Politica* (1970) și *Tower of Babel* (1975). Ceea ce-l singularizează între confrății săi din țările latine este stilul analitic, riguros, „anglo-saxon”, ceea ce transformă fiecare din studiile sale într-o contribuție temeinică la edificarea ca știință a analizei politice. Cărțile și studiile sale pătrund în spațiul politic american, considerat a fi cel mai efervescent, productiv și exigent, în special după cel de-al doilea război mondial.

La o vîrstă când intelectualii se pregătesc să iasă la pensie, Sartori pleacă

Giovanni Sartori

(urmare din pagina 31)

criteriu de luare a hotărârilor; — iar (calitatea ei de a fi mai bună *its "betterness"*) nu poate fi apărată în mod incomplet. Luarea de hotărâri este o categorie foarte vastă, care acoperă fenomene foarte disparate. Spunem, de obicei, că votanții decid; dar deciziile electorale sunt foarte diferite de procesul de luare a hotărârilor ca proces de deliberare asupra unei chestiuni. Astfel, ceea ce decide un participant la vot nu este totușa cu ce decide un comitet; *decizia electorală* are prea puțin în comun cu *decizia deliberativă*. În special, deciziile electorale, ca decizii, sunt foarte subțiri; — ele doar în principal 'decid pe cei care decid'. Prin urmare, să rezervăm noțiunii de luarea deciziilor sensul de 'cum decid cei care decid', și să vorbim pur și simplu, în acest context electoral, despre alegeri și/sau selecție. Prin urmare, referentul nostru aici este *regula majoritară ca instrument electoral* (și nu ca instrument de luare a deciziilor). Problema care se ridică acum este: cum își joacă regula majorității rolul de instrument electoral-selectiv?

Deși puțini sunt conștienți de asta, modul de a face arii, votul secret, majoritatea simplă în contrast cu majoritatea calificată, toate acestea și mai mult decât atât au fost ritual mereu reinventate și au ajuns până la noi de la comunitățile călugărești. Nu este nimic surprinzător în asta. Încă din secolul opt, ordinele monastice au fost puse în fața problemei alegerii superiorilor lor. Întrucât călugării nu puteau recurge la principiul eredității sau la forță, ei nu aveau altă cale decât să recurgă la alegeri pentru a-și selecta 'conducătorii'. Ca rezultat al unor experiențe și experimente făcute vreme de secole, constitutionalismul electoral al diferitelor ordine religioase a atins un rafinament și o complexitate care rămâne încă nedepășită. Iar elementul central și constant al acestui constitutionalism constă tocmai în modul în care *major pars* se lege (și este condiționat) de 'partea cea bună', de *sanior pars* sau *meliior pars*. Fără a mai ține seama de faptul că

situăria ordinelor religioase se legă de asigurarea condițiilor optime, călugării și-au foarte bine că nici chiar ei însăși nu erau îngeri; așa că ei nu au încetat niciodată să trudească asupra felului în care să-și alegă drept șef pe cel mai capabil și mai bun și, pe deasupra, cum să se asigure că o majoritate constituțională din cei proști sau răi să nu domine o minoritate a celor mai buni.

Pe măsură că ne îndrepățim atenția spre lumea laică, vechiul regim s-a scufundat, mai ales deoarece oamenii nu mai puteau accepta o societate al cărui principiu organizatoric era privilegiul moștenitor, privilegii care nu aveau nici o legătură cu competența sau cu meritul personal. Lumea noastră liberal-democratică s-a născut din apărarea principiului după care domnia nedreptă a unor nealeși — a celor care exercită puterea prin moștenire sau prin forță — trebuie să fie înlocuită cu domnia celui «selecționat». Oamenii doreau să-i aleagă pe cei care să-i conducă, și au cerut dreptul de a înlocui un merit sau abilitate *auto-declarate* cu propria *lor* percepție despre merit și abilitate. Încă nu am aflat despre vreo societate care să fie interesată în a avea parte de o conducere a celor mai proști. Prin urmare, ceea ce face distinctivitatea (*the distinctiveness*) democratiei este principiul după care nimeni nu se poate proclama pe sine, *prin sine insuși* ('mai bun') decât oricare altul; acest lucru trebuie hotărât de *alii*. Prin urmare, alegerile au fost inventate ca un fel de instrument de *selecție* în sensul calitativ al termenului. Cu toate acestea, John Stuart Mill afirmă că, încă de la început, în democratii actuale alegerile au fost instituite ca instrument cantitativ de a face o alegere calitativă pentru că esența principalelor sale lucrări politice constă în proiectarea unui sistem de guvernare reprezentativă, în care parlamentul ar fi constituit din 'cea mai înaltă elită' a țării.

În Statele Unite, unde va scrie și va publica în engleză. După ce în 1971-1972 fusese Fellow la Center for Advanced Study of Behavioral Sciences, el va fi încurajat să-și continue cercetările prin câteva din cele mai prestigioase și mai generoase burse de studiu (senior Fellow la Hoover Institution, 1976-1979); Guggenheim (Fellow, 1978-1979; Ford Foundation Fellow, 1979), deținând și catedra la câteva din cele mai importante universități americane (profesor de political science la Stanford University, 1976-1979 și Albert Schweitzer Professor in the Humanities la Columbia University, New York City, din 1979 încoace). Opera sa științifică se largeste cu *La Politica: Logica e Metodo in Scienze Sociali* (1979), *Teoria dei Partiti e Caso Italiano* (1982), *Elementi di Politica* (1987), precum și cu editarea volumului colectiv *Social Science Concepts: A Systematic Analysis* (1984).

Dar cartea care provoacă o adevărată senzație în lumea științifică este *The Theory of Democracy Revisited* (apărută în 1987 la Chattem House Publishers, New Jersey), în două volume (*The Contemporary Debate*, din care publicăm fragmentul de traducere, și *The Clasical Issues*). Chiar felul în care cartea este construită, o analiză critică a principalelor școli politologice clasice și contemporane de gândire, pune în valoare originalitatea lui Sartori: el se distanțează de limitativele demersuri prescriptive și descriptive (de acele limitative *trebuie și este*), pentru a le integra și valida într-o abordare mai largă, teoria posibilului democratic. Considerată a fi cea mai importantă analiză teoretică a democrației din a doua jumătate a secolului XX, cartea reprezintă o rescriere a deja celebrei *Democratic Theory* încadrându-se în ceea ce americanii numesc *revisiting*, iar europenii traduc prin „revizitând”, în loc de „reconsiderând” sau „regândind”. Motivele expuse de Sartori pentru această întreprindere sunt impresionante: vocabularul teoriei politice a suferit în ultimul sfert de secol asemenea resemnificații arbitrale, ducând la noi teorii născute „doar din manipulare verbală”, încât se simțea nevoie unei teorii capabile să comunică inteligibil, să transmită și să acumuleze cunoaștere; sub influența marxismului, discuția despre „democrație” a devenit o discuție despre „democrația capitalistă”, ceea ce a deplasat discuția din sfera teoriei politice în cea a conotațiilor ideologice; sub impactul revoluției behavioriste, o „revoluție de campus”, teoria politică devenise în mare parte empirică, ceea ce a avut drept consecință atât o diminuare a ei ca teorie argumentativă, cât și mai multă pasiune, dar puțină cunoaștere. Contribuții precum cele de la Rawls, Nozick sau Ackerman, apreciate ca „străpungeri” semnificative în filosofia politică, nu au adus nici ele prea multă claritate privind teoria democrației, care a devenit tot mai inaccesibilă cetățenilor simpli, celor care sprijină democrația și votează, care aleg și dezleagă parlamentele, președinții etc. Sartori își propune, prin urmare, „să discut discuțiile despre democrație”. În propriile sale cuvinte, întreprinderea sa este, „înainte de toate, o aventură de făcut curățenie în casă, o sarcină a îndepărțării murdăriei (din argumentație) și al dezordinii (din concepție).” Iar lectura oricărui fragment a lui Sartori este o „iluminare“ Red. □

Dar proiectele rareori funcționează aşa cum au fost proiectate. Pe măsură ce timpul s-a scurs, accentul cantitativ l-a uzurpat pe cel calitativ. În vreme ce intenția originară era 'să numeri pentru a selecta', în democratii actuale instrumentul a început să predomină asupra scopului. Conform acuzațiilor curente, regula majorității a devenit într timp o simplă regulă a 'cantității', supusă comandamentului: 'Adună cât mai multe voturi, pe orice cale poți'. Ajungem astfel la un fel de lege a lui Gresham. Tot așa cum un măr stricat poate contamina pe cele bune, tot așa legea cantitatii *devalorizează calitatea*. Dacă alegerile au fost desemnate să selecteze, acum de fapt ele nu fac decât să selecteze în sensul prost al cuvântului, adică, *selectează în sens invers*. Sub legea numărului, cei care merită într-adevăr să fie aleși sunt prea adesea, eliminati de către cei care nu merită să fie aleși. În cele din urmă, o „conducere meritorie” este înlocuită de o conducere ineptă.

S-ar putea contra-argumenta că nici un instrument nu are virtuți fără defecte sau că, oricum, uzurparea calitatului de către accentul cantitatii este inevitabilă. Poate că așa este. Dar este la fel de adevărat că democrația trebuie, ca să existe, să se sprijine pe valori. Cum se face, atunci, că acești sprijinitori ai ideii, atât de vociferosi în alte probleme, au rămas atât de tăcuți în aceasta? La urma urmei, alegerile constituie punctul crucial de plecare pentru constituirea verticală a democrației. Dacă este adevărat că alegerile selecționează greșit, și într-adevăr contraselectează, atunci mult din ceea ce democrația înseamnă a permis de la început pe prior greșit.

Dacă însă ar fi să judecăm după actualele dezbateri asupra sistemelor electorale, este evident că problema selecției și, prin urmare, a calitatii conducerii, a dispărut cu totul din vedere. Atenția ne-a fost treptat acaparată de problema 'reprezentării exacte', a felului în care numărul de voturi se transformă în

Traducere de ALEXANDRU BUTULCEA
NOTA: Din motive de lipsă de spațiu, am renunțat la publicarea notelor de subsol, la fel de dense ca și textul lui Sartori, motiv pentru care îl rugăm pe cititorii să consulte originalul.